

A

B

C

DEMOKRACJI

Warszawa 2026

#WOLNE
SĄDY

A

B

C

DEMOKRACJI

Redakcja:

Robert Lisiewicz

Autorki i autorzy materiałów:

Katarzyna Batko-Tołuć

Konrad Ciesiołkiewicz

Piotr Czapla

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

Jarosław Gwizdak

Robert Lisiewicz

Jakub Turski

Uczestnicy wywiadów i nagrań:

Katarzyna Batko-Tołuć

Konrad Ciesiołkiewicz

Kornelia Dziwińska

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

Jarosław Gwizdak

Robert Lisiewicz

Agnieszka Milbrandt

Jakub Turski

Wiktoria Strzelecka

Nadzór merytoryczny:

Katarzyna Wiśniewska, Sylwia Gregorczyk-Abram

Projekt graficzny i łamanie:

Marta Borucka

Publikacja sfinansowana z grantu Ministerstwa Spraw Zagranicznych Królestwa Niderlandów.

SPIS TREŚCI

Edukacja obywatelska w szkole i poza szkołą	4
Wstęp	7
Jak korzystać z publikacji?	8
Prawo do sądu na co dzień	11
Niezależne sądy, niezawisli sędziowie. Fundament państwa prawa	23
Hierarchia źródeł prawa w Polsce. Jak prawa podstawowe kształtują codzienność obywatela	37
Spółczeństwo obywatelskie w praktyce działania	51
Hejt czy opinia? Gdzie kończy się wolność słowa, a zaczyna mowa nienawiści	61
Inni, lecz równi. Równość jako fundament społeczeństwa demokratycznego	73
Cyfrowe obywatelstwo. Odpowiedzialność i bezpieczeństwo w sieci	83

EDUKACJA OBYWATELSKA W SZKOLE I POZA SZKOŁĄ

Edukacja obywatelska jest bardzo ważnym segmentem kształcenia uczniów. Właściwie skonstruowany przedmiot lub przedmioty powinny nie tylko dostarczać zasadniczej wiedzy o współczesnym świecie, zachodzących w nim zmianach, pozycji Polski na arenie międzynarodowej, ale także o podstawach konstytucyjnych funkcjonowania państwa, o prawach obywatelskich, wynikających z Konstytucji oraz z traktatów międzynarodowych, do których Polska przystąpiła. Należy jednak pamiętać, że nie chodzi nam wyłącznie o przekazywanie wiedzy, lecz jej ukierunkowanie na samodzielne i wspólne rozwiązywanie problemów, na tworzenie projektów, oraz sprawienie, że przedmiot ten wywoła w uczniach ciekawość i umiejętność posługiwania się instrumentami prawnymi, rozumienie czym są prawa i obowiązki, wynikające z Konstytucji oraz z przynależności państwa do określonego systemu prawnego w kontekście międzynarodowym.

Reformując system edukacji obywatelskiej należy położyć szczególny nacisk na efektywność działań i pokazać uczniom jak należy wykorzystywać instrumenty prawne, by ich prawa nie były iluzoryczne. Uczycy należy uczniów otwartości i zrozumienia zmian zachodzących w świecie, ale także wpajać im zasady solidarności, wrażliwości i uważności, na sytuacje w najbliższym i dalszym otoczeniu oraz umiejętności radzenia sobie w kryzysie. Coraz częściej mówimy o nieprzygotowaniu młodzieży do przeciwstawiania się współczesnym zagrożeniom, podkreślając niski poziom edukacji obywatelskiej, a często wręcz mówimy o nieprzystosowaniu programów nauczania do aktualnych potrzeb, wyzwań oraz problemów młodzieży.

O potrzebie wzmocnienia i zreformowania edukacji obywatelskiej świadczą wyniki badania postaw młodzieży w szkołach ponadpodstawowych (liceach i technikach) w obszarze praw człowieka. Raport opracowany przez Instytut Spraw Publicznych zatytułowany został: „Nienaruszalne i powszechne prawa człowieka w oczach młodzieży szkół ponadpodstawowych w Polsce” (badania przeprowadzone w 2025 r.). W Raporcie dokonano analizy stanu wiedzy uczniów w dziedzinie praw człowieka, a więc w bardzo ważnym segmencie edukacji obywatelskiej. Z badań wynika, że generalna znajomość regulacji prawnych wśród uczniów nie przekłada się to na konkretne sytuacje, a uczestnictwo w działaniach na rzecz praw człowieka zadeklarowało tylko 15% młodzieży. Innymi słowy 75% badanej młodzieży nie uczestniczyło lub nie pamięta, aby uczestniczyło w działaniach dotyczących praw człowieka. 1/3 uczniów nie brała udziału w zajęciach na temat praw człowieka. Jednak znacząca część badanych uważała, że prawa człowieka są tamane. Zadawano młodzieży wiele pytań szczegółowych np. dotyczących decyzji urzędów o zatrudnianiu osób LGBT+. Co piąta osoba uznała prawo urzędu do odmowy zatrudnienia osób o innej orientacji seksualnej. Również znacząca grupa uznała dopuszczalność stosowania tortur w przypadku podejrzenia o terroryzm. Przytoczone tu, zaledwie fragmentarycznie, wyniki badania postaw młodzieży powinny stanowić wyraz poważnego zaniepokojenia stanem edukacji obywatelskiej w zakresie praw człowieka

na poziomie ponadpodstawowym. Chociaż młodzież potrafiła wskazać podstawowe dokumenty dotyczące praw człowieka, jednak nie jest to wystarczające by wiedza ta mogła znaleźć zastosowanie w praktyce. Należy podkreślić, że mówiąc o edukacji obywatelskiej, nie możemy nie uwzględniać innych aspektów edukacji dotyczących postaw wobec demokracji i rządów prawa.

Problemy dotyczące edukacji obywatelskiej w szkołach państw europejskich stały się przedmiotem licznych debat w Radzie Europy. W 2005 r. grono najwybitniejszych ekspertów opracowało, pod auspicjami Rady Europy, poradnik „Kompas. Edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą”.

To miał być użyteczny instrument edukacyjny, zbiór scenariuszy lekcji dla nauczycieli oraz uczniów, którego celem było budowanie postaw tolerancji, wrażliwości na kwestie różnorodności, rozwijanie wielu form angażowania uczniów w istotne sprawy społeczne. Poradnik ten stosowany w państwach Rady Europy został w 2007 wycofany ze szkół polskich. W 2010 r. Komitet Ministrów Rady Europy przyjął Zalecenie w sprawie Karty Edukacji Obywatelskiej i Edukacji o i Prawach Człowieka CM/Rec(2010)7. Państwa członkowskie zostały zobowiązane do wdrożenia Karty w systemach edukacyjnych. W Zaleceniu podkreślono, że celem regulacji nie jest wyłącznie przekazywanie wiedzy o prawach człowieka, demokracji i rządach prawa, lecz przygotowywanie uczniów do działań w obronie tych podstawowych wartości w społeczeństwie demokratycznym. Karta, która stała się załącznikiem niniejszego Zalecenia, promuje działania w systemie formalnym i nieformalnym edukacji, z udziałem nauczycieli, ale także organizacji pozarządowych. Promuje także aktywne podejście do wdrażania edukacji obywatelskiej i praw człowieka, poprzez wspieranie dialogu międzykulturowego, umiejętności interpersonalnych, zwalczania dyskryminacji, przeciwstawiania się przemocy i wzmacnianie umiejętności rozwiązywania konfliktów. Podkreślono, że proces edukacji obywatelskiej i praw człowieka ma ciągły charakter i powinien rozpoczynać się od poziomu przedszkolnego po szkolnictwo wyższe, ale również powinien dotyczyć osób dorosłych. Przyjęcie Zalecenia, jak i Karty Edukacji Obywatelskiej i Praw Człowieka, było wynikiem redukcji edukacji w tym zakresie, w wielu państwach członkowskich Rady Europy. W Polsce, w okresie rządów Prawa i Sprawiedliwości, proces ten w sposób szczególnie dotkliwy wpłynął na funkcjonowanie szkół, na podstawy programowe, otwartość szkół i ich relacje z ekspertami zewnętrznymi oraz organizacjami pozarządowymi.

Obecnie realizowany przedmiot „Edukacja obywatelska” oparty jest na odmiennym założeniu: dostarczenia uczniom podstawowej wiedzy, która powinna być wykorzystana w praktyce. Uczeń powinien stać się ważnym uczestnikiem rozwiązywania problemów, świadomym swoich praw obywatelem, przygotowanym na sprostanie wielu zagrożeń. Problem budowania odporności społecznej uczniów wobec współczesnych zagrożeń staje się niezwykle ważnym aspektem edukacji obywatelskiej. Edukacja taka wymaga włączenia się do jej realizacji ekspertów pozaszkolnych oraz organizacji pozarządowych. Stąd, opracowany przez wybitnych ekspertów niniejszy materiał edukacyjny dla nauczycieli, ale również dla uczniów, jest wyrazem podejścia praktycznego i nauczania uczniów wspólnego działania oraz samodzielności w realizacji praw obywatelskich. Ten poradnik,

promujący nowoczesne formy edukacyjne np. uczestnictwo w symulacji rozprawy sądowej, udział w postępowaniach sądowych, przygotowanie projektu w ramach budżetu obywatelskiego, zapoznanie uczniów z prawem Unii Europejskiej, orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości, zapoznanie uczniów z problemami związanymi z rządami prawa, daje uczniom znacznie szerszą wiedzę o prawie w działaniu oraz sposobach rozwiązywania konfliktów. Dzięki takiemu podejściu uczeń, w sposób twórczy, może wpływać na sposób realizacji tego przedmiotu. Poradnik ten otwiera przestrzeń edukacyjną. Uczeń wychodzi ze szkoły, styka się z sądami, organami samorządowymi. I to jest wielka zmiana w podejściu do edukacji. Chociaż szkoła jest kluczową instytucją edukacyjną, to jednak uczyć należy również tam, gdzie w przyszłości uczniowie będą funkcjonować jako ludzie dorośli, a sukces w zakresie edukacji obywatelskiej osiągniemy wówczas, gdy w procesie tym uczestniczyć będą eksperci, reprezentujący różne formy aktywności społecznej lub zawodowej. I takie właśnie podejście towarzyszy niniejszej publikacji.

Dr Hanna Machińska

*Wydział Prawa i Administracji UW
Członkini Rady Fundacji Helsińskiej
oraz Rady Fundacji Batorego*

WSTĘP

Szanowna Nauczycielko! Szanowny Nauczycielu!

Oddajemy w Państwa ręce publikację zawierającą materiały, które mogą ułatwić przygotowanie do zajęć „Edukacji obywatelskiej”. Niniejsza pozycja stanowi kolejny etap wieloletnich inicjatyw edukacyjnych realizowanych przez naszą Fundację. Ich głównym założeniem jest rozmowa z młodymi ludźmi na temat zagadnień prawnych oraz ukazywanie, w jaki sposób prawo i instytucje państwowe oraz europejskie realnie wpływają na codzienne życie każdego z nas.

Tworząc tę publikację, zastanawialiśmy się, jakie wsparcie jest potrzebne nauczycielom i nauczycielom, aby mogli poprowadzić angażujące zajęcia poświęcone społeczeństwu obywatelskiemu i prawom człowieka. Zależało nam na tym, by przeprowadzone na podstawie naszych scenariuszy lekcje nie tylko przekazywały wiedzę o przysługujących uczniom prawach, lecz także pomagały im je właściwie zrozumieć i świadomie interpretować.

Materiały zostały opracowane przez ekspertki i ekspertów w swoich dziedzinach, którzy na co dzień współpracują z organizacjami pozarządowymi. Uzupełnieniem naszej publikacji są nagrania zawierające wywiady i rozmowy z naszymi gośćmi i gościami.

Mamy nadzieję, że dzięki zaproponowanym przez nas spotkaniom, Państwa uczennice i uczniowie poszerzą swoją wiedzę o prawie, państwie, instytucjach funkcjonujących w jego strukturach, a także prawach i wolnościach obywatelskich. Mamy nadzieję, że zajęcia z przedmiotu „Edukacji obywatelskiej” będą „żywą” i „rzeczywistą” lekcją demokracji i otwartego społeczeństwa obywatelskiego.

Życzymy Państwu owocnego, inspirującego i ciekawego czasu z młodzieżą!

Fundacja Wolne Sądy

JAK KORZYSTAĆ Z PUBLIKACJI?

Przygotowane przez nas materiały dotyczą wartości, które stanowią fundament demokratycznego państwa prawa, takich jak prawo do sądu, konstytucjonalizm, wolność słowa, równość, niezawistość sędziowska czy odpowiedzialne funkcjonowanie w cyberprzestrzeni. Zagadnienia te wprost wpisują się w podstawę programową przedmiotu „Edukacja obywatelska”.

Publikacja została opracowana z myślą o osobach uczących edukacji obywatelskiej na poziomie szkół ponadpodstawowych, jednak wiele zaproponowanych treści i ćwiczeń może być z powodzeniem wykorzystywanych także w pracy z młodszymi klasami oraz w edukacji pozaformalnej. To Państwo – jako osoby najlepiej znające swoje grupy – decydują, na jakim etapie edukacyjnym i w jakiej formie materiały będą najbardziej wartościowe i angażujące.

Nasze opracowanie zostało przygotowane jako materiał wspierający nauczycielki i nauczycieli w prowadzeniu zajęć z Edukacji obywatelskiej. Publikacja nie jest bezpośrednim podręcznikiem dla uczennic i uczniów, lecz źródłem inspiracji dydaktycznych, które można elastycznie dostosowywać do potrzeb konkretnej klasy, poziomu edukacyjnego oraz czasu trwania zajęć.

Każdy rozdział rozpoczyna się od wskazania: Kiedy warto skorzystać z tego tekstu? oraz określenie, jak dana tematyka wpisuje się w podstawę programową przedmiotu „Edukacja obywatelska”. W części wstępnej znajdują Państwo również wskazanie, co warto zapamiętać z każdego działu.

Każdy rozdział zawiera też część merytoryczną, stanowiącą opis danego zagadnienia. Uzupełnieniem tej części publikacji są dedykowane materiały wideo, do których dostęp zapewniają kody QR umieszczone na początku każdego z rozdziałów. Materiały wideo zawierają komentarze ekspertek i ekspertów oraz przykłady z praktyki, które, w naszym założeniu, powinny ułatwić zrozumienie omawianych zagadnień i wspierają prowadzenie zajęć. W materiałach wideo poruszono **niezwykle aktualne pytania obecne w debacie publicznej**, m.in.: jak reagować na hejt i mowę nienawiści w szkole, jak działają algorytmy i dlaczego warto mieć świadomość ich wpływu, jak rozpoznawać przejawy dyskryminacji w środowisku szkolnym, dlaczego prawo do sądu jest ważne także dla młodych ludzi, a także w jaki sposób można rozpocząć obywatelski projekt, np. budowy skateparku w swojej gminie. Materiały wideo nie tylko uzupełniają treści merytoryczne, ale również odnoszą się do realnych doświadczeń młodych osób i wspierają rozmowy o wyzwaniach, z którymi mierzą się na co dzień.

Wśród nagrań znajduje się m.in. wyjątkowy materiał zrealizowany w formie rozmowy z Kornelią Dziwińską i Wiktorią Strzelecką – niedawnymi absolwentkami szkoły ponadpodstawowej, który – co szczególnie cenne – ukazuje autentyczną perspektywę młodych osób, wskazując na tematy i zagadnienia znajdujące się w centrum ich aktualnych

zaintersowań. Ich głos, doświadczenia i refleksje pozwalają uczennicom i uczniom łatwiej utożsamić się z poruszonymi tematami oraz zobaczyć, jak zagadnienia związane z prawami obywatelskimi i funkcjonowaniem państwa prawa wyglądają z punktu widzenia rówieśników.

Najważniejszą częścią naszej publikacji są proponowane zestawy ćwiczeń praktycznych, możliwych do wykorzystania w pracy z grupą. Proponowane działania wpisują się w podstawę programową przedmiotu Edukacja obywatelska, w szczególności w obszarze działań obywatelskich oraz projektu obywatelskiego (w tym zadań badawczych i projektowych), umożliwiając realizację celów przedmiotu w praktyczny i angażujący sposób.

Proponowane aktywności zachęcają do dyskusji, analizy przykładów z życia codziennego oraz refleksji nad współczesnymi wyzwaniami społecznymi. Ich celem jest nie tylko przekazanie wiedzy, lecz także rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia, argumentowania, pracy w grupie oraz świadomego i odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu społecznym i obywatelskim.

Uzupełnieniem naszej publikacji jest opublikowany na stronie naszej Fundacji, krótki przewodnik po źródłach internetowych, które mogą być uzupełnieniem treści diskutowanych na zajęciach, a które ze względu na ich formę mogą zainteresować osoby uczące się.

PRAWO DO SĄDU NA CO DZIEŃ

O AUTORZE ROZDZIAŁU

adw. Jarosław Gwizdak

Prawnik, edukator, publicysta. Członek zarządu Instytutu Prawa i Społeczeństwa, asystent na WSB w Dąbrowie Górniczej. Adwokat. Mieszka w Katowicach.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

“ *znakomita możliwość wsparcia wejścia młodych obywateli w dorosłość. Świadomych, aktywnych i lepiej znających swoje prawa.* ”

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

W demokratycznym społeczeństwie każdy ma prawo do sprawiedliwego i rzetelnego procesu sądowego. Jednak dla wielu osób sąd pozostaje instytucją nieznaną, budzącą dystans lub nieufność. Często pojawiają się pytania: jak naprawdę działa wymiar sprawiedliwości, jakie prawa przysługują obywatelom i dlaczego niezależne sądy są tak ważne?

Ten tekst pomaga zrozumieć, czym jest prawo do sądu, jakie ma znaczenie w życiu obywateli oraz jak funkcjonuje proces sądowy w praktyce. Jest przeznaczony dla uczennic i uczniów, nauczycieli i wszystkich, którzy chcą świadomie uczestniczyć w życiu publicznym, lepiej rozumieć swoje prawa i budować zaufanie do instytucji państwa.

Warto zapamiętać

- ▶ prawo do sądu jest jednym z podstawowych praw człowieka i obejmuje dostęp do sądu, rzetelny i publiczny proces oraz możliwość odwołania się od wyroku
- ▶ kluczowe znaczenie mają zasady domniemania niewinności, prawa do obrony i dwuinstancyjności postępowania
- ▶ sądy pełnią rolę trzeciej władzy, chroniąc obywateli przed niesprawiedliwością i nadużyciami
- ▶ edukacja prawna – także poprzez symulacje rozpraw i wizyty w sądzie – pomaga lepiej zrozumieć funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości i wzmacnia postawy obywatelskie

Jak niniejszy rozdział wpisuje się w podstawę programową Edukacji obywatelskiej?

Zagadnienia z poniższego rozdziału mogą stanowić realizację podstawy programowej z Działu IV „Demokracja i prawo” o pytaniu wiodącym: „*Jak demokracja i Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej chronią nasze prawa?*” oraz Działu V „Polska – władza, świat polityki i sfera publiczna” o pytaniu wiodącym „*Jak my wpływamy na świat i jak świat wpływa na nas?*”. W ramach tych Działów uczennica/uczeń w szczególności m.in.:

- ▶ identyfikuje podstawowe prawa człowieka i obywatela, wyjaśnia ich znaczenie w relacji obywatel – państwo; analizuje informacje i formułuje opinię w wybranej kontrowersyjnej sprawie dotyczącej praw człowieka (Dział IV; pkt 7 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ opisuje własne prawa i obowiązku w relacji z instytucjami publicznymi i funkcjonariuszami publicznymi (np. policją, prokuraturą, sądem) oraz potrafi bronić tych praw w sytuacji ich naruszenia (Dział IV; pkt 3 – Wymagania fakultatywne)
- ▶ opisuje strukturę władzy sądowniczej (Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne i sądy wojskowe, Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu) i wyjaśnia jej funkcje oraz znaczenie dla obywatela (Dział V; pkt 5 – Wymagania szczegółowe)

Przed laty, jako prezes sądu rejonowego w Katowicach, gościłem u siebie delegację niemieckich sędziów z Hanoweru. Po porannej kawie wypitej w gabinecie, poszliśmy zwiedzać budynek sądu. Był zwykły dzień tygodnia, w salach rozpraw toczyły się procesy, na sądowych korytarzach oczekiwało kilka osób – stron postępowania i profesjonalnych prawników.

„Dlaczego tutaj nikogo nie ma?” – zapytał jeden z gości. „Jak to? Przecież tu są wszyscy” – odparłem. „No może strony tak, prawnicy – ale nie ma obywateli, uczniów, zwykłych ludzi. U nas to wygląda inaczej” – wytłumaczył niemiecki sędzia.

Kilka miesięcy później sam pojechałem na wizytę studyjną do niemieckiego sądu. Nie był to Hanower a Drezno. W sędzie pracy – gdzie poszedłem już drugiego dnia, aby obserwować pracę sędziów – cały korytarz wypełniała klasa pobliskiej szkoły średniej.

Klasa zajęła niemal wszystkie miejsca dla publiczności w przestronnej sali rozpraw. Zaraz po ogłoszeniu wyroku sędziego przez ponad kwadrans wyjaśniał młodym ludziom o co chodziło w sprawie, dlaczego wydał konkretny wyrok i co powinni z tej sprawy zapamiętać. Mówił prosto o tym, co w umowie o pracę jest najważniejsze i na co podczas zatrudnienia należy zwracać szczególną uwagę.

Potem rozpoczęła się kolejna rozprawa i na salę weszła kolejna klasa innej szkoły. I tak przez cały dzień. Ten zagraniczny obyczaj starałem się wprowadzić w życie po powrocie do Polski i katowickiego sądu. Udawało się. Podróże kształcą, więc i ja zapraszam was w podróż.

Zapraszam was do sądu – wprowadzenie

Prawo do sądu jest prawem człowieka. Zostało ujęte w art. Konstytucji RP. Można je znaleźć również w art. 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (a ściślej w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – bo tak brzmi jej oficjalna nazwa) oraz w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej w art. 47¹ (patrz ćwiczenie 1).

Skoro zatem prawo do sądu opisano w tak doniosłych, obowiązujących wiele państw aktach prawnych to musi ono mieć duże znaczenie dla każdego z nas.

Jednocześnie, ponad 60 % światowej populacji (około 5 miliardów ludzi) napotyka na przeszkody w dostępie do wymiaru sprawiedliwości. Dzieje się tak na przykład z powodu wysokości kosztów procesu i wynagrodzeń prawników, panującej korupcji, fizycznego braku dostępności sądu, czy nawet życia w niewolnictwie².

1 Teksty wszystkich wymienionych aktów prawnych znajdziesz m.in. w tej publikacji <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/NASZE%20PRAWA.pdf>; (dostęp: 10.12.2025).

2 Przyjmuje się obecnie, że około 40–50 milionów ludzi na świecie (czyli więcej niż populacja Polski) żyje w nowoczesnej formie niewolnictwa (na przykład nie mogą skutecznie dochodzić swoich praw – więcej <https://www.un.org/en/delegate/50-million-people-modern-slavery-un-report> (dostęp: 11.12.2025).

Organizacja Narodów Zjednoczonych uznaje dostęp do wymiaru sprawiedliwości za jeden z celów zrównoważonego rozwoju³, tak samo jak walkę z głodem czy zapewnienie równości płci. Dlatego tak ważne jest, aby młodzi obywatele mieli świadomość, jak ważne jest prawo do sądu i dlaczego jest ono niewątpliwą wartością dla demokratycznych społeczeństw.

Czym jest prawo do sądu?

Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z 9 czerwca 1998 r. (K 28/97¹), na prawo do sądu opisane w polskiej Konstytucji składają się 3 podstawowe elementy: dostęp do sądu, właściwa procedura przed sądem (rzetelny i publiczny proces) oraz prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd. Wyrok z 27 października 2015 (K 5/14)² dodał do tych trzech elementów czwarty: odpowiednie ukształtowanie ustroju i pozycji sądów, zgodnie z wymaganiami niezależności, bezstronności i niezawisłości.

1 <https://www.saos.org.pl/judgments/205802> (dostęp: 10.12.2025).

2 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001788/T/D20151788TK.pdf> (dostęp: 10.12.2025).

Omówienie wszystkich składników polskiego prawa do sądu, zdefiniowanych przez Trybunał przekracza ramy tego opracowania. Dlatego skupiam się na jednym z nich – rzetelnym i publicznym procesie, jako możliwym do doświadczenia także przez osoby niebędące stronami procesu, czyli np. uczennic i uczniów szkoły średniej.

Zagadnienia dotyczące rzetelnego i publicznego procesu można omówić w szkole (przedstawiam je w formie pytań i wskazówek do przeprowadzenia zajęć), ale najlepszym sposobem ich poznania będzie udział w rozprawie przed sądem w charakterze publiczności.

Lektura tego rozdziału ma na celu przygotowanie was do wyjścia z uczniami na rozprawę do sądu, żeby doświadczyć tam jak najwięcej. Przekażę tu też kilka pomysłów, jak zajęcia o prawie do sądu mogą wyglądać w przestrzeni szkoły (czyli w klasie).

Wreszcie, w ostatniej części zawierającej ćwiczenia, zadania i inspiracje znajdziecie też wskazówki do przeprowadzenia konkretnych aktywności.

Co możemy zrobić w klasie?

Poznać sądownictwo możemy nie tylko w sądzie, czyli o czym można porozmawiać z uczniami, aby przybliżyć im znaczenie prawa do sądu.

3 Więcej informacji znajdziecie tutaj: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals/peace-justice-and-strong-institutions> – priorytet „Silne instytucje i wymiar sprawiedliwości”; (dostęp: 11.12.2025).

Na początek – o sądownictwie ogólnie, czyli co robią polskie sądy?

Pomyślcie o tym, jak działają polskie sądy. Zastanówcie się, czy wiecie ile spraw rozstrzygają co roku polskie sądy (tych spraw jest kilkanaście milionów!)⁴.

Zastanówcie się, czy w Polsce jest (za) dużo sędziów? Czy jest ich więcej niż w innych krajach Unii Europejskiej? Czy większość sędziów w Polsce to mężczyźni czy kobiety?

Wszelkie dane statystyczne i porównania z innymi krajami EU znajdziecie tutaj (strona jest anglojęzyczna) – <https://judiciaryhub.eu>

Przedyskutujcie wasze spostrzeżenia na forum klasy. Zastanówcie się z czego wynika upodobanie Polaków do wnoszenia spraw do sądu – być może pomocne będą tu lektury lub inne źródła kultury⁵.

Uwzględnijcie też w waszych przemyśleniach, że przed sądami toczą się nie tylko sprawy karne ale znacznie więcej jest spraw cywilnych (dotyczących np. rozliczenia umów, praw konsumentów, pracowniczych czy spadkowych). Zastanówcie się, jak sami rozwiązujecie spory – czy dochodzicie do porozumienia, czy zwracacie się do innego podmiotu, aby rozstrzygnął wasz spór. Dlaczego dokonujecie takich wyborów?

Pomyślcie też o tym, czy i w jaki sposób można zastąpić rozstrzyganie spraw przez sędziów.

Może pomocna byłaby tu mediacja? Może AI? A może jeszcze coś innego, na przykład wspólne działanie lokalnego autorytetu i np. policji?

Zastanówcie się potem, czy taka zmiana zostałaaby zaakceptowana społecznie i jakie mogłyby być jej konsekwencje. Dlaczego to jednak sądy uznawane są za trzecią władzę i równowagę pozostałe władze (ustawodawczą i wykonawczą).

Co to znaczy rzetelny proces?

Teoretycy prawa mówiąc i pisząc o rzetelnym procesie mają na myśli szereg gwarancji procesowych, sprawiających że sprawa w sądzie będzie prowadzona uczciwie, bezstronnie i przede wszystkim z poszanowaniem interesów stron postępowania.

4 Dane, niestety w nieprzyjemnej formie, znajdziecie np. tutaj: <https://isws.ms.gov.pl/pl/porownania-krajowe/> (dostęp: 10.12.2025).

5 Jeśli nie uda się znaleźć innego źródła, pomocna będzie oczywiście narodowa epopopeja „Pan Tadeusz” i np. ten fragment: *„Dość, że Hrabia chciał zamku. Właśnie i Sędziemu/Przyszła nagle też chętka, nie wiadomo czemu/Zaczęli proces w ziemstwie, potem w głównym sądzie/W senacie, znowu w ziemstwie i guberskim rządzie; Wreszcie, po wielu kosztach i ukazach licznych/Sprawa wróciła znowu do sądów granicznych”*. (Księga pierwsza, spór o zamek).

Jedną z głównych zasad rzetelnego procesu karnego jest także zasada domniemania niewinności, którą warto omówić z uczniami. Inną istotną zasadą jest także prawo do odwołania się od rozstrzygnięcia sądu pierwszej instancji, którą także proponuję omówić z uczniami.

Artykuł 42 Konstytucji RP:

1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.

2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu.

3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

Porozmawiajcie wspólnie o treści art. 42 ust. 3 Konstytucji czyli o zasadzie domniemania niewinności.

Zastanówcie się, czy nadal obowiązuje – w świecie wydawania szybkich wyroków przez każdego użytkownika internetu albo media. Zastanówcie się, jak czuje się osoba, która zanim jeszcze zapadł wyrok już została potępiona i uznana za winnego – bez przedstawienia jakiegokolwiek dowodu jej winy.

Pamiętajcie, że wbrew – padającym często z ekranów – deklaracjom polityków, osoba oskarżona nie musi udowadniać swojej niewinności. To oskarżonemu trzeba udowodnić, że popełnił konkretny czyn.

Zastanówcie się nad internetowymi „dramami”, nad sytuacjami gdy ktoś oskarża inną osobę nie mając żadnych dowodów a jego sprzymierzeńcy (np. followersi) przekazują takie oskarżenie dalej. Jak czulibyście się bezpodstawnie oskarżeni?

Dlaczego od każdego wyroku polskiego sądu (I instancji) możemy się odwołać?

Art. 176 ust. 1. Konstytucji RP:

Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

Pomyślcie o tym że zapada wyrok, od którego nie można się odwołać. Jest ostateczny i nieodwoalny.

Zastanówcie się nad niesłusznie podyktowanym karnym przez sędziego ważnego, finałowego meczu mistrzostw świata. Nie ma szans na odwołanie, nie ma systemu

VAR⁶ – lepsza drużyna zostaje pokrzywdzona przez sędziego i przegrywa najważniejszy mecz.

Zastanówcie się też nad tym, co możecie zrobić w przypadku niesprawiedliwego i krzywdzącego wyroku.

Pomyślcie o tym, jak czulibyście się gdyby to was w taki sposób skazano albo np. nakazano wam przeprosić kogoś za to, czego nie zrobiliście.

Spróbujcie sobie przypomnieć, czy słyszeliście o kimś, kto został niesłusznie skazany i na przykład spędził wiele lat w więzieniu za czyn, którego nie popełnił⁷.

Dlatego tak ważna jest w realizowaniu prawa do sądu możliwość odwołania się od każdego wyroku sądu pierwszej instancji.

Jak zrobić w szkole symulację rozprawy?

To nic trudnego, ale wymaga dobrego przygotowania. Poniżej przedstawiam kilka porad, które powinny ułatwić wam pracę:

1. Zastanówcie się nad scenariuszem – możecie na przykład skorzystać z inspiracji ćwiczeniem 2 i odegrać jeden z zaprezentowanych tam procesów.

Możecie również sięgnąć po gotowy scenariusz, na przykład ten przygotowany przez Fundację Court Watch Polska – https://courtwatch.pl/wp-content/uploads/2020/05/Scenariusz-symulacji-rozprawy-karnej-FCWP_ZB_2_007.pdf (rozprawa karna).

Możecie także zwrócić się np. do studentów wydziału prawa lokalnej uczelni czy adwokatów lub radców prawnych z lokalnej kancelarii o pomoc w przygotowaniu scenariusza. Zapewne zechcą wam pomóc.

Możecie też zwrócić się do Fundacji Edukacji Prawnej „Iustitia”⁸ o merytoryczne wsparcie w przygotowaniu.

2. Wybierzcie konkretne osoby do odgrywania ról sądu, prokuratora, pełnomocników, stron procesu i świadków. Ważne, żeby przygotowały się do uczestnictwa w tym procesie.
3. Pozostała część klasy **nie będzie bierna**. Ich zadaniem, jako publiczności, będzie zdecydowanie o rozstrzygnięciu procesu. Ważne, żeby publiczność mogła się wypowiedzieć przed wydaniem wyroku przez skład sędziowski i następnie skonfrontować swoje wyobrażenie o wyroku z decyzją „sądu”.

6 <https://inside.fifa.com/innovation/standards/video-assistant-referee> – system wideo weryfikacji wspomagający sędziów piłkarskich został wprowadzony przez FIFA (dostęp: 10.12.2025).

7 Jedną z oczywistych spraw może być tu sprawa Tomasza Komendy, natomiast można też sięgnąć do spraw opisywanych przez Helsińską Fundację Praw Człowieka w ramach powadzonego od ponad ćwierćwiecza programu „Niewinność” – <https://hfhr.pl/klinika-prawa-niewinnosci> (dostęp: 10.12.2025).

8 <https://www.edukacja.iustitia.prawo.pl> (dostęp: 10.12.2025).

4. Ważne!

Jeśli będzie to symulacja rozprawy karnej – poświęćcie dużo uwagi osobie oskarżonej w „procesie”. Zapytajcie, jak czuł/a się w tej roli. Czym dla niej było orzeczenie sądu – jak poczuła się jako winny/a czy niewinny/a. Zapytajcie, jak czuł/a by się, gdyby niewinna/y trafiła na prawdziwą ławę oskarżonych. Zadbajcie o oskarżonego!

5. Zakończcie symulację „rundką” – pytając wszystkich uczestników o ich wrażenia zarówno z procesu jak i ich roli. Zapytajcie też, co czuliby gdyby to się odbywało naprawdę.

Idziemy do sądu!

Zasadą jest, że sądy powszechne rozpoznają sprawy jawnie.

Cytowany na początku opracowania artykuł 45 Konstytucji RP wspomina o jawnym rozpatrzeniu sprawy, a w jego § 2 jest mowa o tym, że „wyłączenie jawności może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie”.

Wynika to także z treści art. 42 § 2 ustawy „prawo o ustroju sądów powszechnych”, czyli najważniejszej ustawy regulującej funkcjonowanie polskiego wymiaru sprawiedliwości¹.

¹ Tekst jednolity – <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010981070/U/D20011070Lj.pdf> – dostęp 10 grudnia 2025 r.;

Nie oznacza to jednak, że na każdą sprawę, w każdym polskim sądzie powszechnym można wejść „z ulicy” w dodatku z całą klasą. Sprawy rodzinne (np. pozbawienie władzy rodzicielskiej czy rozwody) rozpoznawane są z wyłączeniem jawności. Sąd może także wyłączyć jawność rozprawy w postępowaniu cywilnym np. gdy rozpoznanie sprawy zagraża porządkowi publicznemu⁹. Takie sytuacje należą jednak do wyjątków.

Wycieczkę do sądu warto jednak uzgodnić z jego władzami.

Jak to zrobić?

1. **Znajdź właściwy sąd: rejonowy bądź okręgowy bo te sądy rozpoznają sprawy w pierwszej instancji.**

Jak to zrobić?

Możesz skorzystać z danych zebranych tutaj: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/985.lista-sadow-powszechnych/resource/65134/table>

Pamiętaj, że planując wycieczkę do sądu w innym mieście warto też sprawdzić opcje dojazdu i czas podróży.

⁹ Patrz art. 153 Kodeksu postępowania cywilnego.

2. Skontaktuj się z władzami sądu czyli jego prezesem/prezeską

Ważne jest, żeby wycieczka była przygotowana, to znaczy żeby udało wam się zarówno dostać do sądu jak i wejść całą klasą na rozprawę.

Nie każda sala rozpraw może pomieścić około 30 młodych ludzi jako publiczność. Wasza wycieczka będzie zatem wymagała także pewnych działań organizacyjnych ze strony sądu. W większości przypadków sądy dysponują co najmniej jedną większą salą rozpraw, ale może się tak zdarzyć, że będzie się w niej odbywał proces budzący zainteresowanie lokalnej społeczności, czy po prostu sprawa z dużą liczbą uczestników – wtedy możecie się tam nie zmieścić.

Najdogodniejszą formą kontaktu będzie rozmowa telefoniczna z prezesem lub kierownikiem oddziału administracyjnego – ich numery znajdziecie na stronie internetowej, z reguły w zakładce „władze sądu”. Możliwy jest też kontakt mailowy.

3. Wybierzcie rozprawę, na którą chcecie pójść.

Zdarza się, że istotną rozprawę poleci wam sędzia czy prezes sądu. Bywa też tak, że sądy publikują informacje o rozpoznawanych sprawach, które mogą zainteresować opinię publiczną czy lokalną społeczność¹⁰. Ustalcie, czy na taką rozprawę może wejść cała klasa.

Wprowadzenie do reguł gry, czyli zanim wejdziecie do sądu:

Może się tak zdarzyć, że nie zostanieie wprowadzeni do budynku sądu jego urzędnika czy sędziego. Wtedy sprawne wejście do budynku będzie zależało od was i waszego przygotowania.

Warto pamiętać o podstawowych zasadach:

1. Wejście do budynku sądu wiąże się z kontrolą bezpieczeństwa i zajmie wam trochę czasu.
2. Pomyślcie o tym, żeby mieć przy sobie tylko najpotrzebniejsze rzeczy i dokument tożsamości (legitymacja szkolna może nie być wystarczająca).
3. Ubierzcie się schludnie i właściwie – nie musi to być strój galowy, ale klapki czy krótkie spodenki/spódniczki odradzam¹¹.

Rozprawa i po rozprawie:

1. **Pamiętajcie!** Na sali rozpraw najważniejszą osobą jest przewodniczący składu sędziowskiego. Jest jak kapitan statku. Stosujcie się do jego poleceń. Jesteście publicznością na tym spektaklu.

¹⁰ W ten sposób (i to jest bardzo dobra praktyka) działa np. Sąd Okręgowy w Słupsku, który publikuje co-miesięczne wokandy i informuje o zaplanowanych istotnych rozprawach, patrz: <https://slupsk.so.gov.pl/wokandy-od-1-do-31-grudnia-2025-roku,new,mg,1,214.html,1899> (dostęp: 10.12.2025).

¹¹ Prosty zbiór zasad zachowania w sądzie oraz rzut przykładowej sali rozpraw (z miejscami dla publiczności) znajdziesz np. tutaj <https://czestochowa.so.gov.pl/sala-rozpraw-jak-zachowac-sie-w-sadzie,m,m,191,281>.

2. Wyciszcie i schowajcie telefony komórkowe. Nie używajcie ich nawet do robienia notatek.
3. **Ważne!**
Do sądu przychodzą ludzie z problemami, często nieszczęśliwi i skrzywdzeni. Uszanujcie ich godność.
4. Słuchajcie tego, co dzieje się na rozprawie. Zastanówcie się, jak sami rozstrzygnęlibyście taką sprawę.
5. Jeśli sędzia będzie miał czas po zakończeniu rozprawy, poproście go o podzielenie się jego spojrzeniem na sprawę – zwłaszcza jeśli właśnie wydał wyrok i ustnie go uzasadnił. Jeśli czegoś nie zrozumiecie (oczywiście już po rozprawie, nie w trakcie) nie bójcie się o to dopytać.
6. Po powrocie do szkoły lub na kolejnej lekcji wróćcie do omówienia waszej wyprawy do sądu. Porozmawiajcie o tym, czego się dowiedzieliście, jak się tam czuliście, czy – i w jakim charakterze – chcielibyście tam kiedyś wrócić.

Zamiast zakończenia:

Rozumienie tego, czym jest i jak funkcjonuje wymiar sprawiedliwości jest jedną z obywatelskich powinności. To od nas wszystkich zależy, czy młodzi obywatele będą świadomi tego, jak zapadają wyroki i jak działają sądy. Dzięki temu możemy wspólnie odbudować zaufanie do trzeciej władzy, tak ważne dla nas wszystkich.

Ćwiczenia praktyczne

Ćwiczenie 1 – Prawo do sądu

Podziel uczennice i uczniów na 3 grupy – grupę „konstytucyjną”, „konwencyjną” i „karty praw podstawowych”. Każdej z grup przekaz treść odpowiedniego artykułu – 45 Konstytucji RP, art. 6 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i art. 47. Treści artykułów znajdziesz oczywiście tutaj – ale dobrze, gdy uczennice i uczniowie sami dotrą do tekstów źródłowych, to nie jest trudne.

Poproś uczennice i uczniów z każdej grupy o dokładne przeczytanie tych przepisów. Poproś ich następnie o wskazanie, które z tych regulacji uważają za najważniejsze. Dlaczego tak myślą?

Ćwiczenie 2 – „Teraz Ty bądź sędzią” – praca przy użyciu symulatora procesów sądowych.

To wartościowe i dające do myślenia narzędzie jest w całości cyfrowe i nie wymaga (poza dostępem do internetu) żadnych dodatkowych pomocy naukowych.

<https://www.wydaj-wyrok.pl>

Uczennice i uczniowie mogą pracować w niewielkich grupach, ważne aby każdy z nich postawił się w roli sędziego i spróbował we własnym sumieniu rozstrzygnąć taką sprawę. Następnie przedyskutujcie to, jakie zapadały orzeczenia. Dlaczego decydowaliście tak a nie inaczej.

Ćwiczenie 3 (trudne, raczej dla klas o profilach humanistycznych czy prawniczych) – czym zajmują się polskie sądy? Jakie sprawy rozpatrują?

Uczennice i uczniowie w niewielkich grupach pracują z portalem orzeczeń sądów polskich – <https://orzeczenia.ms.gov.pl/search/advanced>

Przy użyciu wyszukiwarki warto wpisać dowolny rzeczownik jak „doniczka”, „młotek” itp. Po wyszukaniu orzeczeń uczennice i uczniowie wybierają jedno z nich i próbują zrozumieć jego treść (a nie jest to łatwe) a następnie przedstawić reszcie klasy.

Porozmawiajcie, czy było to łatwe do zrozumienia? Czy język orzeczeń jest zrozumiały? Jak można go ewentualnie uprościć?

Ćwiczenie 4 – a jak to jest w naszej szkole?

Przeanalizujcie statut waszej szkoły. Zastanówcie się wspólnie, czy w szkole ustanowiono władzę sędziowską? Zastanówcie się, czy taka władza sędziowska (np. wymierzająca uczniom kary) jest niezależna i bezstronna? Jeśli nie, to jaką widzicie możliwość naprawy tego stanu.

Pytania do dyskusji

Inspiracja 1 – udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości

Czy obywatel może wymierzać sprawiedliwość? Jak to funkcjonuje w Polsce (ławnicy)¹², a jak jest np. w systemie anglosaskim (ława przysięgłych).

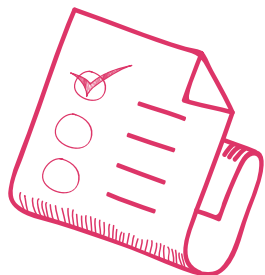
Zastanówcie się, czy jako obywatele chcielibyście mieć wpływ na orzecznictwo sądów? W jaki sposób sami zachowalibyście bezstronność?

Inspiracja 2 – wizerunek sądownictwa w mediach

Zastanówcie się wspólnie, jaki wizerunek sądownictwa dominuje w mediach. Czy sądy są postrzegane jako sprawne, sprawiedliwe i efektywne czy jest inaczej. Dlaczego tak jest?

¹² Więcej o ławnikach <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/lawnik--to-brzmi-dumnie> i poradnik „Jestem ławnikiem, jestem ławniczką” do pobrania na tej stronie (dostęp: 10.12.2025).

Warto, aby takie ćwiczenie przeprowadzić już po wizycie w sądzie. Wtedy uczennice i uczniowie mogą samodzielnie skonfrontować wizerunek z osobistymi doświadczeniami.

NIEZALEŻNE SĄDY, NIEZAWIŚLI SĘDZIOWIE FUNDAMENT PAŃSTWA PRAWA

O AUTORZE ROZDZIAŁU

apl. adw. Robert Lisiewicz

Fundacja Wolne Sądy

Aplikant adwokacki, członek Izby Adwokackiej w Warszawie oraz Komisji Praw Człowieka przy Okręgowej Radzie Adwokackiej w Warszawie. Ukończył jednolite studia magisterskie prawa oraz poddyplomowe studia z zakresu prawa podatkowego na Wydziale Prawa Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Związany z Fundacją Wolne Sądy w ramach, której bierze czynny udział we wsparciu merytorycznym adwokatów i adwokatki w ramach postępowań sądowych, w głównej mierze przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, a także koordynuje projekty edukacyjne. Aktywnista społeczny zaangażowany od wielu lat w ochronę praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem praw społeczności LGBTQ+ praw uczniowskich oraz przeciwdziałania mowie nienawiści. Regularnie jako przedstawiciel społeczeństwa obywatelskiego bierze czynny udział w pracach zespołów i komisji na poziomie parlamentarnym. Współpracuje również od wielu lat z Fundacją GrowSPACE, gdzie pełni funkcję Eksperta ds. prawnych, w ramach której był zaangażowany merytorycznie w projekty takie jak m.in. Ranking Szkół Przyjaznych LGBTQ+ i Tęczowy Piątek. Autor poradnika dla osób uczniowskich pt. „Prawa Młodzieży Transpłciowej w świetle Karty Praw Podstawowych UE”.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

“ budowanie społeczeństwa, w którym każda i każdy, niezależnie od swojej tożsamości, przekonań czy sposobu życia, ma równe prawa i przestrzeń do bycia sobą.

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

Niezależność sądów i niezawisłość sędziów to fundament państwa prawa. Każda obywatelka i każdy obywatel może znaleźć się w sytuacji, w której decyzja sądu będzie miała realny wpływ na codzienne życie – np. w sprawach cywilnych, administracyjnych, karnych czy też podatkowych.

Celem tekstu jest ukazanie, jakie znaczenie ma niezależność sądów w praktyce, jakie mechanizmy chronią niezawisłość sędziów oraz jakie zagrożenia mogą ograniczać ich swobodę orzekania. Wiedza ta jest przydatna zarówno w życiu codziennym, jak i przy analizie działań państwa w kontekście ochrony praw jednostki.

Warto zapamiętać

- ▶ niezależność sądów i niezawisłość sędziów to gwarancja prawa obywatela do sprawiedliwego procesu
- ▶ sędzia powinien podejmować decyzję wyłącznie w oparciu o przepisy prawa i dowody, niezależnie od nacisków politycznych, medialnych czy społecznych
- ▶ ochrona niezawisłości wymaga zarówno jasnych mechanizmów prawnych, jak i świadomości obywatelskiej
- ▶ państwo prawa nie funkcjonuje, jeśli sądy nie są niezależne

Jak niniejszy rozdział wpisuje się w podstawę programową Edukacji obywatelskiej?

Zagadnienia z poniższego rozdziału mogą stanowić realizację Działu IV podstawy programowej „Demokracja i prawo” o pytaniu wiodącym: „*Jak demokracja i Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej chronią nasze prawo?*”.

W ramach tego Działu uczennica/uczeń w szczególności m.in.:

- ▶ rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka i obywatela, potrafi zgłosić ich naruszenia (pkt 8 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ korzystając z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wymienia podstawowe zasady demokratycznego państwa prawa, a także wyjaśnia ich wpływ na życie codziennych obywateli (pkt 3 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ wyjaśnia formy naruszania dóbr osobistych, szczególnie w Internecie, potrafi zgłosić naruszenie dóbr osobistych (pkt 6 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ identyfikuje współczesne zagrożenia dla demokracji i inicjatywy, które im przeciwdziałają, formułuje opinię w tej sprawie (pkt 1 – Wymagania fakultatywne)

Praktyczne znaczenie niezależności sądów

Wyobraźmy sobie sytuację, w której obywatel wnosi sprawę przeciwko organowi administracji publicznej lub wchodzi w spór z innym podmiotem publicznym na gruncie prawa

cywilnego, gospodarczego czy rodzinnego. W tym kontekście **rola sądu jako niezależnego arbitra staje się kluczowa**.

W przypadku **sądu niezależnego**:

- ▶ rozstrzygnięcie opiera się **wyłącznie na przepisach prawa oraz dowodach zgromadzonych w toku postępowania**; sędzia nie kieruje się osobistymi preferencjami, presją społeczną ani oczekiwaniami politycznymi;
- ▶ strony postępowania mają pewność, że ich prawa i interesy są chronione w sposób **bezstronny i przewidywalny**, co zwiększa poczucie bezpieczeństwa prawnego;
- ▶ niezależność sądu pozwala na **utrzymanie równowagi w relacjach między obywatelami a organami państwa**, a także między podmiotami prywatnymi, co jest fundamentem państwa prawa;
- ▶ decyzje wydane w warunkach niezależności sądów budują **zaufanie społeczne do wymiaru sprawiedliwości**, co z kolei stabilizuje funkcjonowanie całego systemu prawnego.

Natomiast w przypadku **sądu podporządkowanego naciskom politycznym, medialnym lub finansowym**:

- ▶ rozstrzygnięcia mogą być podejmowane nie na podstawie prawa i dowodów, lecz pod wpływem **oczekiwań polityków, grup interesu czy opinii publicznej**;
- ▶ strony postępowania tracą poczucie bezpieczeństwa prawnego, ponieważ nie można przewidzieć, czy wyrok będzie sprawiedliwy i zgodny z prawem;
- ▶ osłabia to **pozycję obywateli wobec państwa**, zwłaszcza gdy organ państwowy jest stroną sporu; w praktyce może to prowadzić do arbitralnych decyzji naruszających prawa jednostki;
- ▶ długofalowo wpływa na **utratę zaufania do instytucji wymiaru sprawiedliwości**, co zagraża stabilności systemu demokratycznego i państwa prawa; osłabienie autorytetu sądów może również prowadzić do **większej akceptacji działań niezgodnych z prawem**, jeśli obywatele uznają wymiar sprawiedliwości za stronnicy lub nieefektywny.

Te różnice są fundamentalne, ponieważ decydują nie tylko o wyniku konkretnej sprawy, ale również o:

- ▶ prawach i wolnościach obywatelskich;
- ▶ przewidywalności i spójności stosowania prawa;
- ▶ równowadze między władzą publiczną a jednostką;
- ▶ stabilności całego systemu demokratycznego i prawnego;
- ▶ społecznym zaufaniu do instytucji państwowych.

W praktyce oznacza to, że **każda ingerencja zewnętrzna w niezawisłość sądu może mieć realne konsekwencje dla obywateli**, nawet w sprawach pozornie mało istotnych. Nawet drobne naruszenia niezależności mogą prowadzić do **erozji zaufania do wymiaru sprawiedliwości**, a w konsekwencji – do **podważania legitymacji państwa prawa** jako całego systemu ochrony praw obywateli.

Mechanizmy ochrony niezawisłości sędziowskiej

Dla zapewnienia realnej niezależności w systemie prawnym nie wystarczy deklaracja w konstytucji – konieczne są **konkretne mechanizmy instytucjonalne i prawne**, które chronią sędziego przed naciskami zewnętrznymi. Mechanizmy te mają na celu zarówno ochronę autonomii sędziego w zakresie podejmowania decyzji, jak i zabezpieczenie obywateli przed arbitralnością władzy.

Nieusuwalność sędziów

Nieusuwalność oznacza, że sędzia **nie może zostać odwołany ani przeniesiony arbitralnie**, w szczególności z powodów politycznych, osobistych czy wynikających z wywieranej presji medialnej. Dzięki temu sędzia:

- ▶ może orzekać zgodnie z prawem i własnym sumieniem, nie obawiając się konsekwencji dla swojej kariery;
- ▶ zyskuje ochronę przed próbami instrumentalnego wykorzystania wymiaru sprawiedliwości przez organy władzy wykonawczej lub ustawodawczej;
- ▶ wzmacnia zaufanie społeczne, ponieważ obywatele mają pewność, że wyroki są **wynikiem rzetelnej analizy prawnej**, a nie uległości wobec interesów politycznych.

Nieusuwalność nie oznacza braku odpowiedzialności sędziego – przewiduje się mechanizmy dyscyplinarne i karne, jednak ich celem jest eliminacja naruszeń prawa lub nadużyć zawodowych, a nie wymuszanie konkretnych rozstrzygnięć.

Apolityczny proces powoływania sędziów

W systemie demokratycznym kluczowe jest, aby **sędziowie byli powoływani na podstawie kwalifikacji merytorycznych**, a nie przynależności partyjnej czy presji politycznej. Transparentne procedury powoływania powinny obejmować:

- ▶ ocenę doświadczenia zawodowego, wykształcenia i kompetencji;
- ▶ publiczne ogłoszenia naboru oraz jasne kryteria oceny kandydatów;
- ▶ udział niezależnych organów w procesie selekcji, np. rad sędziowskich lub komisji ekspertów.

Brak apolitycznego procesu powoływania prowadzi do sytuacji, w której skład sądów może odzwierciedlać preferencje polityczne władzy, co **zagroza niezawisłości i bezstronności orzekania**, a w dłuższej perspektywie podważa legitymację całego wymiaru sprawiedliwości.

Niezależne organy dyscyplinarne

Organ dyscyplinarne powinny pełnić rolę **strażnika prawidłowego wykonywania obowiązków zawodowych sędziów**, eliminując przypadki nadużyć czy zaniedbań, ale **nie ingerować w merytoryczne rozstrzygnięcia sądowe**. W praktyce oznacza to, że:

- ▶ sędzia nie może być karany za wydanie wyroku, który jest zgodny z prawem, choć niepopularny w opinii publicznej;
- ▶ organy dyscyplinarne muszą działać w sposób **transparentny, bezstronny i niezależny od wpływów politycznych**;
- ▶ skuteczność takich organów wzmacnia zaufanie obywateli do sprawiedliwości, ponieważ zapewnia równowagę między ochroną niezawisłości a odpowiedzialnością zawodową sędziów.

Odpowiednie wynagrodzenie i warunki pracy

Niezależność sędziego wymaga również **materialnego zabezpieczenia**, które chroni przed presją ekonomiczną i potencjalnymi próbami korupcji. W praktyce obejmuje to:

- ▶ stabilne i adekwatne wynagrodzenie, niezależne od bieżących decyzji politycznych;
- ▶ zapewnienie odpowiednich warunków pracy, wsparcia administracyjnego i dostępu do informacji niezbędnych do sprawnego prowadzenia postępowań;
- ▶ ochronę przed nadużyciami finansowymi lub próbami szantażu w celu wymuszenia określonych decyzji.

Brak takich zabezpieczeń prowadzi do sytuacji, w której sędziowie mogą podejmować decyzje przewidywalne dla władzy lub innych wpływowych podmiotów, zamiast kierować się prawem i zasadami sprawiedliwości.

W konsekwencji **zaufanie obywateli do wymiaru sprawiedliwości ulega erozji**, co osłabia fundamenty państwa prawa i może prowadzić do arbitralności władzy.

Zagrożenia dla niezależności sądów

Największym zagrożeniem dla niezależności sądów jest **powolne, systemowe ograniczanie ich autonomii**, które może przebiegać subtelnie, ale skutecznie osłabiać fundamenty państwa prawa. W odróżnieniu od gwałtownych przewrotów politycznych, procesy te są mniej widoczne, lecz długofalowo mogą mieć **znaczący wpływ na prawa obywateli i legitymację całego wymiaru sprawiedliwości**.

Do najważniejszych mechanizmów ograniczających niezawisłość sędziów należą:

Zmiany ustawowe umożliwiające łatwe usuwanie lub przenoszenie sędziów

Zmiany w przepisach, które obniżają bariery ochrony kadrowej sędziów lub umożliwiają ich przenoszenie lub odwoływanie bez solidnych podstaw prawnych, stanowią bezpośrednio zagrożenie dla niezawisłości. W praktyce oznacza to, że:

- ▶ sędzia może podejmować decyzje z obawy przed konsekwencjami personalnymi;
- ▶ wymiar sprawiedliwości staje się podatny na **instrumentalizację polityczną**;
- ▶ nawet dobrze umotywowane wyroki mogą być kwestionowane lub ignorowane przez organy państwa, co podważa bezpieczeństwo prawne obywateli.

Podporządkowanie organów dyscyplinarnych władzy politycznej

Organy dyscyplinarne powinny pełnić rolę niezależnego nadzoru nad sędziami w celu eliminowania nadużyć zawodowych. Jeśli jednak zostaną podporządkowane władzy wykonawczej lub politykom:

- ▶ sędziowie mogą być karani za wydanie wyroków niezgodnych z oczekiwaniami władzy;
- ▶ presja na zgodność z oczekiwaniami politycznymi prowadzi do autocenzury w orzekaniu;
- ▶ obywatele tracą gwarancję, że decyzje sądu będą niezależne i oparte na prawie.

Uzależnienie budżetu sądów od bieżących decyzji rządu

Sądy potrzebują stabilnego finansowania do prawidłowego funkcjonowania. Uzależnienie środków budżetowych od bieżącej woli rządu może skutkować:

- ▶ ograniczeniem dostępu obywateli do sądów z powodu braków kadrowych, infrastrukturalnych czy organizacyjnych;
- ▶ tworzeniem sytuacji, w której sędziowie czują presję na wydawanie decyzji zgodnych z interesem politycznym, aby uniknąć konsekwencji finansowych;
- ▶ ryzykiem, że instytucje wymiaru sprawiedliwości staną się narzędziem realizacji polityki rządu zamiast niezależnym organem ochrony praw obywateli.

Podważanie autorytetu sądów w mediach i kampaniach społecznych

Kampanie medialne, dezinformacja czy publiczne krytykowanie wyroków sądowych, zwłaszcza w kontekście politycznym, mają znaczący wpływ na postrzeganie niezawisłości wymiaru sprawiedliwości. Konsekwencje obejmują:

- ▶ spadek zaufania społecznego do sądów, co utrudnia obywatelom korzystanie z prawa do sprawiedliwego procesu;
- ▶ zwiększenie presji na sędziów, którzy mogą kierować się opinią publiczną zamiast prawem;
- ▶ ryzyko, że społeczeństwo zacznie traktować wymiar sprawiedliwości jako narzędzie służące władzy, a nie ochronie praw jednostki.

Choć wymienione procesy są mniej spektakularne niż nagłe przewroty polityczne, ich długotrwałe działanie **systematycznie osłabia niezależność sądów**, co w konsekwencji prowadzi do naruszeń praw obywatelskich, ograniczenia sprawiedliwości proceduralnej i erozji zaufania społecznego do państwa prawa.

Znaczenie dla obywaterek i obywateli

Niezależność sądów ma praktyczne znaczenie w każdej sytuacji, w której obywatel lub obywatelka musi skorzystać z wymiaru sprawiedliwości:

- ▶ w sporach cywilnych i rodzinnych,

- ▶ w postępowaniach administracyjnych i podatkowych,
- ▶ w procesach karnych i wykroczeniowych.

W takich przypadkach niezależny sąd to **gwarancja sprawiedliwego rozstrzygnięcia**, wolnego od nacisków zewnętrznych.

Znaczenie niezależności sądów dla obywateli

Niezależność sądów ma fundamentalne znaczenie w każdej sytuacji, w której obywatel lub obywatelka korzysta z wymiaru sprawiedliwości. Obejmuje to zarówno codzienne sytuacje prawne, jak i poważne spory o kluczowe interesy osobiste czy majątkowe. **Praktyczne konsekwencje niezależności sędziów** obejmują trzy główne obszary:

Spory cywilne i rodzinne

W postępowaniach cywilnych i rodzinnych, takich jak:

- ▶ spory o podział majątku, odszkodowania czy roszczenia kontraktowe,
- ▶ sprawy dotyczące opieki nad dziećmi, ustalenia alimentów czy rozwodów, niezależność sądu jest **warunkiem rzetelnego procesu**. Sędzia, który podejmuje decyzje wyłącznie na podstawie prawa i zgromadzonych dowodów, zapewnia, że strony nie będą pokrzywdzone arbitralnymi lub stronniczymi rozstrzygnięciami. W przeciwnym wypadku decyzje mogłyby być kierowane przez czynniki zewnętrzne, takie jak naciski rodziny, opinii publicznej czy interesów politycznych, co **bezpośrednio narusza prawa jednostki**.

Postępowania administracyjne i podatkowe

Obywatele często wchodzą w spory z organami państwa w sprawach administracyjnych lub podatkowych. Niezależny sąd w takich przypadkach:

- ▶ chroni obywatela przed **arbitralnymi decyzjami organów administracyjnych**,
- ▶ zapewnia kontrolę nad legalnością działań państwa,
- ▶ umożliwia dochodzenie swoich praw w przypadku nadużyć ze strony organów publicznych.

Przykład praktyczny

Jeśli podatnik kwestionuje decyzję urzędu skarbowego, niezależny sąd gwarantuje, że rozstrzygnięcie będzie oparte na przepisach prawa podatkowego i zgromadzonych dowodach, a nie na politycznych oczekiwaniach władz finansowych.

Procesy karne i wykroczeniowe

W sferze prawa karnego i wykroczeniowego niezależność sądu staje się **bezpośrednim gwarantem ochrony wolności i praw jednostki**. Sędzia niezależny:

- ▶ może orzekać w oparciu o fakty i dowody, a nie presję społeczną lub polityczną;

- ▶ chroni obywateli przed nadużyciami władzy publicznej, w tym przed niestusznymi oskarżeniami;
- ▶ zapewnia, że sankcje karne są wymierzone zgodnie z prawem i zasadami proporcjonalności.

Znaczenie praktyczne

W praktyce oznacza to, że **każda decyzja sądu**, niezależnie od dziedziny prawa, ma konsekwencje dla bezpieczeństwa prawnego obywateli. Niezależność sędziów:

- ▶ pozwala obywatelom **polegać na państwie w ochronie ich praw**,
- ▶ zwiększa przewidywalność stosowania prawa i poczucie sprawiedliwości,
- ▶ wzmacnia zaufanie do instytucji państwowych i państwa prawa.

Brak niezależności sądów oznacza, że obywatel:

- ▶ nie może mieć pewności, że jego sprawa zostanie rozstrzygnięta zgodnie z prawem,
- ▶ jest narażony na arbitralne decyzje wynikające z nacisków politycznych lub medialnych,
- ▶ traci podstawowy filar ochrony praw jednostki w demokratycznym państwie prawa.

Gdzie o tym mowa w przepisach?

Prawo europejskie

Traktat o Unii Europejskiej (TUE)

- ▶ art. 2 TUE – zasada państwa prawnego (rule of law) jako jedna z wartości UE.
- ▶ art. 19 ust. 1 TUE – państwa członkowskie zapewniają skuteczną ochronę sądową w dziedzinach objętych prawem UE, co obejmuje niezależność sądów.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej

- ▶ art. 47 Karty – prawo do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu.

Europejska Konwencja Praw Człowieka (EKPCz)

- ▶ art. 6 ust. 1 EKPCz – prawo do sprawiedliwego procesu przed niezależnym i bezstronnym sądem ustanowionym ustawą.

Orzecznictwo TSUE i ETPCz

- ▶ wyroki TSUE (np. sprawa *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, C-64/16) podkreślają, że niezależność sądów to element prawa do skutecznej ochrony sądowej.
- ▶ ETPCz (np. sprawa *Findlay p. Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 22107/93) – niezawisłość i bezstronność sądu jako warunek rzetelnego procesu.

Prawo polskie

Konstytucja RP (1997)

- ▶ art. 10 ust. 1 – zasada podziału i równowagi władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędziowskiej.
- ▶ art. 173 – sądy i trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz.
- ▶ art. 178 ust. 1 – sędziowie są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.
- ▶ art. 180 – gwarancje nieusuwalności sędziów.
- ▶ art. 186 – KRS stoi na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Ustawa – Prawo o ustroju sądów powszechnych

- ▶ art. 82 – sędzia w sprawowaniu urzędu jest niezawisły i podlega tylko Konstytucji i ustawom.
- ▶ art. 89 i nast. – gwarancje niezależności (np. nieusuwalność, immunitet).

Ustawa o Trybunale Konstytucyjnym

- ▶ art. 5 – sędziowie TK są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji.

Podsumowanie

Niezależność sądów i niezawisłość sędziów to **konkretne gwarancje ochrony prawnej obywateli**. Ich osłabienie prowadzi do utraty bezpieczeństwa prawnego, podważenia zaufania do państwa prawa i ograniczenia realnych możliwości ochrony własnych praw.

Obrona niezależności wymiaru sprawiedliwości to obowiązek każdego obywatela, niezależnie od wykształcenia czy zawodu, ponieważ wpływa bezpośrednio na ochronę jego praw i wolności.

Ćwiczenia

Ćwiczenie 1: Symulacja rozprawy – niezależny vs zależny sędzia

Czas trwania: 45–60 minut Grupa: liceum, 15–19 lat

Cele:

- ▶ Pokazanie znaczenia niezależności sądu w praktyce.
- ▶ Uświadomienie młodzieży, jak wpływ polityków czy przełożonych może zmieniać poczucie sprawiedliwości.
- ▶ Rozwijanie empatii i umiejętności refleksji nad konsekwencjami decyzji instytucji publicznych.

1. Przygotowanie i podział ról (5–10 min)

- ▶ Uczennice i uczniowie dzielą się na grupy: Sędzia, Strona A (uczeń/uczennica), Strona B (szkoła/urzędnik), Świadkowie, Publiczność.
- ▶ Przykładowe sytuacje:
 - ▷ Uczennica/uczeń domaga się sprawiedliwej oceny projektu.
 - ▷ Uczennica/uczeń jest wydalony ze szkoły.

2. Rozprawa w wersji „praworzędnej” (15 min)

- ▶ Sędzia wydaje wyrok wyłącznie w oparciu o dowody i przepisy szkolnego regulaminu.
- ▶ Strony przedstawiają argumenty, świadkowie odpowiadają na pytania.
- ▶ Dyskusja po rozprawie: jak czuli się uczestnicy, czy decyzja była sprawiedliwa i bezpieczna?

3. Rozprawa w wersji „zależnej od przełożonego” (15 min)

- ▶ Sędzia otrzymuje polecenie wydania wyroku korzystnego dla szkoły/administracji.
- ▶ Wyrok jest ogłaszany publicznie.
- ▶ Dyskusja po rozprawie: czy decyzja wydawała się sprawiedliwa, jak zmieniło się poczucie bezpieczeństwa?

4. Refleksja i podsumowanie (10–15 min)

- ▶ Pytania do dyskusji:
 - ▷ Co zmienia wrażenie sprawiedliwości: niezależność sędziego czy presja zewnętrzna?
 - ▷ Jak te mechanizmy można zauważyć w codziennym życiu w szkole i w mediach społecznościowych?
 - ▷ Dlaczego niezależność instytucji publicznej jest ważna dla obywateli?
 - ▷ Jak rozpoznać sytuacje, w których decyzje są „sterowane” zamiast być oparte na prawie?

Wskazówka dla prowadzącego:

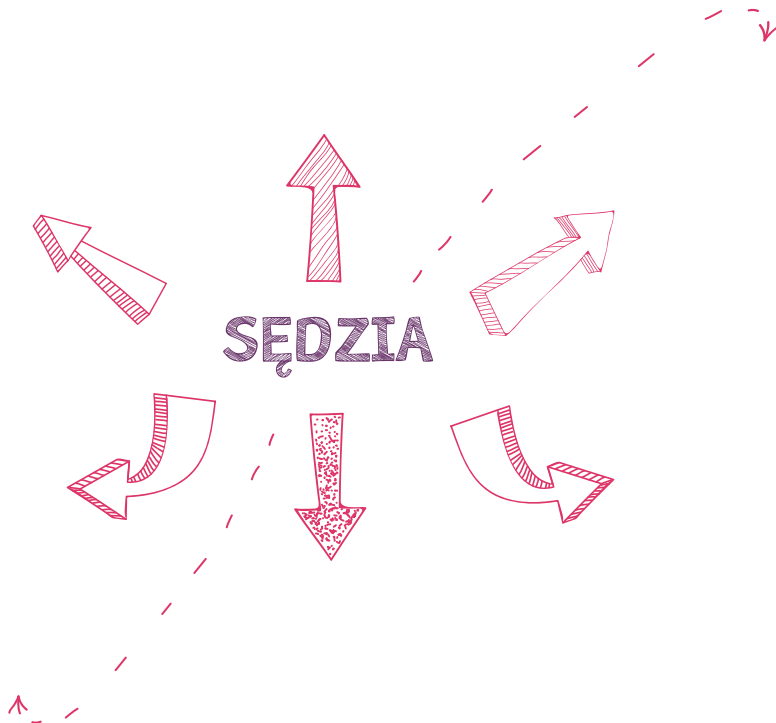
- ▶ *Podkreślić, że nawet w szkolnych sytuacjach uczennice i uczniowie doświadczają konsekwencji zależności decyzji od wpływowych osób.*
- ▶ *Ćwiczenie pokazuje, że brak niezależności podważa poczucie sprawiedliwości i bezpieczeństwa, a w życiu dorosłym konsekwencje są znacznie poważniejsze.*

Ćwiczenie 2: Mapa nacisków

Ćwiczenie polega na zidentyfikowaniu i przeanalizowaniu potencjalnych źródeł nacisków na sędziego. Na środku tablicy zapisujemy słowo „SĘDZIA”. Zadaniem grupy jest dopisywanie wokół wszystkich czynników, które mogą wpływać na jego decyzje i naruszać jego niezawisłość.

Po stworzeniu mapy – grupa wspólnie wybiera trzy najgroźniejsze źródła nacisków i uzasadnia swój wybór. Następnie uczestniczki i uczestnicy zastanawiają się, jakie

mechanizmy prawa i instytucje mają chronić sędziego przed tymi wpływami (np. nieusuwalność, immunitet, apolityczny proces powoływania, wysokość wynagrodzenia, niezależne organy dyscyplinarne).

Na zakończenie prowadzący zadaje pytania: Czy istnieją naciski, których nie da się w pełni wyeliminować? Które zagrożenia są szczególnie aktualne w polskim systemie prawnym? Jakie mogą być konsekwencje dla obywateli i obywaterek, gdyby te zabezpieczenia przestały działać.

Zadania praktyczne

Zadanie 1: Debata obywatelska – spotkanie z wymiarem sprawiedliwości

Cel: Uczennice i uczniowie poznają perspektywy różnych aktorów systemu prawnego i uświadamiają sobie znaczenie niezależności sądu w praktyce społecznej.

Czas trwania: 60 minut

Forma: debata / spotkanie Q&A

Grupa: liceum

Przebieg:

- A. **Przygotowanie:** Nauczyciel zaprasza do szkoły lub online:
 - ▶ sędziego (polecamy kontakt ze stowarzyszeniami sędziowskimi: Stowarzyszenie Sędziów Polskich „Iustitia” lub Stowarzyszenie Sędziów „THEMIS”, sugerujemy także kontakt z miejscowym sądem)
 - ▶ adwokata lub radcę prawnego (polecamy kontakt z właściwą miejscowo Okręgową Radą Adwokacką w Warszawie lub Okręgową Izbą Radców Prawnych)
 - ▶ prokuratora (polecamy kontakt ze Stowarzyszeniem Prokuratorów „Lex Super Omnia”, a także sugerujemy kontakt z miejscową jednostką prokuratury)
- B. Uczennice i uczniowie przygotowują listę pytań do gościa jak np. droga do zawodu, różnice w wykonywaniu zawodu sędziego od innych zawodów prawniczych, „typowy dzień sędziego”, czy zawód ten jest przedstawiany prawdziwie w dziełach kultury.
1. **Wprowadzenie:** Prowadzący przypomina uczniom i uczniom podstawowe zasady niezależności sądu i roli każdego z zaproszonych gości na podstawie materiału na stronach.
2. **Debata / Q&A:**
 - ▶ Uczennice i uczniowie zadają pytania: np. „Jak wygląda proces podejmowania decyzji przez sąd?”, „Czy kiedykolwiek czuliście presję z zewnątrz?”, „Jak w praktyce dba się o prawa obywatela?”.
 - ▶ Goście odpowiadają, prezentując swoje doświadczenia zawodowe.
3. **Refleksja uczennic i uczniów:** Krótka dyskusja w grupach:
 - ▶ Czy czują, że system chroni obywatela?
 - ▶ Co ich zaskoczyło w odpowiedziach ekspertów?

Efekt społeczny: Uczennice i uczniowie lepiej rozumieją rolę niezależnych instytucji i mają okazję doświadczyć realnego dialogu obywatelskiego.

Zadanie 2: Sonda edukacyjna – jak młodzież postrzega sprawiedliwość

Cel: Poznanie opinii uczennic i uczniów na temat sprawiedliwości i prawa w ich codziennym życiu, rozwijanie świadomości obywatelskiej i edukacyjnej.

Czas trwania: 30–40 minut Grupa: liceum Forma: ankieta / mini-sonda / prezentacja i dyskusja

Przebieg:

1. **Przygotowanie ankiety:** Uczennice i uczniowie w grupach opracowują krótką ankietę (5–6 pytań) z możliwością odpowiedzi „tak/nie” i krótkim komentarzem, np.:
 - ▶ „Czy uważasz, że w Twojej szkole decyzje są sprawiedliwe?”
 - ▶ „Czy kiedykolwiek czuleś się niesprawiedliwie potraktowany?”
 - ▶ „Czy wiesz, do kogo się zwrócić, jeśli czujesz się poszkodowany?”

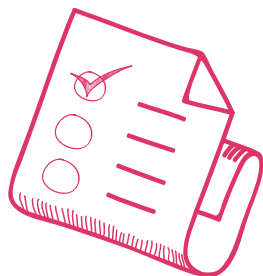
2. **Przeprowadzenie sondy w szkole:** Uczennice i uczniowie przeprowadzają ankietę wśród rówieśniczek i rówieśników w różnych klasach lub na przerwach, zbierając anonimowe odpowiedzi.
3. **Analiza wyników i przygotowanie prezentacji:** Każda grupa analizuje swoje zebrane dane dotyczące innego aspektu sprawiedliwości i przygotowuje krótką prezentację wyników.
4. **Prezentacja i dyskusja w klasie:** Grupy przedstawiają wyniki publicznie w klasie.
5. **Następnie odbywa się dyskusja plenarna:**
 - ▶ Jak uczennice i uczniowie postrzegają sprawiedliwość w szkole?
 - ▶ Jakie działania mogłyby zwiększyć poczucie sprawiedliwości?

Efekt edukacyjny: Uczennice i uczniowie ćwiczą refleksję nad prawami obywatelskimi, rozumieją znaczenie niezależności w praktyce, rozwijają kompetencje obywatelskie i umiejętność prezentacji oraz analizy danych.

Pytania do rozmowy i dyskusji

1. Czy niezależność sądów to przywilej sędziów czy gwarancja obywateli i obywateli?
2. W jakich sytuacjach Ty lub ktoś z Twojej rodziny chciałby mieć pewność, że sąd jest całkowicie niezależny?
3. Co jest groźniejsze – jawne podporządkowanie sądów politykom czy powolne osłabianie ich niezależności? Dlaczego?
4. Jakie skutki dla obywateli i obywateli może mieć medialne podważanie autorytetu sądów?
5. Czy obywatelka i obywatel powinni mieć wpływ na wybór sędziów? Jeśli tak, w jaki sposób, żeby nie osłabiać ich niezawisłości?
6. Czy niezależność sądów można „pogodzić” z demokratyczną kontrolą nad władzą sądowniczą?
7. Jak wytłumaczyłbyś koleżance/koledze, że niezależność sądu w sprawie „innych ludzi” ma znaczenie także dla niej/niego?

HIERARCHIA ŹRÓDEŁ PRAWA W POLSCE

JAK PRAWA PODSTAWOWE KSZTAŁTUJĄ CODZIENNOŚĆ OBYWATELA

O AUTORZE ROZDZIAŁU

adv. Piotr Czapla

Fundacja Wolne Sądy

Adwokat w Izbie Adwokackiej w Warszawie. Od października 2022 r. współpracuje z Fundacją Wolne Sądy, w której zajmuje się działalnością na rzecz przywracania praworządności w Polsce, w szczególności poprzez bieżące wsparcie w prowadzeniu spraw przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka oraz postępowań krajowych.

Pierwsze kroki w zawodzie prawnika podjął w trakcie studiów w Krakowie, odbywając staż w kancelarii specjalizującej się w sprawach z zakresu prawa autorskiego. W kolejnych latach, jako aplikant adwokacki, doświadczenie zawodowe zdobywał w warszawskich kancelariach adwokackich, uczestnicząc w szczególności w prowadzeniu spraw z zakresu prawa cywilnego oraz prawa karnego.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

“ możliwość dowiedzenia się jakie prawa gwarantuje mi Konstytucja, kiedy ich ograniczenia są uzasadnione, a kiedy mogą pozostawać z w nią sprzeczności, a także co – jako obywatel – mogę zrobić w takiej sytuacji.

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

Świadome funkcjonowanie w społeczeństwie obejmuje tak przestrzeganie prawa i znajomość podstawowych obowiązków obywatelskich, jak i rozumienie mechanizmów, które stoją za tworzeniem i stosowaniem prawa, ale przede wszystkim świadomość jakie przysługują nam prawa oraz, że ich ograniczenia nie mogą przekraczać granic, wyznaczonych przez akty o charakterze nadrzędnym.

Bardzo często przepisy rangi konstytucyjnej czy międzynarodowej wydają się odległe, teoretyczne lub mało związane z codziennością. W powszechnym przekonaniu pozostają domeną prawników, polityków czy organów państwowych. Tymczasem to właśnie te najwyższe akty prawne wyznaczają granice, których nie mogą przekraczać przepisy, z którymi na co dzień się spotykamy (tzw. akty niższej rangi) – a więc również regulaminy szkolne, statuty, decyzje dyrektorów czy wewnętrzne procedury placówek oświatowych.

Zrozumienie tej hierarchii ma kluczowe znaczenie szczególnie dla uczennic i uczniów, rodziców oraz pracowników szkół. To w szkole bowiem najczęściej po raz pierwszy spotykamy się z sytuacjami, w których to nasze zachowanie poddawane jest formalnej ocenie. Niniejszy tekst stanowi próbę ukazania „ducha prawa” oraz tego, w jaki sposób chronione są podstawowe prawa i wolności jednostki, a także gdzie leży granica działania organów władzy publicznej.

Ten tekst warto przeczytać właśnie po to, aby lepiej rozumieć swoje prawa i granice działania organów władzy publicznej oraz nauczyć się, jak świadomie korzystać z przysługujących nam i innym wolności.

Warto zapamiętać:

- ▶ Wolności i prawa jednostki wynikają z przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka, którą władze publiczne mają obowiązek chronić.
- ▶ Konstytucja jest najwyższym krajowym aktem prawnym w Polsce i wszystkie źródła prawa niższego rzędu muszą być z nią zgodne.
- ▶ Prawo międzynarodowe, w tym Europejska Konwencja Praw Człowieka oraz prawo Unii Europejskiej, stanowi część polskiego porządku prawnego i współkształtuje ochronę praw człowieka.
- ▶ Polska przystępując do Unii Europejskiej zobowiązała się do przestrzegania prawa unijnego, które ma szczególną rangę na tle innych aktów prawa międzynarodowego.
- ▶ Trybunał Konstytucyjny pełni kluczową rolę w kontroli zgodności prawa z Konstytucją i ochronie praw obywateli.
- ▶ Dla naszych praw i wolności kluczowe znaczenie mają również europejskie trybunały – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Jak niniejszy rozdział wpisuje się w podstawę programową Edukacji obywatelskiej?

Zagadnienia z poniższego rozdziału mogą stanowić realizację Działu IV podstawy programowej „Demokracja i prawo” o pytaniu wiodącym: „*Jak demokracja i Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej chronią nasze prawo?*”.

W ramach tego Działu uczennica/uczeń w szczególności m.in.:

- ▶ korzystając z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wyjaśnia podstawowe wartości i zasady demokratycznego państwa prawa oraz analizuje je i wyraża opinię o ich wpływie na codzienne życie obywateli; porównuje demokrację większościową i konstytucyjną (pkt 3 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ identyfikuje podstawowe prawa człowieka i obywatela, wyjaśnia ich znaczenie w relacji obywatel – państwo; analizuje informacje i formułuje opinię w wybranej kontrowersyjnej sprawie dotyczącej praw człowieka (pkt 7 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka i obywatela, potrafi zgłosić ich naruszenie oraz wykorzystać inne sposoby ochrony tych praw, w tym przez kontakt z organami państwowymi i międzynarodowymi powołanymi w tym celu (pkt 8 – Wymagania szczegółowe)

Źródła prawa według Konstytucji

Zgodnie z art. 87 Konstytucji źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia, natomiast źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są na obszarze działania organów, które je ustanowiły, akty prawa miejscowego.

Polski system prawny jest zbudowany w sposób hierarchiczny, a na szczycie tej hierarchii stoi Konstytucja uchwalona 2 kwietnia 1997 r., która od momentu wejścia w życie stanowi najwyższe prawo Rzeczypospolitej Polskiej. Jej przepisów nie można uchylić ani „przykryć” żadnym aktem niższej rangi, a wszelkie ustawy, rozporządzenia czy akty prawa miejscowego muszą pozostawać z nią w zgodzie.

Konstytucja RP

W Polsce najwyższym aktem prawnym jest uchwalona 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja, która weszła w życie 19 października 1997 r. Zgodnie z artykułem 8 Konstytucji jest ona najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej, a jej przepisy stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Konstytucja to nie tylko „instrukcja obsługi państwa”. Z perspektywy obywatela niezwykle istotny jest rozdział II Konstytucji pt. „Wolności, Prawa i Obowiązki Człowieka i Obywatela”.

Oczywiście zawarty w Rozdziale II katalog praw i wolności nie jest zamknięty, a podniesiono tam jedynie najbardziej podstawowe i doniosłe kwestie, takie jak równość wobec prawa, wolność sumienia i religii, wolność słowa, prawo własności czy prawo do nauki. Ich źródłem jest godność człowieka, a art. 30 Konstytucji mówi o tym, że jest ona przyrodzona i niezbywalna oraz, że stanowi źródło praw i wolności człowieka i obywatela. Niezbywalność oznacza, że jednostka nie może zrzec się godności, zaś nienaruszalność należy traktować jako zakaz pozbawiania godności człowieka, jak też jej ograniczania przez osoby prywatne, władze publiczne czy organy państwowe.

Godność ludzka na gruncie Konstytucji jest nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. Konstytucja określając prawa i wolności o fundamentalnym znaczeniu, nadaje im charakter podstawowych i powszechnie uznawanych gwarancji jednostki.

Tworząc konstytucyjne gwarancje wolności i praw człowieka, oparto się na standardach wynikających z ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych, a zwłaszcza na Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r., która także stanowi część polskiego porządku prawnego, ponieważ została ratyfikowana 19 stycznia 1993 r.

Zwróć uwagę, że prawa i wolności gwarantowane w Konstytucji mają co do zasady zbieżny z tymi, które gwarantuje Europejska Konwencja Praw Człowieka. Istotne znaczenie miała także ratyfikacja przez Polskę Konwencji Praw Dziecka w 1991 r. Gwarancje praw dziecka znalazły się w art. 72 Konstytucji.

Art. 72. Konstytucji RP

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.
2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.
3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.
4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka.

Porównanie przykładowych przepisów Konstytucji RP oraz Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

	Konstytucja RP	Europejska Konwencja Praw Człowieka
Zakaz tortur	Art. 40. Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.	Art. 3. Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu.
Wolność słowa	Art. 54. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji	Art. 10. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe (...).
Prawo do sądu	Art. 45. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd	art. 6. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą (...)
Prawo do nauki i prawo do wychowania w zgodzie z własnymi przekonaniami	Art. 70. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa. Art. 48. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.	Art. 2 Protokołu nr 1. Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi.

W określonych przypadkach prawa i wolności konstytucyjne mogą podlegać ograniczeniu, ale jedynie w przypadku, gdy ich realizacja w konkretnych warunkach godziłaby w inne ważne wartości. Ograniczenie to musi być proporcjonalne i przewidziane w ustawie. Przykładowo, mimo że Konstytucja ustanawia wolność zgromadzeń, konkretny protest może zostać rozwiązany w momencie, gdy jego uczestnicy zaczynają zagrażać

bezpieczeństwu powszechnemu. Podobnie, mimo że Konstytucja gwarantuje każdemu wolność słowa i wyrażania opinii, nie są dopuszczalne wypowiedzi, mogące być ocenione jako mowa nienawiści (co szczegółowo omówiono w Rozdziale *Hejt czy opinia? Gdzie kończy się wolność słowa, a zaczyna mowa nienawiści*).

Prawo międzynarodowe jako część polskiego porządku prawnego

Powyższe omówienie powinno zostać uzupełnione o bardzo istotny element, a mianowicie, że częścią krajowego porządku prawnego są także przyjęte, czyli ratyfikowane przez Polskę umowy międzynarodowe (przykładowo wspomniana już wcześniej Europejska Konwencja Praw Człowieka i Konwencja Praw Dziecka). Ponadto, z uwagi na członkostwo Polski w Unii Europejskiej, szczególną rolę w systemie prawa pełnią akty prawa unijnego.

Zaliczają się do nich ratyfikowane przez Polskę Traktaty unijne, czyli Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej oraz Traktat o Unii Europejskiej, które pełnią rolę konstytucji na poziomie Unii, czyli prawo pierwotne Unii.

W ramach Unii Europejskiej wydawane są także rozporządzenia, czyli akty prawne rangi podobnej jak ustawy, które obowiązują bezpośrednio w każdym kraju członkowskim. Przykładem takiego aktu jest rozporządzenie o ochronie danych osobowych, czyli RODO.

Do prawa wtórnego Unii należą także dyrektywy, które nie są bezpośrednio stosowane, ale wymagają implementacji przez państwa członkowskie. Na ogół dyrektywy nie zawierają szczegółowych rozwiązań, ale zawierają ogólne wskazania co do rezultatu, które Państwo powinno osiągnąć, wprowadzając odpowiednie regulacje na poziomie krajowym. Przykładowo, to dzięki dyrektywie przyjętej przez Unię Europejską, a następnie zaimplementowanej w ustawie o prawach konsumenta masz prawo do odstąpienia od umowy zawartej przez Internet bez konieczności podawania przyczyny.

Polski system prawny jest systemem multicytrycznym – równoległe do krajowego systemu prawnego z Konstytucją na czele, w związku z przystąpieniem do Unii Europejskiej przyjęliśmy system prawa UE jako swój własny. Oba systemy współistnieją obok siebie i wzajemnie się uzupełniają. Współwystępowanie tych porządków zakłada również stosowanie przez krajowe organy wykładni przychyłnej prawu unijnemu.

Przystąpienie do Unii Europejskiej warunkowane jest tym, aby Państwa członkowskie UE opierały swój ustrój na podobnych wartościach demokratycznych, które są jednocześnie spójne z podstawowymi wartościami, zawartymi w prawie pierwotnym Unii Europejskiej, uznawanymi za elementy konieczne dla uznania państwa za praworządne. Wartości te, określone m.in. w art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej, znajdują wyraz także w polskiej Konstytucji.

Art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej:

Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwu Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn.

O wzajemnych relacjach między Konstytucją a prawem UE możesz dowiedzieć się z nagrania rozmowy z prof. Markiem Safjanem, które zostało opublikowane pod linkiem: <https://dzwonekobywatelski.pl/demokracja-na-co-dzien-jak-dziala-panstwo-prawa/>

Zwróć w szczególności uwagę na fragment dotyczący zasady pierwszeństwa prawa Unii [5:20 – 9:00]

Jedną z zasad prawa Unii Europejskiej, jest zasada pierwszeństwa jego stosowania, którą wyraża również art. 91 ust. 2 Konstytucji, mówiącym o tym, że umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową międzynarodową. Zasada pierwszeństwa nakazuje także, aby państwa członkowskie powstrzymywały się przed podejmowaniem działań i przyjmowaniem uregulowań, osłabiających skuteczność prawa Unii Europejskiej.

Z przykładem tego rodzaju praktyk było orzecznictwo obecnego Trybunału Konstytucyjnego z lipca i października 2021 r., zmierzające do zakwestionowania zasady pierwszeństwa prawa UE. Orzeczenia te obciążone były wadami o charakterze formalnym – bowiem w składzie Trybunału zasiadały osoby wybrane na obsadzone już wcześniej stanowiska oraz wadami o charakterze merytorycznym, ponieważ orzeczenia te przewidywały możliwość uchylenia się od podstawowych wartości Unii Europejskiej, takich jak skuteczna ochrona sądowa i niezależność sądownictwa.

W wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 18 grudnia 2025 r., w sprawie C-448/23 w sposób jednoznaczny stwierdzono, że polski Trybunał Konstytucyjny nie spełnia w swym obecnym kształcie wymogów niezawisłego i bezstronnego sądu, ze względu na dotychczasowe poważne nieprawidłowości w powołaniu trzech sędziów oraz Prezesa TK, a także, że Rzeczpospolita Polska uchybiła zobowiązaniom ciążącym na niej na mocy zasad autonomii, pierwszeństwa, skuteczności i jednolitego stosowania prawa Unii w związku z m.in. odrzuceniem wiążącego charakteru orzeczeń TSUE oraz próbą ograniczenia kompetencji sądów krajowych do kontroli procedur powoływania sędziów.

Ustawy

W ustawach znajdują się normy prawne o charakterze generalnym, czyli odnoszące się do bliżej niesprecyzowanego określonego grona osób oraz abstrakcyjnym, czyli mające zastosowanie w określonych, powtarzalnych sytuacjach.

Przykładem normy o takim charakterze jest art. 35 ustawy prawo oświatowe zgodnie z którym nauka jest obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia. Obowiązek nauki obejmuje zatem nie konkretną osobę, ale dotyczy wszystkich osób poniżej tego wieku.

Przeciwieństwem norm ustawowych są normy konkretno-indywidualne, przykładowo, jeśli sąd wydaje wyrok w sprawie cywilnej, na podstawie którego Pan Tomasz musi zapłacić Panu Adamowi kwotę 5 000 zł – wykreowana przez ten wyrok norma ma charakter konkretny, ponieważ jej adresatem jest wyłącznie oznaczona z imienia i nazwiska osoba oraz charakter indywidualny – odnosi się wyłącznie do jednego zdarzenia, z którego wynika obowiązek zapłaty. Po wykonaniu tego obowiązku, norma przestaje obowiązywać.

Podobnie decyzja dyrektora szkoły o zawieszeniu w prawach ucznia, odnosić się będzie wyłącznie do konkretnej osoby i związana będzie z konkretnym rażącem naruszeniem statutu szkoły.

Ustawa może w zasadzie dotyczyć regulowania dowolnych kwestii, jednak wprowadzane za pośrednictwem ustaw przepisy nie mogą pozostawać w sprzeczności ani z Konstytucją, ani z umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie.

Przykładem orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w kontekście spraw uczniowskich, w którym Trybunał stwierdził niezgodność polskich regulacji z Europejską Konwencją Praw Człowieka jest sprawa *Grzelak przeciwko Polsce*. Trybunał uznał w niej, że brak zapewnienia możliwości uczestnictwa w zajęciach etyki wypisanemu z zajęć religii uczniowi stanowi naruszenie wolności sumienia ucznia, natomiast wystawienie na jego świadectwie w polu religia/etyka kreski, stanowiło jego stygmatyzację i ujawnienie przekonań światopoglądowych ucznia wbrew jego woli.

Rozporządzenia

Aktami wykonawczymi do ustaw są rozporządzenia, które mogą być wydawane przez organy administracji publicznej na podstawie szczególnego upoważnienia ustawowego. Rozporządzenie nie może regulować niczego, czego nie przewidział ustawodawca. W kontekście systemu edukacji istotne są przykładowo rozporządzenia Ministra Edukacji dotyczące organizacji roku szkolnego czy ramowych planów nauczania. Rozporządzenie ma za zadanie jedynie doprecyzowanie, tego co znajduje się w ustawie. Jednak i one muszą pozostawać w zgodzie z Konstytucją.

Przykładowo w wyroku K 35/12 Trybunał Konstytucyjny uznał, że upoważnienie Ministra Edukacji do określenia w drodze rozporządzenia warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczennic i uczniów oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów naruszało Konstytucję, ponieważ, skoro podstawowym źródłem prawa powszechnie obowiązującego, oprócz Konstytucji, jest ustawa, ustawodawca nie może w dowolnym zakresie i w dowolny sposób cedować funkcji prawodawczych na organy władzy wykonawczej, a władza wykonawcza nie może zastępować władzy ustawodawczej.

Akty prawa miejscowego

Niżej w hierarchii znajdują się akty prawa miejscowego, obowiązujące na terenie działania organu, który je ustanowił – na przykład uchwały rad gmin czy powiatów. Mogą one dotyczyć m.in. regulacji bezpieczeństwa, organizacji przestrzeni publicznej czy lokalnych zasad funkcjonowania instytucji. Również one muszą być zgodne z aktami wyższej rangi, które wskazaliśmy powyżej. Przykładem takiego aktu mogłaby być uchwała rady gminy w sprawie regulaminu korzystania z boiska¹.

Akty wewnętrzne

Na samym dole hierarchii znajdują się akty wewnętrzne, wiążące wyłącznie na terenie danej instytucji, która wydała taki akt. Przykładem takich aktów są zarządzenia dyrektora szkoły, a także statut szkoły.

Podobnie jak w ustawach, normy o charakterze generalno-abstrakcyjnym zawiera również statut szkoły, ponieważ odnosi się on do ogółu uczennic i uczniów (lub uczennic i uczniów w określonej z góry sytuacji) oraz ustanawia normy mające zastosowania nie w jednej konkretnej sytuacji, ale w każdej sytuacji spełniającej dane cechy.

Jednak statut nie może wykraczać poza zakres wyznaczony przez ustawę i Konstytucję. Oznacza to na przykład, że szkoła może regulować kwestie porządkowe, organizacyjne, bezpieczeństwa czy oceniania, ale nie może ingerować w wolność wyrażania poglądów, wyznania czy prawo do prywatności w sposób niezgodny z ustawami lub Konstytucją.

W jaki sposób chronione są prawa i wolności konstytucyjne?

Kluczową rolę w staniu na straży przestrzegania Konstytucji przyznano Trybunałowi Konstytucyjnemu, którego jednym z głównych zadań jest oceny zgodności przepisów zawartych w akcie niższego rzędu z aktami wyższego rzędu, w tym rzecz jasna z Konstytucją. Stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny, że oceniany przepis jest niezgodny z Konstytucją powoduje, że dany przepis zostaje automatycznie usunięty z porządku prawnego. Do Trybunału można wnieść również skargę konstytucyjną, jeśli określone w Konstytucji prawa i obowiązki jednostki zostały naruszone.

¹ Przykładem takiego aktu jest np. https://edziennik.mazowieckie.pl/WDU_W/2025/4125/akt.pdf.

Art. 79. Konstytucji RP

1. Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji.

Na wstępie wspomniano o art. 8 Konstytucji, który stanowi, że jest ona stosowana bezpośrednio. Oznacza to, że sądy powszechne, rozstrzygając sprawy obywateli mają obowiązek stosować przepisy Konstytucji wprost, a także pominąć dany przepis ustawy, w przypadku stwierdzenia, że jego zastosowanie w konkretnej sprawie wiązałoby się z naruszeniem Konstytucji.

Sądem konstytucyjnym na poziomie Unii Europejskiej jest natomiast Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Jego głównym zadaniem jest ocena wprowadzanych przez kraje członkowskie przepisów pod kątem ich zgodności z prawem Unii Europejskiej.

Ponadto z uwagi na ratyfikowanie przez Polskę Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, każda osoba, która została pokrzywdzona działaniami Państwa i wiązało się to z naruszeniem określonych w Konwencji praw człowieka może poszukiwać ochrony przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka.

Na straży przestrzegania praw obywateli stoją także Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Rzecznik Praw Dziecka.

Rzecznik Praw Dziecka może w szczególności:

- ▶ występować o dokumenty i informacje od szkół, sądów, szpitali, policji czy organów administracji i żądać wyjaśnień
- ▶ kierować pisma do sądu rodzinnego
- ▶ występować do prokuratury
- ▶ pomagać w konfliktach dotyczących kontaktów z rodzicami, szkołą lub instytucjami.
- ▶ brać udział w postępowaniach sądowych dotyczących dzieci
- ▶ składać skargi do Trybunału Konstytucyjnego, jeśli uważa, że przepis narusza prawa dziecka
- ▶ wystąpić z inicjatywą ustawodawczą bądź o wydanie lub zmianę innych aktów prawnych.

Ćwiczenia wprowadzające

Ćwiczenie 1. Rzeźbienie Konstytucji

Na podstawie tekstu prof. Ewy Łętowskiej z 1995 r. pt. „Historia o amerykańskim sztandarze, swobodzie sumienia, dylematach sędziego i «rzeźbieniu» Konstytucji”, zawartego w publikacji „Po co ludziom Konstytucja”² (dostępna pod [linkiem](#)) uczennice i uczniowie mają okazję przeanalizować, jak w praktyce wyznacza się granice pomiędzy wolnościami jednostki a potrzebami wspólnoty.

Po zapoznaniu się z tekstem, poproś uczennice i uczniów o odpowiedź na trzy pytania otwarte. Zachęć ich do argumentacji, odwoływania się do przykładów oraz formułowania własnych opinii. Pytania te mają służyć bardziej refleksji niż sprawdzeniu wiedzy.

1. W jaki sposób wyznaczyć granicę pomiędzy wolnością jednostki a wymaganiami wspólnoty?

Komentarz dla nauczyciela: Możesz zachęcić uczennice i uczniów, by wskazali, kiedy indywidualne prawa mogą być ograniczane (np. bezpieczeństwo, porządek publiczny, prawa innych osób). Warto poprosić ich o przykłady z życia szkoły lub społeczeństwa.

2. Jaką rolę w demokracji odgrywają sądy?

Komentarz dla nauczyciela: Ukierunkuj rozmowę na pojęcie kontroli konstytucyjnej, ochrony praw mniejszości, równowagi władz oraz niezależności sądów. Można zapytać, dlaczego to sędziowie, a nie politycy, powinni rozstrzygać konflikty dotyczące praw jednostki.

3. Czy rozumienie granicy praw i wolności jednostki może zmieniać się w czasie?

Komentarz dla nauczyciela: Wskaż, że rozumienie praw obywatelskich ewoluuje – zmienia się społeczeństwo, wartości, technologia. Dobrym przykładem jest np. rozwój Internetu, zmieniający rozumienie prywatności.

Ćwiczenie 2. Wyznaczanie granic ochrony naszych praw

Głównym elementem zadania będzie omówienie konkretnych problemów dotyczących wolności sumienia i wyznania, posługując się przykładami z życia szkolnego. Punktem wyjścia jest art. 53 Konstytucji RP, który gwarantuje każdemu wolność sumienia i wyznania. W praktyce oznacza to, że szkoła nie ma prawa zakazywać uczniom noszenia symboli religijnych ani innych symboli, które są dla nich ważne, o ile ich noszenie nie narusza praw innych osób ani ważnych dóbr chronionych prawem.

² Wskazana publikacja pochodzi z 1995 r., wobec czego uwagi dotyczące polskiej Konstytucji nie odnoszą się do Konstytucji z 1997 r.

Przedstaw uczniom trzy sytuacje i poproś o ich przedyskutowanie. Poproś, aby swoje stanowiska uzasadniali przepisami oraz argumentami dotyczącymi bezpieczeństwa, porządku i praw innych osób.

1. Pierwsza sytuacja dotyczy pytania, czy nauczyciel wychowania fizycznego może wymagać od ucznia zdjęcia łańcuszka z krzyżem podczas zajęć, argumentując to względami bezpieczeństwa.

Komentarz dla nauczyciela: Poprowadź uczennice i uczniów w kierunku rozróżnienia między zakazem ideologicznym a obowiązkiem wynikającym z dbałości o zdrowie ucznia. Wyjaśnij, że ograniczenia praw są dopuszczalne, jeśli służą ochronie innej wartości konstytucyjnej, jak życie czy zdrowie.

2. Druga sytuacja dotyczy ucznia, który odmawia zdjęcia przypinki wyrażającej solidarność z ruchem na rzecz ochrony klimatu.

Komentarz dla nauczyciela: Zachęć uczennice i uczniów do zastanowienia się, że wolność wyrażania poglądów obejmuje również prawo do odmowy uczestnictwa w działaniach, które są sprzeczne z własnymi przekonaniem. Można omówić, że szkoła nie powinna wymuszać identyfikowania się z określoną ideą ani karać za pokojowe wyrażanie odmiennego stanowiska, jeśli nie zakłóca ono porządku w klasie.

3. Trzecia sytuacja odnosi się do pytania, czy nauczyciel może zabronić noszenia symbolu religijnego, jeśli inne uczennice i inni uczniowie twierdzą, że „ich to obraża” albo „przeszkadza im to światopoglądowo”.

Komentarz dla nauczyciela: Zwróć uwagę, że wolność sumienia obejmuje prawo do manifestowania przekonań, a samo poczucie obrazy nie stanowi wystarczającej podstawy do jej ograniczenia. Uczennice i uczniowie mogą tu dyskutować o granicach tolerancji i konflikcie praw.

Całość ćwiczenia służy temu, aby uczennice i uczniowie potrafili rozpoznawać, że konstytucyjne prawa i wolności nie istnieją w próżni, lecz w realnym społecznym kontekście. Mają zrozumieć, że Konstytucja nie jest abstrakcyjnym dokumentem, ale praktycznym narzędziem rozwiązywania sporów i ochrony człowieka.

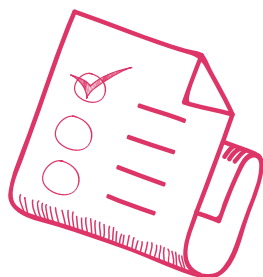
Projekt edukacyjny „Jakich praw i wolności brakuje w naszej Konstytucji?”

Zadaj uczniom zadanie polegające na przeczytaniu rozdziału II Konstytucji RP dotyczącego praw, wolności i obowiązków człowieka i obywatela. Następnie zaproponuj, aby przygotowali warsztaty dla innych klas w Waszej szkole, podczas których przedstawią wybrane prawo konstytucyjne – wyjaśnią jego treść, podadzą przykłady i wskażą, w jakich sytuacjach może dochodzić do konfliktów w jego zakresie. Ważne, aby wszystkie prawa i wolności zostały zaprezentowane.

Następnie poproś, aby uczennice i uczniowie przeprowadzili ankietę: „Jakich praw i wolności brakuje w naszej Konstytucji?”.

Zwróć uwagę osób uczniowskich na obszary, które często pojawiają się w debacie publicznej, takie jak ochrona danych osobowych, cyfrowa prywatność, prawo do czystego środowiska czy ochrona klimatu. Warto, aby sprawdzili w jakim zakresie są one obecnie chronione i je ujęli w przygotowanej przez siebie ankiecie. Zachęć jednak uczennice i uczniów do głębszej własnej refleksji i stworzenia swoich propozycji.

Po przeprowadzeniu ankiety w szkole, poproś uczennice i uczniów o przygotowanie krótkich prezentacji. Po prezentacji przygotujcie własną zrewidowaną Konstytucję 2.0. – Obywatelski Projekt Nowej Konstytucji.

SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE W PRAKTYCE DZIAŁANIA

O AUTORCE ROZDZIAŁU

Katarzyna Batko-Tołuć

Sieć Obywatelska Watchdog Polska

Dyrektorka Zarządzająca w Fundacji dla Polski wspierającej demokrację i aktywność obywatelską za pośrednictwem Funduszu Obywatelskiego im. Ludwiki i Henryka Wujców. Społecznie zaangażowana jest w budowanie oddolnego ruchu społecznego nakierowanego na przejrzystość rządzenia i budowanie poczucia odpowiedzialności decydentów, skupionego przy Sieci Obywatelskiej Watchdog Polska. Dąży również do wypracowania lepszych rozwiązań prawnych dotyczących otwartości rządzenia i bierze udział w debacie publicznej o praworządności.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

“ praktyczna nauka o tym, jak osiągać wspólne dla danej społeczności cele. Może to być grupa klasowa, szkolna, podwórkowa czy sąsiedzka. Oczywiście przy okazji uczymy się też o naszych indywidualnych prawach i lepiej rozumiemy, że to my decydujemy o własnym życiu.

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

Jako obywatele i obywatelki, mieszkanki i mieszkańcy mamy wiele prawnych sposobów wpływania na zmiany w naszych wsiach, miastach, gminach czy w całym państwie. W tym opracowaniu zajmiemy się tymi sposobami, które są najczęściej dostępne dla pojedynczych osób, grup nieformalnych, grup uczniowskim czy po prostu młodych osób. Te ostatnie mogą działać samodzielnie, ale czasem przyda się wsparcie osób dorosłych.

Praktyczne użycie opisanych narzędzi może pomóc uczniom i uczennicom doświadczyć pierwszego sukcesu we wspólnym działaniu na rzecz zmiany. Każdego z narzędzi można użyć pojedynczo, albo też zastosować większą ich liczbę. Wszystko zależy od potrzeb i wybranego celu. Większość narzędzi jest opisana w publikacji Sieci Obywatelskiej Watchdog Polska zatytułowanej "[Prawa są do używania](#)" (warto też zajrzeć do mniej aktualnej pod kątem prawnym wersji, w której znajdują się z kolei [wzory pism](#))

W tym tekście pokażę użycie ich w kontekście projektu uczniowskiego, który równie dobrze mógłby być projektem nieformalnej grupy mieszkańców, czy nawet czasem pojedynczej liderki lokalnej lub lidera, którzy umieją zgromadzić wokół siebie inne osoby.

Warto zapamiętać

- ▶ korzystania z praw nie należy się bać,
- ▶ warto eksperymentować i szukać rozwiązań,
- ▶ warto działać razem, gdyż prawa są tylko pomocą w osiągnięciu zmiany. Niezwykle istotnym jej warunkiem jest też umiejętność współpracy, włączania innych osób do działania i widzenie różnych perspektyw.

Informacja pierwszym krokiem do partycypacji

W kolejnych częściach będziemy odnosić się do przykładowego projektu uczniowskiego.

Uczniowie i uczennice chcą zagospodarować miejsce na skatepark w mieście, w którym uczęszczają do szkoły. Upatrzyli sobie konkretną działkę, ale nie wiedzą czy w ogóle jest możliwe by na nim taka inwestycja powstała.

Pierwszym krokiem, przed rozpoczęciem działań jest sprawdzenie faktów:

1. Do kogo należy upatrzone miejsce?.
2. Czy są jakieś plany, co do jego zagospodarowania?

W takich wypadkach przydatnym narzędziem działania jest wniosek o informację publiczną do władz gminy. Taki wniosek można złożyć ustnie lub pisemnie.

Więcej o całej procedurze wnioskowania o informację można dowiedzieć się korzystając z [interaktywnej ścieżki dostępu do informacji](#) przygotowanej przez Sieć Obywatelską Watchdog Polska.

Wniosek ustny

Uczennice i uczniowie mogą udać się do urzędu gminy (lub zadzwonić) i zapytać, gdzie uzyskają informację o gruntach gminnych. Duża szansa, że zostaną skierowani do osoby, wydziału, zespołu który ma w nazwie "geodezja", "kataster" lub "ewidencja gruntów". Tam powinni wyjaśnić o jakie miejsce im chodzi. Dobrze by sprawdzili wcześniej jakie ulice okalają wybrane miejsce, żeby precyzyjnie je zidentyfikować. Możliwe, że osoba odpowiadająca na pytanie od razu znajdzie odpowiedź i – jeśli to działka gminna – uczennice i uczniowie mogą zadać dodatkowe pytanie o to, gdzie można sprawdzić plany inwestycyjne związane z tą działką lub czy wiadomo, jakie gmina ma wobec niej plany.

Dostęp do informacji publikowanej w Internecie

Może zdarzyć się, że informację o wybranej działce uczennice i uczniowie znajdą w Internecie. Są one bowiem często dostępne na mapach. Miasta mogą tworzyć mapy własności, planów zagospodarowania czy gruntów miejskich. Należy szukać ich na stronach gminnych. Nie zawsze łatwo jest skorzystać z takich map bez odpowiedniej instrukcji, ale można dać uczniom inne zadanie na początek – poszukanie czy takie mapy istnieją i zapoznanie się z nimi. Jeśli sami nie będą umieli ich rozumieć, mogą udać się do urzędu by zapytać jak szukać lub by upewnić się, że dobrze rozumieją oznaczenia. Taką informację mogą też uzyskać telefonicznie.

Przykładowe mapy miejskie:

- ▶ <https://gisbialystok.pl/>;
- ▶ <https://lubartow.e-mapa.net/>;
- ▶ https://geoportal.wroclaw.pl/mapy/mapa_podst/

Dostęp do informacji na wniosek pisemny

Procedura składania pisemnego wniosku jest niesformalizowana – można go składać nawet za pomocą poczty e-mail. Na odpowiedź czeka się do 14 dni. Jeśli uczennice i uczniowie nie otrzymują odpowiedzi, mogą skorzystać z bezpłatnych porad prawnych pod adresem porady@siecobywatelska.pl. Również wspomniana wyżej interaktywna ścieżka dostępu do informacji, na stronie informacjapubliczna.org pomaga w sytuacji napotkania problemów. Nie zawsze jednak łatwo jest wszystko zrobić samodzielnie.

podstawa prawna
nie jest konieczna

Przykładowy wzór wniosku

Burmistrz Fantazjowa
burmistrz@fantazjow.pl

wniosek
można
wysłać
mailem

Na podstawie art. 61 ust. 1 i 2 Konstytucji RP oraz art. 10 ust. 1 ustawy o dostępie do informacji publicznej wnosimy o udostępnienie następującej informacji publicznej:

- ▶ do kogo należy grunt między ulicą Kwiatową, Bocianią, Grunwaldzką i Spacerową w Fantazjowie
- ▶ na jakie cele może zostać zagospodarowany ww. grunt
- ▶ czy wydane zostały jakieś decyzje dotyczące ww. gruntu

Powyższe informacje prosimy przesłać za pośrednictwem poczty elektronicznej na adres email aktywni@gastronomiczne.fantazjow.pl

Z poważaniem
Uczennice i uczniowie Technikum Gastronomicznego w Fantazjowie

wniosek
może być
anonimowy

Skąd wziąć pieniądze?

Uczennice i uczniowie dowiedzieli się, że gmina nie ma zaplanowanej inwestycji w wybranym przez nich miejscu, teren należy do gminy, a plany zagospodarowania nie stoją w sprzeczności z ich potrzebą stworzenia skateparku. To jeszcze nie wystarczy by zmiana się wydarzyła. Teraz trzeba zaplanować pieniądze na tę inwestycję.

Istnieje kilka sposobów na sfinansowanie pomysłu uczniowskiego ze środków gminy, w razie niepowodzenia z pierwszym z nich, można próbować kolejnych.

Wniosek do budżetu (początek roku szkolnego)

Pierwszym sposobem na zaplanowanie pieniędzy na inwestycję (skatepark) w kolejnym roku (kalendarzowym) jest złożenie wniosku do budżetu gminy. Właściwym terminem jest zazwyczaj koniec września lub początek października. Budżet planuje się z wyprzedzeniem. Dlatego np. we wrześniu/październiku 2026 roku składa się wniosek do budżetu na 2027 rok. Terminy właściwe dla danej gminy określa uchwała rady gminy w sprawie trybu prac nad projektem uchwały budżetowej.

Tej uchwały należy szukać w Biuletynie Informacji Publicznej, oznaczonej znaczkiem BIP. Informacje udostępnione w BIP nie podlegają udostępnieniu na wniosek. Jednak jeśli uczennice i uczniowie nie znajdują samodzielnie informacji w BIPie, mogą zapytać o link, który do niej prowadzi.

Przykładowe uchwały rad gmin w sprawie trybu prac nad projektem uchwały budżetowej:

- ▶ Rada Gminy Koczala <https://bip.koczala.pl/pobierz/8093>;
- ▶ Rada Gminy Czarnia https://bip.czarnia.com.pl/files/file_add/download/525_uchwala-nr-19-rady-gminy-czarnia-z-dnia-08-pazdziernika-2024-roku-w-sprawie-trybu-prac-na-projektyem-uchwaly-budzetowej-gminy-czarnia_removed.pdf
- ▶ Niektóre gminy same aktywnie informują mieszkańców o trybie prac nad budżetem <https://www.konstancinjeziorna.pl/news/do-30-wrzesnia-mozna-skladac-wnioski-do-budzetu-na-2026-rok>

Jeśli uczennice i uczniowie nie mogą znaleźć tej uchwały, albo nie ma w niej daty składania wniosków do budżetu, mogą zapytać w urzędzie. Tak, jak zostało to opisane w poprzedniej części tekstu.

Terminy na złożenie wniosków do budżetu są często bliskie rozpoczęcia roku szkolnego. Są takie gminy, w których terminem składania wniosków do budżetu jest nawet 30 września. Warto sprawdzić to zaraz na początku roku.

Wniosek do budżetu można złożyć pisemnie, ustnie do protokołu lub za pośrednictwem platformy ePUAP. Urząd musi odpowiedzieć bez zbędnej zwłoki (czyli możliwie szybko), nie później jednak niż w ciągu miesiąca od daty złożenia wniosku. Odpowiedź wprawdzie nie musi być pozytywna, ale w praktyce często sygnał od mieszkańców może zostać wykorzystany lub wzięty pod uwagę w planach gminy.

Przykładowy wniosek do budżetu

Uczniowie Technikum
Gastronomicznego w Fantazjowie
wspierani przez nauczycielkę Ewę Adamowską
Technikum Gastronomiczne
ul. Szkolna 1
00-000 Fantazjów

Fantazjów, 20 września 202X

Elżbieta Mocna
Burmistrzynie Miasta Fantazjów
Rynek 1
00-000 Fantazjów

Na podstawie art. 63 Konstytucji RP oraz art. 241 Kodeksu postępowania administracyjnego składamy wniosek o:

Uwzględnienie w budżecie miasta na rok 200Y kosztów w wysokości 250 tys. zł na przystosowanie terenu pomiędzy ulicami Kwiatową, Bocianią, Grunwaldzką i Spacerową w Fantazjowie dla potrzeb młodzieży, poprzez zagospodarowanie go na pumptrack i skatepark.

Z poważaniem

Ewa Adamowska wraz z uczennicami i uczniami: Marta Barańska, Szymon Celowy, Zofia Lubelska i Grzegorz Kluczyk

Załączniki:

1. Kosztorys budowy pumptracku i skateparku

Inicjatywa lokalna (przez cały rok, choć to zależy od gminy)

Innym sposobem zdobycia pieniędzy na finansowanie pomysłu uczniowskiego jest „Inicjatywa lokalna”. Nieformalna grupa uczniowska może ubiegać się o wsparcie swojego pomysłu, angażując swoich rodziców i innych dorosłych. Ideą inicjatywy lokalnej jest nie tylko wnioskowanie o wsparcie finansowe, ale też rzeczowe. Należy też zadeklarować własną pracę.

Aby skorzystać z tej możliwości, uczniowie i uczennice powinni sprawdzić jak wygląda wnioskowanie o wsparcie inicjatywy lokalnej. Istotne jest na przykład kiedy wniosek można składać i jakie informacje powinien uwzględniać. Powinno to zostać określone w uchwale rady gminy. Należy jej szukać na stronach Biuletynu Informacji Publicznej. Jeśli to się nie uda, można złożyć wniosek o informację publiczną – ustny lub pisemny.

Budżet obywatelski (styczeń/luty – termin może jednak zależeć od gminy)

Budżet obywatelski jest kolejnym sposobem realizacji inicjatywy zbudowania skateparku. Nie będzie to jednak możliwe w każdym mieście. Budżet obywatelski jest obowiązkowy w miastach na prawach powiatu. Takich miast jest jednak tylko 66. W pozostałych miastach budżet obywatelski może być realizowany, ale nie musi.

Uczennice i uczniowie powinni bez problemu znaleźć wszelkie informacje na ten temat w Internecie. Często są one odpowiednio wyeksponowane w BIP lub na stronie gminy. Zawsze jednak można po prostu zapytać poprzez wniosek ustny lub pisemny.

Zależnie od gminy, terminy składania wniosków do budżetu obywatelskiego i ich głosowania, mogą być dość różne. Często jest to początek roku kalendarzowego. Należy jednak dokładnie to sprawdzić.

Jak pilnować sprawy?

Jeżeli uczennice i uczniowie zdecydują się składać wniosek do budżetu, powinni dalej pilnować sprawy. Projekt budżetu jest bowiem głosowany przez radę gminy. Warto też by zaangażowali szerszą społeczność.

Sposobem na śledzenie tego, co dzieje się na dalszym etapie jest uczestnictwo w posiedzeniu komisji rady gminy i obserwowanie obrad rady gminy.

Uczestnictwo w posiedzeniu komisji budżetowej

Żeby zapoznać się z pracą radnych nad budżetem, uczennice i uczniowie mogą udać się na posiedzenie właściwej komisji – jest to zazwyczaj komisja, która ma w nazwie „budżet”. Udział w posiedzeniu gminnej komisji wynika z ustawy o samorządzie gminnym – zgodnie z Art. 11b. ust. 2 ustawy o samorządzie gminnym, jawność działania organów gminy

obejmuje wstęp na posiedzenia komisji rady gminy. Główna dyskusja nad budżetem i przygotowanie decyzji odbywa się właśnie w tym momencie.

Uczestnictwo w obradach rady gminy

Ostateczna decyzja podejmowana jest jednak przez całą radę gminy. Wstęp na posiedzenie całej rady gwarantowany jest bezpośrednio przez art. 61 Konstytucji RP ust. 2. *Obywatel ma (...) wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.* Nawet jeśli uczennice i uczniowie nie pójdą na obrady rady, mogą je obejrzeć on line. Ich transmisja jest obowiązkowa.

Petycja

Możliwe jest też wywieranie swego rodzaju nacisku na radnych nie tylko poprzez swoją obecność podczas obrad komisji czy spotkania rady, ale też przez mobilizowanie lokalnej społeczności.

Wtedy można skorzystać z petycji. Choć z punktu widzenia prawa wystarczy by podpisała ją tylko jedna osoba, to warto zebrać jak najwięcej podpisów. Uczennice i uczniowie mogą pójść do innych szkół, do rodziców, spotkać innych mieszkańców na spacerze w parku czy też na rynku. Mogą wyprodukować ulotki i nauczyć się opowiadać o swoim pomysśle. Poparcie społeczne pokazuje władzy, że mieszkańcom zależy na proponowanym rozwiązaniu.

Choć petycja jest rozpatrywana przez dość długi okres – do trzech miesięcy (a możliwe jest wydłużenie terminu nawet do 6 miesięcy), jej zaletą jest to, że ślad z tego działania zostaje. Po pierwsze odpowiedź musi być pisemna i musi zawierać uzasadnienie. Po drugie petycja musi pojawić się w Biuletynie Informacji Publicznej urzędu. Po trzecie, rada gminy musi poinformować zbiorczo o tym, jak rozpatrywała petycje w danym roku.

Już to samo spowoduje, że petycja nie zniknie, uczennice i uczniowie poinformują mieszkańców i zaczną prowadzić swego rodzaju kampanię na rzecz planowanych zmian, a radni będą musieli zmierzyć się z poparciem społecznym. Wówczas tak naprawdę mniej istotne jest kiedy petycję rozpatrzą, a bardziej istotne jakie wrażenie zrobią na nich zebrane podpisy.

Choć petycja może być przekazana drogą elektroniczną, to ze względu na mobilizujący charakter tego narzędzia, warto by cała grupa uczennic i uczniów poszła do biura rady gminy i ją przekazała. A gdyby istniały obawy, że radni nie otrzymają od razu informacji o niej, można zrobić kopie i przekazać każdemu i każdej z nich. Warto wtedy zadbać o ochronę danych osobowych osób podpisujących. Np. zamiast listy podpisów, którą i tak zobaczą rozpatrując petycję, napisać "tę petycję poparło XX mieszkańek i mieszkańców miasta".

Przykładowa petycja

Uczennice i uczniowie Technikum
Gastronomicznego w Fantazjowie
reprezentowani przez nauczycielkę
Ewę Adamowską
Technikum Gastronomiczne
ul. Szkolna 1
00-000 Fantazjów

Fantazjów, 20 września 202X

Rada Miasta Fantazjów
Rynek 1
00-000 Fantazjów

Wnosimy petycję o:

Uchwalenie w budżecie miasta na rok 200Y kosztów w wysokości 250 tys. zł na przystosowanie terenu pomiędzy ulicami Kwiatową, Bocianią, Grunwaldzką i Spacerową w Fantazjowie dla potrzeb młodzieży, poprzez zagospodarowanie go na pumptrack i skatepark.

Zgadzamy się na ujawnienie naszych nazwisk w Biuletynie Informacji Publicznej.

w imieniu osób składających petycję – Ewa Adamowska

Załączniki:

Lista z nazwiskami i adresami zamieszkania

Co zrobić jeśli się nie uda?

Dylematem w realizacji projektów młodzieży jest zawsze to, czy pomysł uda się zrealizować. Nie chodzi przecież o to, by młode osoby doświadczyły porażki i poczuły brak sprawczości.

Uczennice i uczniowie starali się o zawarcie kosztów skateparku w budżecie gminy i to się nie udało. Potem starali się o inicjatywę lokalną i to też nie wyszło. W końcu złożyli wniosek do budżetu obywatelskiego i też nie wyszło. Albo też w mieście brak budżetu obywatelskiego.

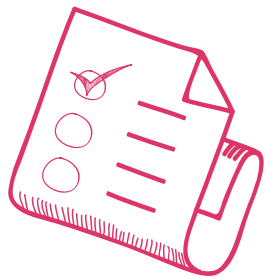
Młodzieżowa rada gminy

Wtedy należy z sytuacji wyciągnąć wnioski. Poza poszukiwaniem przyczyn obiektywnych, np. to był wyjątkowo zły moment dla gminy, która jest zadłużona, albo istniała jakaś nieprzewidziana wcześniej obiektywna przeszkoda, mogą wyciągnąć też wniosek że polityka miasta na rzecz młodzieży nie istnieje. Wtedy być może warto rozważyć starania o powołanie młodzieżowej rady gminy.

Taka rada wprawdzie samodzielnie o niczym nie decyduje. Ma bowiem funkcję konsultacyjną, doradczą i inicjatywną, ale stanowi trwałą reprezentację młodych osób wobec organów samorządowych, łączy gminną młodzież i uczy jak działa podejmowanie decyzji w gminie. Być może dzięki tej radzie, temat skateparku nie upadnie, a jedynie zostanie

odłożony w czasie. A młodzi ludzie zobaczą, że wpływ nie opiera się na szybkim sukcesie, ale na poszukiwaniu rozwiązań, gdy napotyka się przeszkody.

Więcej o młodzieżowych radach gminy można przeczytać na stronie prowadzonej przez Fundację Civis Polonus <https://www.mlodziejowarada.pl/>

Wzór petycji

DANE OSOBY/PODMIOTU¹
WNOSZĄCEGO PETYCJĘ
imię i nazwisko/nazwa²
adres
e-mail

DANE PODMIOTU,
DO KTÓREGO JEST WNOSZONA PETYCJA
nazwa/osoba/funkcja
adres
e-mail

PETYCJA

Na podstawie art. 63 Konstytucji RP oraz art. 2 ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o petycjach składam petycję dotyczącą:

.....
.....
.....
.....
.....

Oświadczam, że wyrażam/nie wyrażam zgody na ujawnienie na stronie internetowej podmiotu rozpatrującego petycję lub urzędu go obsługującego danych osobowych podmiotu wnoszącego petycję/podmiotu trzeciego, w którego interesie wnoszona jest petycja.

.....
Podpis podmiotu wnoszącego petycję
lub podpis osoby reprezentującej
podmiot wnoszący petycję

Załączniki (jeśli są niezbędne w sprawie)

- 1.
- 2.

1 **UWAGA** – jeżeli wnoszącym petycję jest organizacja np. stowarzyszenie, fundacja itp., należy podać pełne dane organizacji).
2 Jeżeli petycję wnosi grupa podmiotów, należy tu zaznaczyć, że wnoszący jest osobą reprezentującą tę grupę.

HEJT CZY OPINIA? GDZIE KOŃCZY SIĘ WOLNOŚĆ SŁOWA, A ZACZYNA MOWA NIENAWIŚCI

O AUTORCE ROZDZIAŁU

dr hab. prof. INP PAN
Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

Profesor w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. W swojej pracy badawczej i eksperckiej zajmuje się zagadnieniami prawa konstytucyjnego porównawczego, prawa antydyskryminacyjnego, wolności słowa i praw pamięci. Współredaktorka i współautorka książek *Constitutionalism under Stress* (OUP, 2020) i *The Politics of Memory Laws Russia, Ukraine and Beyond* (OUP, 2025). Stypendystka uniwersytetów Cambridge, Yale oraz European University Institute. Ekspertka Rady Europy w programach dotyczących prawa antydyskryminacyjnego. Współkieruje międzynarodowymi projektami badawczymi, w tym 'The Challenge of Populist Memory Politics for Europe: Towards Effective Responses to Militant Legislation on the Past' (2021 – 2025) oraz 'Rethinking Militant Democracy Doctrine' (2024–2027). Od lipca 2024 r. do sierpnia 2025 r. kierowała pracami Rady Ekspertów przy Prokuratorze Generalnym ds. przestępstw motywowanych uprzedzeniami i mowy nienawiści. Od marca 2025 jest delegatką do międzyrządowej organizacji Międzynarodowy Sojusz na rzecz Pamięci o Holokauście.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

„ *nadzieja na przyszłość bez populizmu i nienawiści.* ”

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

W życiu społecznym wszyscy korzystamy z wolności słowa – w szkole, w pracy, w Internecie i w życiu publicznym. Czasem jednak pojawia się pytanie: gdzie kończy się prawo do wyrażania opinii, a zaczyna mowa nienawiści?

Ten tekst pomaga zrozumieć, jak prawo równoważy różne wartości: wolność słowa, poszanowanie godności innych osób oraz ochronę mniejszości. Znajdziesz tu informacje potrzebne młodzieży, nauczycielom, osobom pracującym z grupami oraz każdemu, kto chce świadomie uczestniczyć w życiu społecznym i unikać naruszenia czyichś praw.

Warto zapamiętać

- ▶ wolność słowa nie jest wartością absolutną
- ▶ ochrona innych osób i grup jest równie ważna
- ▶ nie każda ostra opinia to mowa nienawiści
- ▶ prawo rozróżnia hejt i mowę nienawiści
- ▶ kontekst historyczny i społeczny jest istotny, dlatego w ogóle zdecydowano się wprowadzić takie ograniczenia
- ▶ w niektórych przypadkach prawo może wkroczyć i nałożyć odpowiedzialność karną lub cywilną na jednostkę, jeśli jej wypowiedź wyczerpuje znamiona mowy nienawiści

Jak niniejszy rozdział wpisuje się w podstawę programową Edukacji obywatelskiej?

Zagadnienia z poniższego rozdziału mogą stanowić realizację Działu IV podstawy programowej „Demokracja i prawo” o pytaniu wiodącym: „*Jak demokracja i Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej chronią nasze prawo?*”.

W ramach tego Działu uczenica/uczeń w szczególności m.in.:

- ▶ rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka i obywatela, potrafi zgłosić ich naruszenia (pkt 8 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ na wybranych przykładach wyjaśnia najważniejsze instytucje prawa karnego tj. przykład ścigania przestępstw z nienawiści w polskim Kodeksie karnym (pkt 4 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ wyjaśnia formy naruszania dóbr osobistych, szczególnie w Internecie, potrafi zgłosić naruszenie dóbr osobistych (pkt 6 – Wymagania szczegółowe)

Wolność słowa a poszanowanie odmienności i ochrona mniejszości – jak pogodzić różne obszary praw człowieka?

Złożoność stosunków społecznych sprawia, że współcześnie wyraźnie dostrzegalna jest **potrzeba nieustannego ważenia i wybierania pomiędzy korzystaniem przez jednostkę z jej praw i wolności a niezbędnymi, proporcjonalnymi i przewidzianymi w prawie ich ograniczeniami**, jak również konieczność równoważenia kolidujących ze sobą interesów jednostek

oraz interesu całego społeczeństwa i państwa. Istnieje szereg przykładów takich trudnych sytuacji: jednym z nich może być konflikt pomiędzy wolnością religijną określonej grupy a świeckim charakterem państwa, które, przykładowo, nie pozwala na obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Podobne dylematy dotyczą wolności wypowiedzi i jej ograniczeń. **Państwo ma za zadanie, również za pomocą prawa, chronić wolność wypowiedzi jednostek oraz grup. Ma też jednocześnie za zadanie bronić jednostek oraz grup przed dyskryminacją i nienawiścią**, które przyjmują właśnie bardzo często formę określonych wypowiedzi. Przepisy prawa oraz zbudowane w oparciu o nie orzecznictwo sądów: krajowych i międzynarodowych, ma pomóc rozstrzygnąć, w jakich przypadkach i w jaki sposób wolność słowa może być – a nawet musi – ograniczana, pomimo, że stanowi jedno z fundamentów każdego demokratycznego państwa prawa i jest ściśle powiązana z innymi prawami i wolnościami, w tym wolnością zgromadzeń czy zrzeszania się.

W kontekście konfliktu pomiędzy swobodą wypowiedzi a prawnym zakazem publicznego szerzenia mowy nienawiści trzeba podkreślić, że **wolność wypowiedzi nie jest absolutną, naczelną wartością**, lecz musi być równoważona z tak zasadniczymi wartościami i zasadami, takimi jak zakaz dyskryminacji, ochrona mniejszości, godność osobista, czy nawet harmonijne funkcjonowanie społeczeństw. Równoważenie takie powinno być z kolei oparte na zasadzie proporcjonalności i musi uwzględniać ocenę konsekwencji zastosowanego ograniczenia. **Nie jest bowiem możliwe aby każdy mógł korzystać z przysługujących mu praw i wolności bez uwzględnienia analogicznych sytuacji innych osób**. Co więcej, nakaz poszanowania praw innych wydaje się immanentną wręcz cechą każdej wolności. I każdej **demokracji**, która nie jest jedynie sposobem sprawowania władzy przez wybraną większość: większość bowiem ma szereg zobowiązań wobec mniejszości.

Warto pokazać, jak na te kwestie patrzy **polska Konstytucja**: jak formułuje wolność słowa i generalne warunki możliwości jej ograniczania.

Art. 54 Konstytucji stanowi, że: **“Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.”** Wolność ta nie jest jednak absolutna: jak wspomniano już powyżej, **istnieją pewne ograniczenia, które są konieczne dla ochrony innych praw i wartości**, takich jak: godność, dobre imię innych osób, bezpieczeństwo publiczne, porządek publiczny, ochrona zdrowia lub moralności publicznej. **Wszelkie ograniczenia muszą być jednak przewidziane w prawie, proporcjonalne i konieczne dla osiągnięcia celu**, jakiemu mają służyć: w tym przypadku, dla ochrony przed hejtem i mową nienawiści.

Nie jest jednocześnie tak, że prawo wyeliminowało możliwość wyrażania się, krytykowania, używania bardzo ostrych słów w odniesieniu np. do mniejszości. Ani w odniesieniu do każdego z nas. Jednak **wyzwiska, obelgi, znieważające określenia dotyczące takich cech jak kolor skóry czy wyznanie, nawoływanie do dyskryminowania kogoś lub do przemocy wobec osoby albo grupy osób, nie mieści się w granicach wolności wypowiedzi**.

Czym tak naprawdę jest mowa nienawiści?

W przestrzeni publicznej, w mediach, w rozmowach między nami bardzo często pojawia się termin „hejt” – od angielskiego słowa „hate”, czyli nienawiść. Jednocześnie funkcjonuje pojęcie „mowy nienawiści” i często używane są one w sposób zamienny. Co prawda można tak właśnie, potocznie, je stosować, jednak warto zwrócić uwagę na pewne różnice, ważne przede wszystkim w kontekście prawnym.

Określenie hejt może być używane do bardzo szerokiej grupy wypowiedzi **różnego rodzaju, które są nienawistne, poniżające, wrogie, ośmieszające, agresywne**, i mogą być skierowane do każdego i każdej z nas. „Hejtowanie” dotyczy może grupy rówieśniczej, znanej osoby, określonego środowiska. Jest zjawiskiem szczególnie niebezpiecznym w przestrzeni internetowej, gdzie rozprzestrzenia się w sposób niekontrolowany i błyskawiczny. Z kolei „mowa nienawiści”, to również dość potoczne określenie, jednak odnoszące się do tego rodzaju hejtu, wobec którego istnieją przyjęte już regulacje prawne, takie jak przepisy kodeksu karnego dotyczące np. znieważania na tle etnicznym lub religijnym. I choć **nie ma jednej generalnie przyjętej i prawnie wiążącej definicji mowy nienawiści**, można odwołać się do tej przyjętej w 1997 r. na forum Rady Europy, choć z bardzo ważnym zastrzeżeniem: od czasu jej przyjęcia ochroną prawną przed mową nienawiści zostały już w zdecydowanej większości państw demokratycznych (choć nadal nie w Polsce), objęte też takie grupy wrażliwe (czyli grupy mniejszościowe w sposób szczególny narażone na dyskryminację i nienawiść), jak: osoby ze względu na swoją orientację seksualną i tożsamość płciową czy osoby z niepełnosprawnościami. **Definicja z zalecenia R 97 (20) Rady Europy** za mowę nienawiści uznaje: *„każdą formę wypowiedzi, która rozpowszechnia, nawołuje do, popiera lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów, lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”*.

Najważniejszą konsekwencją uznania danych treści za mowę nienawiści jest wykluczenie możliwości powoływania się na prawo do swobody wypowiedzi przez osobę publicznie takie treści głoszącą.

W wyroku w sprawie *Gündüz przeciwko Turcji Europejski Trybunał Praw Człowieka* orzekł, że *„nie ulega wątpliwości, iż konkretne treści stanowiące «mowę nienawiści», które mogą być obraźliwe dla określonych jednostek lub grup, nie są chronione”*. Identyfikacja określonego przekazu jako mowy nienawiści jest zatem szczególnie istotna ze względu na możliwość ograniczenia fundamentalnej wagi prawa do swobody wypowiedzi. Kryteria takiej identyfikacji powinny być precyzyjne i w sposób możliwie jednoznaczny określać, jakiego charakteru treść, wypowiedziana w jakich okolicznościach, stanowić będzie „mowę nienawiści”.

Łatwiej i bezpieczniej w kontekście prawnym jest zatem stosować termin „hejt”, choć w bardzo wielu przypadkach osiąga on taki stopień drastyczności, że staje się mową nienawiści w rozumieniu kodeksu karnego.

Co jednak należy mocno podkreślić: choć wszystkie tego rodzaju wypowiedzi są szkodliwe zarówno w wymiarze jednostki, jak i całego społeczeństwa, które zostaje niejako zatrute nienawiścią, jeśli osiąga ona określony stopień natężenia i powszechności, **nie zawsze prawo będzie mogło zostać i nie zawsze powinno zostać zastosowane**. Wolność wypowiedzi chroniona jest bowiem w Polsce w silny sposób. **W szczególności zaś chronione są nasze osobiste opinie**. Dlatego prawo rozróżnia pomiędzy „wypowiedziami o faktach” a „opiniami na dany temat”. W przypadku mowy nienawiści natomiast co do zasady uznaje się, i z takiego założenia wychodzi też Europejski Trybunał Praw Człowieka, że **nawoływanie do nienawiści rasowej czy znieważanie na tle religijnym nie jest opinią**: jest po prostu niedozwoloną formą szerzenia dyskryminacji i nienawiści.

Kontekst historyczny, kontekst współczesny

Bardzo często w dyskusji nad tym, dlaczego w Polsce i w Europie ogranicza się wolność wypowiedzi w przypadku mowy nienawiści przywołuje się argumenty dotyczące historii. I rzeczywiście, mają one kluczowe znaczenie dla zrozumienia dlaczego, w prawie, pewne wypowiedzi uznajemy za niedopuszczalne, stosując wobec ich autorów nawet sankcje prawa karnego.

Historia II wojny światowej nie zaczęła się wraz z wybuchem wojny 1 września 1939 r. Zanim to się stało, oraz zanim przeprowadzone zostały **zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnia Holocaustu**, przez lata nazistowski reżim zatrąwał życie społeczne i umysły Niemców i Niemek **nienawistną propagandą**. Machina propagandowa obejmowała świat polityki, kultury i mediów, a na jej czele stał Joseph Goebbels. Historia odczłowieczania i wzbudzania nienawiści do Żydów, ale też do Słowian, jest opisana w setkach dokumentów tamtego czasu. Posłużyła też jako dowód podczas procesów norymberskich, w których osądzano zbrodniarzy wojennych.

W czasie, kiedy propaganda ta szerzyła nienawiść rasową, narodowościową i religijną, nie istniały w prawie mechanizmy ochrony, w szczególności zaś ochrony grup wrażliwych, które mogłyby zapobiec jej dramatycznym skutkom. Dlatego **powojenny system ochrony praw człowieka** zaczął przewidywać instrumenty prawne, które miały taką ochronę zapewnić. Poszczególne państwa zaś, które były i pozostają częścią międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, musiały włączyć do swojego prawa krajowego odpowiednie przepisy oraz zobowiązać się, że będą one stosowane. Między innymi po to, aby prześladowania i mordy na mniejszościach z okresu wojennego nigdy się nie powtórzyły. Zrozumienie tego powiązania jest bardzo ważne: pozwala zrozumieć, skąd wzięły się przepisy prawa, które regulują to, co możemy powiedzieć o innych, nawet jeśli wydawać by się mogło, że jedna hejterska obelga nie ma nic wspólnego ze zbrodniami wojennymi.

Historia powojenna dowodzi, że nie zawsze udawało się, dzięki wprowadzonym ograniczeniom, powstrzymać zbrodnie. Wojna na Bałkanach, podczas której doszło m.in. do ludobójstwa w **Srebrenicy**, również zawierała w sobie wieloletnie i intensywne formy mowy nienawiści na podstawie różnic etnicznych. Zbrodni tych nie powstrzymały przepisy prawa. Jednak rozliczenie tej zbrodni następowało już m.in. w oparciu o standardy prawne, które powstały po II wojnie światowej.

Można oczywiście zastanawiać się też, czy te rozwiązania prawne, wprowadzone czasem dekady temu, są nadal adekwatne do wyzwania, z jakimi mierzymy się dziś. Choć grupy wrażliwe są chronione w prawie, a nawet ochrona przed mową nienawiści i hejtem obejmuje, w różny sposób, każdego z nas, przede wszystkim **Internet i social media** zmieniły rzeczywistość, w której funkcjonujemy, w sposób diametralny. Jednak podstawowa myśl, jaka przyświeca ograniczeniom wolności słowa w przypadku hejtu i mowy nienawiści, pozostaje ta sama: jest nią **próba sprawienia, aby takie słowa nie doprowadziły do przemocy motywowanej nienawiścią**. Prawo ma za zadanie powstrzymać nie tylko najpoważniejsze zbrodnie, lecz również przestępstwa motywowane uprzedzeniami, które mogą spotkać każdą indywidualną osobę, należącą np. do danej mniejszości.

W ten sposób historia i teraźniejszość pozostają w pewnym sensie tak samo ważne dla uzasadnienia, dlaczego ograniczamy wolne słowo: po to, aby chronić słabszych przed konsekwencjami hejtu i mowy nienawiści. **Zagrożenie przejściem od słów do czynów w tym przypadku jest udowodniona ponad wszelką wątpliwość**. Można zatem powiedzieć, że te ograniczenia to próba powstrzymania czegoś o wiele groźniejszego niż słowa.

Kiedy wkracza prawo: jakie konsekwencje wchodzą w grę?

Nie każdy hejt czy nawet mowa nienawiści przekraczają granice wolności wypowiedzi, poza którymi wkracza prawo i pojawia się kwestia odpowiedzialności na podstawie prawa karnego lub cywilnego. Zazwyczaj jednak granice te są bardzo płynne a o tym, czy zostały przekroczone, decyduje ostatecznie prokuratura i/lub sąd.

Każdy, niezależnie od tego, czy należy do jednej z grup wrażliwych czy nie, ma prawo reagować, gdy uważa, że został znieważony, zniesławiony, zaatakowany słowem w sposób, który naruszał jego/jej prawa. Najczęstszym instrumentem stosowanym w takiej sytuacji jest powództwo (pozew) przeciwko temu, kto narusza nasze **dobra osobiste**. Dobra osobiste to instytucja prawna z obszaru prawa cywilnego. Dobra osobiste to wartości niemajątkowe, ściśle związane z osobą fizyczną (lub prawną), które są uznawane za ważne dla godności człowieka i jego rozwoju. Kodeks cywilny przykładowo wymienia godność, zdrowie (również psychiczne), cześć, dobre imię, wizerunek. Nawet wypowiedź, która nie będzie mieścić się w kategoriach kodeksu karnego, ale jej hejterski charakter będzie naruszał czyjąś godność, może stać się podstawą powództwa. To zaś może wiązać się z poważnymi konsekwencjami finansowymi. Co istotne, ponieważ nadal w polskim kodeksie karnym, w przepisach dotyczących mowy nienawiści, nie ujmuje się jako grupy chronionej osób ze względu na ich orientację seksualną lub tożsamość płciową, niekiedy

dla tej grupy jedyną drogą reakcji prawnej na spotykającą ją nienawiść jest właśnie **pozew o naruszenie dóbr osobistych**.

Co na przepisy prawa?

W najpoważniejszych przypadkach wkracza jednak kodeks karny. Warto wiedzieć, że istnieją dwa podstawowe przepisy, które są stosowane w takich przypadkach, kiedy atakowani są członkowie określonych grup wrażliwych, chronionych w Kodeksie:

Artykuł 256 Kodeksu karnego dotyczy **propagowania** faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa oraz **nawoływania do nienawiści** na tle różnic **narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych lub ze względu na bezwyznaniowość**. Przepięstwo to jest zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 3.

Artykuł 257 Kodeksu karnego przewiduje karę pozbawienia wolności do lat 3 dla osoby, która publicznie znieważa grupę ludności lub poszczególną osobę z powodu jej **przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości**, lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby.

Co ważne, prokurator ma w takich przypadkach obowiązek działania z urzędu: nie musi czekać na zawiadomienie ze strony ofiary mowy nienawiści: wystarczy, że dowie się o takiej sprawie, w której zachodzi podejrzenie popełnienia przestępstwa. Wskazane w tych przepisach prawa formy hejtu stanowią bowiem **przepięstwo zagrożone nawet karą pozbawienia wolności**.

Co również istotne, wszystkie wskazane **środki prawne mają zastosowanie, na takich samych zasadach**, także do mowy nienawiści rozpowszechnianej w **Internecie**, w tym w **social mediach**, i to nawet tych z ograniczoną liczbą odbiorców. Mitem jest anonimowość w sieci oraz przekonanie, że granice wolności wypowiedzi są tam inne. Wręcz przeciwnie, bardzo często właśnie ze względu na duże „zasięgi”, sądy podchodzą do tego rodzaju spraw bardziej restrykcyjnie. Wyrządzona mową nienawiści krzywda jest bowiem wówczas większa.

Ćwiczenia praktyczne

Odpowiedzialność za słowo

W tym scenariuszu wspólnie zastanawiamy się nad tym, **czym jest odpowiedzialność za słowo**. Czy wolność wypowiedzi jest jedynie prawem, czy też powinna wiązać się z odpowiedzialnością? Jakie konsekwencje (lista) może przynieść brak takiej odpowiedzialności dla danej jednostki oraz dla innych? Na czym polega taka odpowiedzialność w przypadku mowy nienawiści? Czy jest ona inna niż w przypadku, przykładowo, udzielenia, nieumyślnie, nieprawdziwej informacji przez przedstawiciela określonej firmy? Czy **politycy**

powinni być bardziej odpowiedzialni za swoje słowa, również te spełniające przesłanki uznania ich za nienawistne?

I WERSJA

Możliwa jest analiza jednego z orzeczeń **Europejskiego Trybunału Praw Człowieka**, w którym podjęta została kwestia odpowiedzialności za słowo w kontekście mowy nienawiści. Dla przykładu, może to być sprawa Jersild przeciwko Danii (1994 r.). Skarżący, dziennikarz, stworzył film dokumentalny zawierający fragmenty wywiadu telewizyjnego przeprowadzonego z trzema członkami młodzieżowej grupy określającej siebie jako „Greenjackets”, którzy czynili obelżywe i uwłaczające uwagi o imigrantach i grupach etnicznych w Danii. Skarżący – dziennikarz, został skazany za pomocnictwo w rozpowszechnianiu treści rasistowskich. Do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dziennikarz poskarżył się na naruszenie jego prawa do wolności słowa. Pytanie do rozważenia: czy jeśli dziennikarz nie zdystansował się od rasistowskich poglądów sposób bezpośredni i jednoznaczny, powinien ponosić odpowiedzialność? Dlaczego tak, dlaczego nie?

Co odpowiedział Trybunał?

Trybunał nakreślił różnicę między członkami „Greenjackets”, którzy otwarcie czynili rasistowskie uwagi, a skarżącym, który starał się ukazać, poddać analizie i objaśnić sposób działania tej szczególnej grupy. Dokument jako całość nie był ukierunkowany na propagowanie rasistowskiego punktu widzenia i poglądów, lecz na informowanie opinii publicznej o tym problemie społecznym. W konsekwencji Trybunał uznał, że doszło do naruszenia art. 10 (wolność słowa).

II WERSJA

Szukając odpowiedzi na to pytanie można również podzielić grupę na 2 części i przeprowadzić dyskusję między grupą, w której będą **zwolennicy modelu amerykańskiego**, opartego niemal na całkowitej wolności szerzenia treści np. rasistowskich (tak długo jak nie powodują wystąpienia bezpośredniego, nieuchronnego niebezpieczeństwa dla danej osoby lub osób, do których mowa nienawiści jest skierowana oraz grupą, która będzie argumentować na rzecz modelu europejskiego, nakazującego ograniczanie wolności wypowiedzi w przypadku różnych form hejtu oraz mowy nienawiści.

Kto jest „inny”?

W pewnym sensie inni jesteśmy wszyscy i często, słusznie, podkreśla się, że każdy jest na swój sposób wyjątkowy. Jednak w międzynarodowym prawie praw człowieka wyróżnia się osoby ze względu na ich przynależność do tzw. grup wrażliwych i m.in. chroni je w sposób szczególny przed mową nienawiści. W tradycyjnym, historycznym ujęciu, do grup takich należały osoby wyróżniane ze względu na ich przynależność rasową, etniczną, narodowościową i religijną. Te mniejszości najczęściej bowiem były dyskryminowane i prześladowane. Dziś standardem jest już zaliczanie do tych grup osób ze względu na ich orientację seksualną i tożsamość płciową, ze względu na niepełnosprawność, płeć czy wiek. W scenariuszu tego ćwiczenia można podzielić grupę na podgrupy, które

zapropnują i będą argumentować na rzecz dodania jeszcze innych grup do katalogu grup wrażliwych w kontekście mowy nienawiści: kogo powinno się chronić i dlaczego? Można również podzielić grupę na dwie podgrupy, przy czym zadaniem jednej będzie argumentować na rzecz wyróżniania niektórych w tym kontekście, a drugiej – dowodzenia, że tworzenie takich grup wrażliwych w prawie jest szkodliwe, m.in. dla wolności wypowiedzi.

Jak bronić siebie i innych?

Kwestia odpowiedzialności za własne słowa to jedno. Czymś innym jest natomiast nasz stosunek do hejtu, który dotyka innych. Słynne cytaty z ocalałego z Holocaustu Mariana Turskiego: „nie bądź obojętny!”, dotyczy dokładnie tego problemu: jak zachować się wobec hejtu dotyczącego innych. W scenariuszu zajęć na ten temat można podzielić grupę na dwie części: tę, która posługuje się hejtem i tę, która ma stanąć w obronie atakowanych osób. Próba rozmowy między nimi powinna zawierać przygotowanie grupy „obrońców” do posługiwania się merytorycznymi argumentami, łącznie z tymi, które przywoływać będą możliwość użycia prawa przeciwko hejterom. Można też przeprowadzić takie „konfrontacje” w formule jeden na jeden, kiedy każdy ma szansę stanąć w dwóch różnych rolach: hejtera i ofiary hejtu. W jeszcze innej konfiguracji można posłużyć się prawdziwym materiałem z forów internetowych i wspólnie z grupą analizować takie wypowiedzi i zastanawiać się, w jaki sposób należałoby zareagować będąc częścią lub tylko świadkiem takiej internetowej nienawiści.

Można posłużyć się, dla przykładu, raportami organizacji Czulent, która prowadziła sześcioletnie badania na konkretnych dziesiątkach tysięcy antysemickich i ksenofobicznych wpisów internetowych. Można również analizować wybrane z nich w sposób szczegółowy, wspólnie zastanawiając się, na czym polega ich nienawistny charakter. To samo można zrobić z materiałami z sieci, które dotyczą migrantów. Ten kontrowersyjny temat jest często podnoszony, ale świadomość skali hejtu, jaka towarzyszy tym dyskusjom, jest niewystarczająca. Ten temat może być też bardzo dobrą lekcją oddzielania opinii opartych na argumentach (np. przeciwko migracji) od zwykłego nienawistnego stosunku do migrantów. Podczas takich rozmów konieczne jest jednak stałe uważanie na to, aby nawet w sytuacji ćwiczeniowej nie zostały przekroczone żadne granice ani użyte określenia, które naprawdę mogą dotyczyć cech danej osoby obecnej na tego rodzaju zajęciach lub jej przynależności do określonej grupy.

Wspólna analiza dokumentu historycznego lub świadectwa świadka historii

Analiza taka mogłaby polegać na odtworzeniu zapisu wybranej rozmowy (w kontekście polskim mogłaby to być rozmowa dla Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie z ocalałą panią Krystyną Budnicką, nadal żyjącą¹) ze świadkiem historii, który opowiada o niena-

1 Całość rozmowy dostępna pod adresem: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn507764> (dostęp: 22.01.2026).

wiści, jakiej doświadczył oraz o jej konsekwencjach. Wspólne zastanowienie się nad tym, czy obecna mowa nienawiści albo niektóre jej formy nadal mają potencjał doprowadzenia do takich konsekwencji.

Pytania do rozmowy i dyskusji:

- ▶ Przykłady z klasy: kto był ofiarą hejtu, komu zdarzało się hejtować? Omówienie konkretnych sytuacji (nie)podjętych kroków wobec takiej sytuacji.
- ▶ Jak rozumiecie słynne stwierdzenie: „Wolność człowieka kończy się tam, gdzie zaczyna się wolność drugiego człowieka” (Alexis de Tocqueville, XIX wieczny francuski myśliciel polityczny, socjolog, polityk).
- ▶ Czy uważacie, że prawo powinno ingerować w wolne słowo? Czy system amerykański, w którym ograniczenia pojawiają się zasadniczo dopiero w momencie, gdy komuś grozi bezpośrednie fizyczne niebezpieczeństwo np. rasistowskiego ataku, jest lepszy niż nasz europejski model, w którym ograniczenia wolności wypowiedzi wobec mowy nienawiści są standardem?
- ▶ Rwanda w 1994 r.: czy brak nienawistnej radiowej propagandy, w której Tutsi nazywano karaluchami i posługując się różnymi kodami, przede wszystkim za pomocą rozpowszechnionego tam radia, podżegając do ich mordowania, mógł uratować ludzkie życie? W zależności od wieku uczestników lekcji: wspólnie można obejrzeć film „Hotel Rwanda” i prowadzić rozmowę na jego kanwie.
- ▶ Jeśli nie kodeks karny, to jakie metody mogą pomóc, żeby nikt nie musiał bać się, że zostanie zhejtowany?
- ▶ Social media: czy tam w ogóle da się obronić? Co robicie stykając się tam z hejtem? Czy wiecie, jak reagować?
- ▶ Częstym argumentem na rzecz nieograniczonej wolności wypowiedzi, szczególnie w kontekście amerykańskim, jest to, aby na mowę nienawiści odpowiadać większą ilością wypowiedzi, które mają pokazywać, jak bardzo jest ona szkodliwa. Czy jednak w świecie social mediów, gdzie niekiedy nie wiemy nawet, kto decyduje o ilości „polubieni” danej treści, w ogóle istnieje coś takiego jak „równość głosów” uczestników dyskusji? Może jedna strona z góry skazana jest na porażkę, jeśli druga strona dysponuje ogromnymi możliwościami zwiększania swoich zasięgów?
- ▶ Jeśli przyjmiemy, że i tak istnieje katalog grup wrażliwych, szczególnie chronionych (jednostki i grupy ze względu na swą przynależność rasową, narodowościową, etniczną, religijną, bezwyznaniowość), jakie cechy powinny według Was zostać do tego katalogu dołączone i dlaczego?

Zadanie praktyczne: „Wspólnie tworzymy szkołę wolną od mowy nienawiści”

Celem zadania jest włączenie uczennic i uczniów w realne działania na rzecz bezpiecznej, szanującej różnorodność przestrzeni szkolnej. Uczestnicy mają opracować projekt, który pokaże, jak przeciwdziałać mowie nienawiści w ich własnym środowisku.

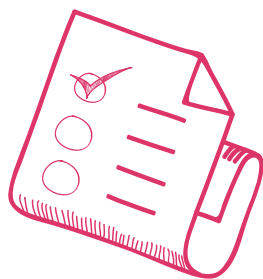
Pierwszym krokiem jest rozpoznanie sytuacji w szkole. Uczennice i uczniowie przygotowują krótką, anonimową ankietę, w której pytają rówieśników o doświadczenia związane z mową nienawiści oraz o miejsca i sytuacje, w których spotykają się z takimi zachowaniami najczęściej. Ankieta ma pomóc zrozumieć, gdzie leży problem, jak jest postrzegany i które obszary wymagają poprawy.

Po zebraniu odpowiedzi grupa analizuje wyniki i opisuje najważniejsze wyzwania, które pojawiają się w szkolnej codzienności. Na tej podstawie uczennice i uczniowie tworzą propozycje działań: mogą to być pomysły na kampanie informacyjne, warsztaty, kodeks reagowania, działania integrujące klasy, stworzenie szkolnych „punktów wsparcia” lub każdy inny pomysł, który realnie poprawi atmosferę w szkole.

Następnie uczestnicy opracowują projekt zmiany – może to być dokument, prezentacja lub zestaw rekomendacji, w którym przedstawiają:

- ▶ podsumowanie wyników ankiety,
- ▶ opis zjawiska mowy nienawiści w szkole,
- ▶ opracowane przez siebie rozwiązania.

Ostatnim etapem jest przekazanie projektu dyrekcji szkoły. Uczennice i uczniowie przygotowują krótką, rzeczową prośbę o podjęcie działań zapobiegających mowie nienawiści, załączając wyniki swojej pracy. Chodzi o to, by inicjatywa uczniowska stała się impulsem do rozmowy o bezpieczeństwie i szacunku w szkole oraz by zaproponowane rozwiązania mogły zostać realnie wdrożone.

INNI, LECZ RÓWNI RÓWNOŚĆ JAKO FUNDAMENT SPOŁECZEŃSTWA DEMOKRATYCZNEGO

O AUTORZE ROZDZIAŁU

r. pr. Jakub Turski

Okręgowa Izba Radców Prawnych w Gdańsku

Radca prawny. Ukończył prawo i dziennikarstwo i komunikację społeczną na Uniwersytecie Gdańskim, International and European Legal Studies Programme przy Universiteit Antwerpen oraz kurs prawa europejskiego organizowany przez Université Toulouse 1 Capitole. Laureat IX Edycji Konkursu Rising Stars Prawnicy – Liderzy Jutra 2020 organizowanym przez Wolters Kluwer Polska. Jest członkiem Komisji praw człowieka przy Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Gdańsku. Aktywnie współpracuje z sektorem NGO. Występuje jako pełnomocnik w licznych procesach o ochronę dóbr osobistych w sprawach dotyczących praw człowieka, praw LGBT+, wolności artystycznej, jawności życia publicznego i edukacji antydyskryminacyjnej. Działa również pro publico bono. Jest laureatem Nagrody „Kryształowe Serce Radcy Prawnego” przyznawanej przez Krajową Izbę Radców Prawnych, oraz dwukrotnym finalistą Konkursu „Korony Równości”, organizowanego przez stowarzyszenie Kampania Przeciw Homofobii. Wykłada prawo administracyjne dla aplikantów z w Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Gdańsku. Jest autorem publikacji oraz uczestnikiem konferencji naukowych.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

„*„ nauka bycia człowiekiem wśród i dla innych.*”

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

Na co dzień funkcjonujemy w środowisku pełnym różnic – w szkole, pracy, bezpośrednich kontaktach społecznych, jak i online. W takich sytuacjach często pojawia się potrzeba zrozumienia, kiedy odmienne traktowanie jest uzasadnione, a kiedy przeradza się w niedopuszczalną dyskryminację.

Niniejszy tekst wyjaśnia, w jaki sposób prawo gwarantuje równość oraz chroni przed nierównym traktowaniem, a także jak te zasady stosuje się w realnych sytuacjach. Może być szczególnie pomocny dla uczennic i uczniów, nauczycielek i nauczycieli, osób prowadzących zajęcia z grupami oraz wszystkich, którzy chcą świadomie uczestniczyć w życiu społecznym i budować relacje oparte na szacunku i poszanowaniu praw innych osób.

Warto zapamiętać:

- ▶ Uczeń/uczennica opisuje wartości stanowiące fundament demokracji: wolność, równość i sprawiedliwość.
- ▶ Uczeń/uczennica podaje różne sposoby rozumienia wolności, równości i sprawiedliwości.
- ▶ Uczeń/uczennica rozpoznaje przejawy naruszania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym – w państwie, społeczności lokalnej, w szkole.

Jak niniejszy rozdział wpisuje się w podstawę programową Edukacji obywatelskiej?

Zagadnienia z poniższego rozdziału mogą stanowić realizację Działu IV podstawy programowej „Demokracja i prawo” o pytaniu wiodącym: „*Jak demokracja i Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej chronią nasze prawo?*”.

W ramach tego Działu uczennica/uczeń w szczególności m.in.:

- ▶ rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka i obywatela, potrafi zgłosić ich naruszenia (pkt 8 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ wyjaśnia formy naruszania dóbr osobistych, szczególnie w Internecie, potrafi zgłosić naruszenie dóbr osobistych (pkt 6 – Wymagania szczegółowe)

Wprowadzenie – różnorodność, równość i dyskryminacja.

Jako ludzie bardzo się od siebie różnimy: płcią, wiekiem, kolorem skóry, wyznaniem, zdrowiem, poglądami, używanymi językami, narodowością, orientacją seksualną itd. Przykładów można by mnożyć, a to, co różni nas od innych, może nas łączyć z innymi osobami, które posiadają tę samą cechę (kryterium). Bez względu na te różnice jesteśmy jednak równi wobec prawa!

Równość to jedna z podstawowych zasad współczesnych państw demokratycznych, którą określają przepisy prawa każdej rangi: konwencji międzynarodowych

(ogólnoświatowych), prawo europejskie czy np. polskiej Konstytucji. Zgodnie z zasadą równości, wszyscy ludzie, którzy znajdują się w jednakowej sytuacji, powinni być jednako traktowani przez obowiązujące przepisy, tzn. że mają te same zarówno prawa, jak i obowiązki. Równość można zatem określić inaczej jako równe traktowanie.

Przeciwieństwem równości jest dyskryminacja. Dochodzi do niej, gdy dana osoba zostanie gorzej potraktowana z uwagi na pewną cechę (np. z uwagi na swój kolor skóry) od osób, które tej cechy nie posiadają, mimo że znajduje się w tej samej sytuacji co inni. Dyskryminacja jest zasadniczo zakazana przez obowiązujące prawo, chociaż w zależności od konkretnego przypadku różne są narzędzia (środki) ochrony przed dyskryminacją.

Równość w relacjach człowieka z władzą publiczną

Równość uznajemy dzisiaj za coś oczywistego, zwłaszcza gdy myślimy o prawie wyborczym czy dostępie do stanowisk publicznych. Trudno nam sobie wyobrazić, żeby np. osoby nieusytuowane czy kobiety nie mogły brać żadnego udziału w sprawowaniu władzy i w wyborach. A tak było przez wiele wieków!

Jeżeli dana osoba stanie przed sądem lub urzędem, to ma prawo oczekiwać, że jej sprawa zostanie rozpatrzona równie sprawiedliwie jak sprawy innych (choćby różnych od niej) obywateli, bez uprzedzeń. Przykładowo: ktoś, kto popełni przestępstwo (np. zabójstwa), może zostać skazany na karę dożywotniego więzienia niezależnie od płci, tego, czy jest bogaty, czy biedny, jakie ma wykształcenie.

Równość w relacjach między obywatelami

Prawny zakaz dyskryminacji obowiązuje w różnych obszarach życia, m. in. w miejscu pracy. Nie wolno nikomu odmówić zatrudnienia lub awansu bądź zwolnić z pracy z powodu np. koloru skóry czy orientacji seksualnej. Taki dyskryminujący pracodawca musi liczyć się z tym, że jego postępowanie będzie uznane za nielegalne, a także że będzie musiał wypłacić stosowne odszkodowanie.

Przepisy zwracają szczególną uwagę na obowiązek równego traktowania kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu, zwłaszcza na prawo do jednakowego wynagrodzenia za jednakową pracę. Mimo to różnice w zarobkach kobiet i mężczyzn wynoszą w Polsce, w zależności od szacunków, ok. 10 % – na niekorzyść kobiet (tzw. luka płacowa).

W Polsce obowiązują przepisy chroniące przed dyskryminacją nie tylko w zatrudnieniu, lecz także w sprawach dostępu np. do służby zdrowia, do edukacji czy do usług. Przykładowo, nie można odmówić komuś wynajmu mieszkania czy pokoju hotelowego z powodu jego pochodzenia etnicznego.

Równość a tzw. dyskryminacja pozytywna

Chociaż formalnie jesteśmy równi wobec prawa, to w praktyce niektórzy z nas spotykają na swojej drodze więcej przeciwności, np. osoba z ubogiej rodziny będzie musiała znacznie więcej samodzielnej pracy w to, aby dostać się na wymarzone studia malarskie, niż osoba z zamożnego domu, którą stać na prywatne kursy przygotowujące. Niektórzy mają – powiedzielibyśmy – „trudniejszy start” od innych. Dostrzegając te faktycznie istniejące nierówności, wprowadza się niekiedy akcje czy programy, których zadaniem jest wyrównywanie szans. Są one określane mianem „dyskryminacji pozytywnej”.

Znanym w Polsce przykładem dyskryminacji pozytywnej stały się tzw. parytety wyborcze. Ich celem było zwiększenie udziału kobiet w polityce. Zgodnie z obowiązującym aktualnie Kodeksem wyborczym na liście kandydatów w wyborach do Sejmu należy zapewnić, by każda z płci (zarówno kobiety, jak i mężczyźni) stanowiła co najmniej 35% liczby wszystkich kandydatów na liście wyborczej danej partii lub koalicji.

Dlaczego równość jest fundamentem społeczeństwa obywatelskiego?

Pomimo dzielących nas różnic jesteśmy członkami jednego społeczeństwa i powinniśmy mieć w nim równe prawa i obowiązki. Trudno sobie wyobrazić społeczeństwo, w którym tę samą wagę do troski o dobro wspólne i rozwój kraju przywiązywaliby obywatele o nierównej pozycji.

Doświadczenie uczy, że nierówności osłabiają autorytet państwa i nie pozwalają na zaufanie do władzy. W skrajnych przypadkach prowadzą nawet do buntów, rewolucji czy przewrotów.

Podsumowanie

Pomimo dzielących nas różnic wszyscy ludzie są równi wobec prawa. Każdy ma prawo do jednakowego traktowania niezależnie od swojej płci, rasy, narodowości, stopnia niepełnosprawności czy zamożności, religii, światopoglądu, orientacji seksualnej itd. Wszelka dyskryminacja jest zasadniczo zakazana – zarówno w stosunkach człowieka z władzą, jak i w relacjach między obywatelami (np. w miejscu pracy czy w szkole). Równość w prawach i obowiązkach stanowi kluczową cechę, bez której społeczeństwo obywatelskie nie może istnieć.

Gdzie o tym mowa w przepisach?

Prawo międzynarodowe i prawo Unii Europejskiej

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (EKPCz)

- ▶ art. 1 – wszystkie istoty ludzkie rodzą się wolne i równe w godności i prawach.
- ▶ art. 7 – wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez jakiegokolwiek dyskryminacji do równej ochrony prawnej.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

- ▶ art. 14 ust. 1 – wszyscy ludzie są równi przed sądami i trybunałami.
- ▶ art. 26 ust. 1 – wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez żadnej dyskryminacji do jednakowej ochrony prawnej.

Traktat o Unii Europejskiej

- ▶ art. 2 TUE – Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn.

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej

- ▶ art. 10 – przy określaniu i realizacji swoich polityk i działań Unia dąży do zwalczania wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej

- ▶ art. 20 – wszyscy są równi wobec prawa.
- ▶ art. 22 – Unia szanuje różnorodność kulturową, religijną i językową.
- ▶ art. 23 – należy zapewnić równość kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach, w tym w zakresie zatrudnienia, pracy i wynagrodzenia.

Europejska Konwencja Praw Człowieka

- ▶ art. 14 – korzystanie z praw i wolności wymienionych w konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

Prawo polskie

Konstytucja RP (1997)

- ▶ Preambuła Konstytucji głosi, że wszyscy obywatele są „równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski”.
- ▶ art. 32 – wszyscy są wobec prawa równi, wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne, nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny.
- ▶ art. 33 – kobieta i mężczyzna, którzy mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym, np. do zatrudnienia i awansów (...).

Ustawa – Kodeks pracy

- ▶ art. 183a § 1 – pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych.
- ▶ art. 183d – osoba, wobec której pracodawca naruszył zasadę równego traktowania w zatrudnieniu, ma prawo do odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę.

Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania

- ▶ art. 6 ust. 1 – zakazuje się nierównego traktowania osób fizycznych ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne lub narodowość w zakresie dostępu i warunków korzystania z zabezpieczenia społecznego, usług, w tym usług mieszkaniowych, rzeczy oraz nabywania praw lub energii, jeżeli są one oferowane publicznie.
- ▶ art. 7 – zakazuje się nierównego traktowania osób fizycznych ze względu na rasę, pochodzenie etniczne lub narodowość w zakresie opieki zdrowotnej oraz oświaty i szkolnictwa wyższego.

Ustawa – Kodeks wyborczy

- ▶ art. 211 § 3 – na liście kandydatów do Sejmu: 1) liczba kandydatów – kobiet nie może być mniejsza niż 35% liczby wszystkich kandydatów na liście; 2) liczba kandydatów – mężczyzn nie może być mniejsza niż 35% liczby wszystkich kandydatów na liście.

Ćwiczenia praktyczne

Ćwiczenie 1: Symulacja rozprawy w sprawie o dyskryminację ze względu na płeć

Celem ćwiczenia jest ukazanie praktyk dyskryminacyjnych i ich mechanizmu w zatrudnieniu, a także środków przeciwdziałania dyskryminacji.

Wśród uczestników i uczestniczek należy wybrać Annę, Janusza, Huberta, Pawła, Mateusza, Sędziego/Sędzię i dwoje ławników, a także świadków, którzy będą zeznawać przed

Sądem (np. klientów firmy księgowej), opcjonalnie, w zależności od liczebności grupy – także pełnomocników Anny i Janusza (adwokata lub radcę prawnego).

Anna wraz z trzema kolegami (Mateuszem, Hubertem i Pawłem) z pracy zajmują się obsługą księgową firm Janusza. Są dość młodzi, natomiast Anna ma najlepsze opinie wśród klientów, pracuje najdłużej dla Janusza i jest najlepiej wykształcona, bo jako jedyna mówi biegle w języku angielskim i niemieckim, co przydaje się w pracy, jest też asertywna i komunikatywna.

Gdy Janusz poszukuje menedżera zespołu księgowych, to – pomimo zainteresowania Anny awansem – rolę tę Janusz powierza Mateuszowi. Janusz tłumaczy Annie, że ta jest dobrą pracownicą, ale jako kobieta nie zyska posłuchu u przełożonych mężczyzn, a także że pewnie niedługo będzie chciała zająć w ciężką, więc awans nikomu nie byłby na rękę. Anna nie zgadza się z tą decyzją i – po zasięgnięciu konsultacji w Państwowej Inspekcji Pracy – składa w Sądzie pracy pozew przeciwko Januszowi, zarzucając mu dyskryminację ze względu na płeć.

W ramach ćwiczenia należy przeprowadzić symulację rozprawy, na której Anna i Janusz będą przedstawiać swoje argumenty i powołają świadków. Anna i Janusz jako strony mogą zawrzeć ugodę. Jeżeli do niej nie dojdzie, to „Sąd” powinien wydać i ogłosić wyrok, a w jego uzasadnieniu wykorzysta przepisy powołane w punkcie „Gdzie o tym mowa w przepisach? Przykłady”.

Ćwiczenie 2: Obszary nierówności i dyskryminacji i sposoby jej przeciwdziałania

Narzędziem do wykonania ćwiczenia będzie tabela składająca się z czterech kolumn (poniżej).

W pierwszej kolumnie znajdują się różne obszary (dziedziny) życia, np. rodzina, szkoła, życie zawodowe i praca, sport, udział w sprawach publicznych itd. Obszary mogą być też inne lub bardziej szczegółowe, w zależności od pomysłów grupy.

W drugiej kolumnie należy wpisać różne kryteria dyskryminacji, np. płeć, wiek, kolor skóry, narodowość, wyznanie, status majątkowy, niepełnosprawność, orientacja seksualna itd.

Trzecia kolumna zawiera odpowiedzi grupy na pytanie, czy osoby spełniające kryterium wyróżnione w drugiej kolumnie (np. kobiety w ramach kryterium płci) spotykają nierówności lub dyskryminację w obszarach wyróżnionych w pierwszej kolumnie (np. w życiu zawodowym). Warto przedyskutować, jak te problemy mogą się przejawiać, co można zobrazować przykładami.

Czwarta kolumna jest przeznaczona na pomysły grupy: co można zrobić, aby rozwiązać problemy nierówności i dyskryminacji zidentyfikowane w kolumnie trzeciej.

OBSZARY ŻYCIA <i>np. szkoła, praca, życie rodzinne</i>	KRYTERIA DYSKRYMINACJI <i>np. wiek, płeć, orientacja seksualna, pochodzenie</i>	CZY OSOBY O TYCH CECHACH SĄ NARAŻONE NA DYSKRYMINACJĘ W WYMIENIONYCH OBSZARACH?	POMYSŁY GRUPY

W podsumowaniu prac uczestnicy mogą wymienić spostrzeżenia i zastanowić się, czy istnieje wiele obszarów życia, w jakich może dojść do dyskryminacji różnych osób, a także co jako społeczeństwo możemy zrobić, aby przeciwdziałać dyskryminacji.

Pytania do dyskusji

- ▶ Czym jest równość i czym jest dyskryminacja?
- ▶ Czy możesz wymienić przykładowe kryteria dyskryminacji?
- ▶ Na czym polega równość wobec prawa?
- ▶ W jakich obszarach życia społecznego dyskryminacja jest zakazana?
- ▶ Na czym może polegać dyskryminacja w zatrudnieniu?
- ▶ Czym jest dyskryminacja pozytywna? Co o niej sądzisz? Jakie dostrzegasz wady i zalety dyskryminacji pozytywnej?
- ▶ Czy uważasz, że społeczeństwo, w którym występuje dyskryminacja określonych mniejszości, może sprawiedliwie funkcjonować? Odpowiedź uzasadnij.

Zadanie praktyczne: „Tworzymy szkolny Kodeks Równości”

Celem zadania jest zaangażowanie uczennic i uczniów w tworzenie dokumentu, który realnie wesprze budowanie szkoły wolnej od dyskryminacji, uprzedzeń i wykluczenia. Uczestnicy mają przygotować Kodeks Równości – zestaw zasad i rekomendacji, które pomagają chronić wszystkich członków społeczności szkolnej, niezależnie od ich cech czy przekonań.

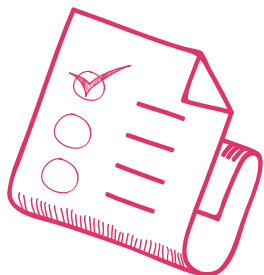
Zadanie rozpoczyna się od zdiagnozowania sytuacji w szkole. Uczennice i uczniowie przygotowują anonimową ankietę, w której pytają rówieśników o ich doświadczenia dotyczące nierównego traktowania, wykluczania czy niechcianych komentarzy związanych z takimi cechami, jak m.in. płeć, pochodzenie, kolor skóry, status ekonomiczny, niepełnosprawność, orientacja seksualna, tożsamość płciowa, wyznanie lub bezwyznaniowość. Ankieta pozwala zrozumieć, które formy dyskryminacji pojawiają się w szkole najczęściej i jakie emocje oraz skutki wywołują.

Po zebraniu odpowiedzi uczennice i uczniowie wspólnie analizują wyniki i wyodrębniają najważniejsze obszary wymagające interwencji. Na tej podstawie zastanawiają się nad rozwiązaniami, które mogłyby poprawić sytuację: mogą to być zasady reagowania na dyskryminujące zachowania, propozycje działań edukacyjnych, pomysły na wzmocnienie bezpieczeństwa grup narażonych na wykluczenie, czy inicjatywy integrujące całą społeczność.

Kolejnym etapem jest opracowanie Kodeksu Równości – dokumentu, który w przystępny sposób opisuje:

- ▶ najważniejsze wartości i zasady obowiązujące w szkole,
- ▶ definicje podstawowych form dyskryminacji,
- ▶ przykłady zachowań niedopuszczalnych,
- ▶ rekomendacje dotyczące reagowania na przypadki nierównego traktowania,
- ▶ propozycje działań wzmacniających inkluzywną i bezpieczną atmosferę.

Ostatnim krokiem jest przedstawienie Kodeksu dyrekcji szkoły wraz z krótką notą wyjaśniającą, dlaczego dokument powinien zostać przyjęty i w jaki sposób może poprawić funkcjonowanie społeczności szkolnej. Celem jest nie tylko samo stworzenie kodeksu, ale również rozpoczęcie dialogu na temat równości i przeciwdziałania dyskryminacji w szkole oraz zachęcenie dyrekcji do jego wdrożenia.

CYFROWE OBYWATELSTWO ODPOWIEDZIALNOŚĆ I BEZPIECZEŃSTWO W SIECI

O AUTORZE ROZDZIAŁU

dr Konrad Ciesiołkiewicz

Uczelnia Korczaka

Kierownik Centrum Analiz Społeczeństwa Informatycznego Uczelni Korczaka, wiceprzewodniczący Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15, laureat Nagrody Korczaka w 2023 r. za inicjatywy na rzecz praw człowieka i dziecka w środowisku społeczno-cyfrowym oraz Nagrody Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych im. Michała Serzyckiego w 2025 r. za wspieranie społeczeństwa obywatelskiego i wartości prywatności. Doktor nauk społecznych.

EDUKACJA OBYWATELSKA DLA MNIE TO...

“ warunek konieczny przetrwania demokracji i jej instytucji
” chroniących godność człowieka.

MATERIAŁ WIDEO

Kiedy warto skorzystać z tego tekstu?

W świecie, w którym media cyfrowe są stałym elementem codziennego życia, dzieci i młodzież coraz częściej uczą się, komunikują i budują relacje w Internecie. Jednocześnie pojawiają się pytania o bezpieczeństwo, odpowiedzialność, wpływ algorytmów oraz granice wolności w przestrzeni cyfrowej.

Ten tekst pomaga zrozumieć, jak środowisko medialne kształtuje postawy, emocje i relacje społeczne, a także jakie zagrożenia i wyzwania niesie dla młodych ludzi. Znajdą tu wsparcie nauczyciele, pedagodzy, rodzice oraz wszyscy, którzy chcą świadomie towarzyszyć młodym osobom w bezpiecznym i odpowiedzialnym korzystaniu z mediów cyfrowych.

Warto zapamiętać

- ▶ media cyfrowe silnie wpływają na rozwój młodych ludzi, a Internet nie został zaprojektowany z myślą o ich dobru
- ▶ algorytmy, komercjalizacja treści i nadmiar informacji sprzyjają dezinformacji, przemocy oraz uprzedmiotowieniu użytkowników
- ▶ kluczowe znaczenie ma rozwijanie kompetencji społeczno-emocjonalnych, krytycznego myślenia i świadomości działania mediów
- ▶ edukacja powinna opierać się na dialogu, refleksji i praktycznych umiejętnościach, a celem jest wzmacnianie podmiotowości oraz odpowiedzialnego, bezpiecznego uczestnictwa w świecie cyfrowym

Jak niniejszy rozdział wpisuje się w podstawę programową Edukacji obywatelskiej?

Zagadnienia z poniższego rozdziału mogą stanowić realizację podstawy programowej z Działu V „Polska – władza, świat polityki i sfera publiczna” pytaniu wiodącym: „*Jak działa państwo?*” oraz Działu VII „Świat globalnych zależności” o pytaniu wiodącym „*Jak my wpływamy na świat i jak świat wpływa na nas?*”.

W ramach tych Działów uczennica/uczeń w szczególności m.in.:

- ▶ wyjaśnia wpływ mediów tradycyjnych i społecznościowych na przekonania i postawy opinii publicznej oraz funkcjonowanie społeczeństwa, państwa i demokracji; wyjaśnia zagrożenia związane z upowszechnianiem niesprawdzonych informacji (Dział V; pkt 11 – Wymagania szczegółowe)
- ▶ wyszukuje wiarygodne i rzetelne źródła informacji na wybrane tematy społeczno-polityczne; identyfikuje przykłady manipulacji i dezinformacji oraz fałszywe informacje, a także potrafi je weryfikować (Dział V; pkt 12 – Wymagania szczegółowe)

- ▶ przedstawia krajobraz medialny w Polsce, rozróżnia profile ideowe redakcji, ocenia wiarygodność wybranych publikacji oraz formułuje opinie i dyskutuje o nich z innymi (Dział V; pkt 3 – Wymagania fakultatywne)
- ▶ na wybranych przykładach ocenia wpływ korporacji międzynarodowych, w tym technologicznych, na życie społeczne i gospodarcze oraz środowisko, a także formułuje opinię w tej sprawie i podejmuje dyskusję (Dział VII; pkt 3 – Wymagania fakultatywne)

Media są jednym z najważniejszych środowisk życia i rozwoju ludzi, w szczególności osób małych. Jest to istotne przede wszystkim dlatego, że – idąc za myślą zawartą w Komentarzu ogólnym nr 25 Komitetu Praw Dziecka ONZ – internet nie został stworzony z uwzględnieniem najlepiej pojętego interesu osób małych, niemniej odgrywa w ich życiu bardzo ważną rolę. Środowisko to zespół warunków, „wśród których bytuje jednostka, i czynników kształtujących jej osobowość, oddziałujących stale lub przez dłuższy czas”¹. Ważnej lekcji udziela twórca nurtu ekologii mediów – Neil Postman. Rozważając wpływ technologii informacyjnych na życie społeczne, pisze on, że „Nowa technologia nic nie dodaje ani niczego nie odejmuje. Nowa technologia wszystko zmienia”². Z kolei Magdalena Szpunar stwierdza: „nowe media wkraczają z impetem w prawie wszystkie sfery działalności człowieka, przeobrażając stosunki pracy, procesy komunikacyjne, charakter stosunków międzyludzkich, czas wolny, a nawet sferę duchowości”³. Media cyfrowe stały się integralnym i w pewnym sensie naturalnym elementem relacji społecznych. Zaryzykować można tezę, że są nierozdzielną częścią społecznej natury człowieka XXI wieku. Już dawno podział funkcjonowania na sferę online i offline przestał być adekwatny – niemalże każdy korzysta dzisiaj z urządzeń mobilnych, mediów cyfrowych, a większość relacji społecznych podtrzymujemy za pomocą technologii informacyjnych. Świat życia człowieka stał się ekosystemem społeczno-cyfrowym ze wszystkimi zaletami i wadami tego stanu rzeczy.

Jeśli dla społecznego i publicznego funkcjonowania demokratycznej wspólnoty kluczową kategorią było poczucie oraz kompetencje obywatelskie, to współcześnie można mówić o wielkim wyzwaniu wzmacniania jego wymiaru cyfrowego. Według koncepcji przyjętej przez Instytut Cyfrowego Obywatelstwa: „Cyfrowe obywatelstwo to przysługujące nam prawa i obowiązki wynikające z faktu, że przestrzeń cyfrowa jest wspólnym dobrem, za które odpowiedzialność ponoszą zarówno użytkownicy, jak i twórcy świata cyfrowego oraz instytucje państwa. W praktyce oznacza to, że każdy z nas do zdrowego funkcjonowania we współczesnym świecie potrzebuje wiedzieć, jaki wpływ na ludzi wywierają nowe technologie, znać dotyczące ich prawa i obowiązki, posiadać umiejętności

1 H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1935, s. 29, za: Z. Kwieciński, B. Śliwowski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2019, s. 9; B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Pedagogika społeczna*, s. 339.

2 N. Postman, *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 1995, s. 31.

3 M. Szpunar, *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 4(35), s. 31–40.

pozwalające na zachowanie higieny cyfrowej, czyli używanie urządzeń ekranowych w sposób sprzyjający zdrowiu. Dla firm i innych podmiotów tworzących nowe technologie lub wykorzystujących je w swojej działalności oznacza to obowiązek odpowiedzialnego i etycznego kształtowania przestrzeni wirtualnej⁴. Środowisko Superbelfrów, opierając się na dokumentach Rady Europy, wskazuje na 10 obszarów kompetencyjnych kształtujących obywatelstwo w cyberprzestrzeni: dostępność i włączenie społeczne, uczenie się i kreatywność, umiejętność korzystania z mediów i informacji, etyka i empatia, zdrowie i dobrostan, obecność i komunikacja w sieci, zaangażowanie obywatelskie online, prawa i obowiązki, prywatność i bezpieczeństwo, świadomość konsumencka⁵.

Podmiotowość informacyjno-komunikacyjna

Uwzględniając wskazane wcześniej obszary oraz cechy przypisywane demokratycznemu obywatelstwu⁶, należy podkreślić, że jego istotą jest dążenie do podmiotowości informacyjno-komunikacyjnej. Jest to o tyle ważne, że jesteśmy pierwszymi pokoleniami w historii ludzkości doświadczającymi tak potężnego przebodźcowania informacjami. Paradoks polega na tym, że nadmiar informacji (oznaczającej zazwyczaj przekaz) i powszechność używania urządzeń cyfrowym nie idzie w parze ze zdolnością do komunikowania się, z którą wiążą się budowanie i utrzymanie relacji oraz poczucie wspólnotowości⁷. Wbrew wielu nadziejom na demokratyzację wszystkich sfer życia społecznego coraz częściej uświadamiamy sobie wzrastające uprzedmiotowienie człowieka w sferze cyfrowej. Stan ten jest konsekwencją funkcjonowania środowiska cyfrowego w paradygmacie komercyjnym, co oznacza, że każda drobna aktywność, komentarz, kliknięcie, każda sekunda uwagi poświęcona danej treści lub aplikacji przekłada się na przychód dla konkretnych przedsiębiorstw.

Głównymi obszarami aktywności młodych ludzi w sieci są platformy społecznościowe, komunikatory i gry online, a więc przestrzenie pozostające poza sferą regulacji prawnych. Głównymi źródłami informacji o świecie są dla młodzieży platformy cyfrowe (media społecznościowe):

4 Instytut Cyfrowego Obywatelstwa, <https://cyfroweobywatelstwo.pl/fundacja/> (dostęp: 1.12.2025).

5 A. Biłska, I. Cugier, A. Halicka, T. Mikołajczyk, J. Waszkowska, I. Wypych, *W stronę cyfrowego obywatelstwa*, <https://superbelfrzy.edu.pl/glowna/w-strone-cyfrowego-obywatelstwa/> (dostęp: 1.12.2025).

6 1) Podejście autokrytyczne i branie pod uwagę, że możemy się mylić; 2) gotowość do przekraczania utartych reguł i schematów działania; 3) gotowość do zmiany własnej opinii na podstawie dowodów oraz radzenie sobie z wieloznacznością; 4) dążenie do wychodzenia poza własne ograniczenia i chęć rozumienia osób myślących inaczej od nas; 5) akceptacja założenia, że możemy uczyć się od tych, którzy różnią się od nas pod względem poglądów, pochodzenia, doświadczeń etc.; 6) potrzeba poszukiwania informacji, opinii i wiedzy z różnorodnych źródeł; 7) aktywne poszukiwanie nowych doświadczeń; 8) dzielenie się z innymi swoimi własnymi doświadczeniami; 9) odrzucenie relatywizmu moralnego i przekonanie o istnieniu reguł dobra i zła, akceptacja dla uniwersalnego systemu wartości, praw i poszanowania godności ludzkiej zakorzenionej, np. w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka; 10) zdolność odrzucania złych doświadczeń i budowania na konstruktywnych (F.M. Moghaddam, *The Psychology of Democracy*, American Psychological Association, Washington 2016, s. 51).

7 D. Wolton, *Informacja i komunikacja*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2022, s. 5.

- ▶ YouTube (93 proc.),
- ▶ Facebook (90 proc.),
- ▶ Instagram (82 proc.),
- ▶ TikTok (74 proc.),
- ▶ Snapchat (64 proc.),
- ▶ Twitter/X (50 proc.).

Telewizja i radio znajdują się na dalszych pozycjach⁸. Ciągła obecność w sieci wiąże się z rosnącą wciąż skalą przemocy i nadużyć ze strony innych osób – sprawców – oraz przedsiębiorstw cyfrowych. Bez wątpienia mamy do czynienia z poważnym kryzysem środowiska społeczno-cyfrowego i systemu informacyjnego.

Naukowcy z London School of Economics and Political Science wymieniają pięć wyraźnych jego objawów:

1. zagubienie w zakresie poszukiwania wiarygodnych źródeł informacji i wiedzy;
2. cynizm będący pochodną spadku zaufania do mediów informacyjnych;
3. fragmentacja związana z funkcjonowaniem w zamkniętych „bańkach informacyjnych” i podziałach społecznych wywołanych działaniem algorytmów rekomendacyjnych (wbrew wyobrażeniom wielu osób algorytmy wypychają nas w coraz węższe systemy informacyjne, eksponując treści typowe dla małych grup dzielących zbliżone przekonania);
4. nieodpowiedzialność dostawców usług oraz produktów cyfrowych (czyli najbardziej wpływowych podmiotów tworzących środowisko cyfrowe), których metody zarządzania treściami są całkowicie nietransparentne, nieuwzględniające potrzeb rozwojowych młodych ludzi, co sprzyja zorganizowanym grupom, ruchom i podmiotom nieposiadającym zahamowań etycznych do realizacji swoich interesów i poszerzania wpływów;
5. obywatelska apatia i słabnąca wiara w demokrację⁹.

Na podstawie raportów wielu instytucji badawczych, w zakresie rosnącej skali uprzedmiotowienia wskazać można następujące cechy tego ekosystemu:

1. Algorytmy platform społecznościowych powodują nadmiarową ekspozycję młodych ludzi na destrukcyjne treści, w tym romantyzujące śmierć samobójczą¹⁰, ekstremistyczne materiały mizoginistyczne (tzw. algorytmiczna radykalizacja)¹¹, treści

8 CluePR, *Generacja Z wchodzi do gry. Raport na temat konsumpcji treści przez młodych*, https://cluepr.pl/raporty/Raport_Generacja_Z_wchodzi_do_gry.pdf (dostęp: 1.12.2025), s. 5.

9 London School of Economics and Political Science, *Tackling the Information Crisis: A Policy Framework for Media System Resilience*, <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/T3-Report-Tackling-the-Information-Crisis.pdf> (dostęp: 1.12.2025), s. 10-11.

10 Amnesty International, *Kanał „Dla Ciebie” na TikToku rozpowszechnia wśród młodych osób treści szkodliwe dla zdrowia psychicznego*, <https://www.amnesty.org.pl/tiktok-rozpowszechnia-tresci-szkodliwe-dla-zdrowia-psychicznego/> (dostęp: 1.12.2025).

11 C. Baker, D. Ging, M. Brandt Andreasen, *Recommending toxicity: the role of algorithmic recommender functions on YouTube Shorts and TikTok in promoting male supremacist influencers*, <https://fujomedia>.

pornograficzne¹², związane z zaburzeniami odżywiania¹³ oraz inne powodujące zwiększony poziom lęku¹⁴.

2. Wszelkie formy przemocy, w tym krzywdzenia seksualnego, najczęściej mają miejsce w przestrzeniach platform społecznościowych, komunikatorów oraz gier online. Aż 77 proc. sprawców poszukujących w sieci materiałów prezentujących seksualne wykorzystanie dziecka znajduje je w zasobach otwartych. Poza serwisami pornograficznymi takie osoby jako ich źródło wskazują właśnie media społecznościowe i komunikatory. Pytani o to, gdzie szukają kontaktu z osobami małoletnimi, wymieniają te same miejsca¹⁵. Warto tutaj wskazać, że z badań brytyjskiej Komisarz Praw Dziecka wynika, że ośmiu na dziesięciu największych dostawców treści pornograficznych dla osób małoletnich to platformy społecznościowe. Charakteryzują się one szczególną brutalnością. Ponad połowa (59 proc.) respondentów deklaruje, że napotkała je pierwszy raz w sieci przez przypadek. Skala krzywdzenia jest dojmująca. Szacunki mówią o tym, że nawet 68 proc. osób poniżej 18. roku życia w Polsce doświadczyło jednej z jej form w internecie¹⁶.
3. Osoby małoletnie są grupą najbardziej podatną na teorie spiskowe i dezinformację w sieci¹⁷.
4. Na krzywdzenie w internecie najbardziej narażone są dzieci i młodzież z grup mniejszościowych, defaworyzowanych i marginalizowanych ze względu na swoje pochodzenie etniczne, tożsamość seksualną, rasę, niepełnosprawność.
5. Polityki ochrony danych osobowych przedsiębiorstw cyfrowych pozostawiają wiele do życzenia. Z analizy Federalnej Komisji Handlu USA wynika, że grupa nastolatków podlega takim samym systemom ochronnym jak osoby dorosłe. W przypadku dzieci poniżej 13. roku życia takie polityki – według samych przedsiębiorstw – nie

[eu/site/assets/files/2047/dcu-toxicity-full-report.pdf](https://assets.files/2047/dcu-toxicity-full-report.pdf) (dostęp: 1.12.2025).

- 12 Children's Commissioner for England, "Sex is kind of broken now": children and pornography. August 2025, <https://assets.childrenscommissioner.gov.uk/wpuploads/2025/08/cc-sex-is-kind-of-broken-now-children-and-pornography.pdf> (dostęp: 1.12.2025).
- 13 Center for Countering Digital Hate, *Deadly by Design*, https://counterhate.com/wp-content/uploads/2022/12/CDH-Deadly-by-Design_120922.pdf (dostęp: 1.12.2025).
- 14 M. Wróblewska, M. Grodecka, *Algorytmy traumy. Jak Facebook karmi się twoim lękiem*, <https://panoptykon.org/algorytmy-traumy-2-podcast> (dostęp: 1.12.2025).
- 15 Protect Children, 2Know, *What Drives Online Child Sexual Abuse Offending? Understanding Motivations, Facilitators, Situational Factors, and Barriers*, https://c5629789-604e-4d02-9190-059599b68044.usrfiles.com/ugd/bd9606_46894722843345d2b7c2ac675b357bfi.pdf (dostęp: 1.12.2025), s. 14-15.
- 16 We Protect, *Szacunki dotyczące narażenia dzieci na krzywdy seksualne w sieci i ich czynników ryzyka. Badanie doświadczeń z dzieciństwa 18-latków w czterech krajach europejskich*, https://www.weproTECT.org/wp-content/uploads/WeProtect_Economist-Impact_European-online-sexual-harms-study_report_Poland-translation.pdf (dostęp: 1.12.2025), s. 4.
- 17 K. Ciesiołkiewicz, A. Buchner, K. Ferenc-Błońska, M. Wierzbicka-Tarkowska, *Między faktem a feedem. Podatność młodzieży na dezinformację i teorie spiskowe w środowisku mediów cyfrowych*, Wydawnictwo Newsline, Rzeszów 2025, s. 70-82.

istnieją, gdyż regulaminowy wiek dostępu do platform społecznościowych wynosi 13 lat¹⁸.

To tylko niektóre z cech świadczących o uprzedmiotowieniu osób małoletnich oraz związanych z tym ryzykach. Sytuacja jest niepokojąca tym bardziej, że z raportu *Internet dzieci*, opierającego się na danych z panelu badawczego Gemius oraz Polskich Badań Internetu wynika, że w Polsce aż 1,4 mln dzieci poniżej 13. roku życia, czyli 58 proc. tej grupy wiekowej, regularnie korzysta z platform społecznościowych. Najwięcej z TikToka, bo aż 800 tysięcy¹⁹. Spędzają tam najwięcej czasu i wydaje się, że jest to medium używane najintensywniej, bo ponad 200 tysięcy przedstawicielek i przedstawicieli tej grupy wiekowej uruchamia tę aplikację 20 i więcej razy dziennie²⁰.

Na niewystarczające podejście instytucjonalne do ochrony i praw dziecka w środowisku cyfrowym wskazują wyniki eksperckiego Indeksu Praw i Podmiotowości Dziecka (IPPD). Średnia ocen (w skali 0-10) dla przestrzegania praw wynosi 2,3 pkt. Najgorzej oceniane jest radzenie sobie przez instytucje z następującymi problemami: mowa nienawiści (0,6 pkt), skuteczność w nauczaniu krytycznego podejścia do mediów cyfrowych (0,9 pkt), działalność dostawców platform społecznościowych (0,9 pkt), ochrona przed nękaniami i cyberagresją (1 pkt), dyskryminacja ze względu na pochodzenie etniczne (1,1 pkt), dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność (1,2 pkt), ochrona przed szkodliwym korzystaniem z technologii (1,2 pkt), nieuczciwe profilowanie i reklama skierowana do dzieci (1,2 pkt), ekspozycja na treści brutalne i seksualne (1,2 pkt)²¹.

Na potrzebę wzmocnienia podmiotowości wskazuje spora część środowisk i ekspertów rzecznicznych. Ferdinand von Schirach podniósł ideę wprowadzenia do Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej nowych praw, w tym: a) prawa do samostanowienia w środowisku cyfrowym, którego istotą byłby zakaz nadmiernego profilowania i prowadzenia działań manipulacyjnych oraz b) prawa do sprawiedliwych i przejrzystych algorytmów²².

Czym jest zatem podmiotowość informacyjno-komunikacyjna stanowiąca serce cyfrowego obywatelstwa? To przede wszystkim stan osoby w jej relacji do środowiska mediów cyfrowych, wynikający zarówno z przesłanek obiektywnych, jak i odczuć subiektywnych, w którym charakteryzuje się wysokim stopniem refleksyjności wobec własnych aktywności informacyjnych i komunikacji cyfrowej. Ważnym aspektem podmiotowości jest

18 Federal Trade Commission, *A Look Behind the Screens: Examining the Data Practices of Social Media and Video Streaming Services*, https://www.ftc.gov/system/files/ftc_gov/pdf/Social-Media-6b-Report-9-11-2024.pdf (dostęp: 1.12.2025), s. vii.

19 J. Przewłocka, *Internet dzieci 2025/2. Śródroczny raport z monitoringu obecności dzieci i młodzieży w internecie*, Fundacja „Instytut Cyfrowego Obywatelstwa”, Warszawa 2025.

20 Tamże.

21 J. Herbst, *Prawa i podmiotowość dziecka w Polsce w ocenie ekspertek i ekspertów – wyniki panelu 2025*, [w:] red. K. Ciesiołkiewicz, J. Herbst, M. Gruszczyńska, M. Kowalewska, *Dojrzyć do praw. Raport z monitoringu praw i podmiotowości dziecka w Polsce w dobie społeczeństwa informacyjnego. Edycja II (2025)*, Fundacja Orange – Newline, Warszawa 2025, s. 73-126.

22 F. von Schirach, *Każdy człowiek*, Wydawnictwo Austeria, Kraków-Budapeszt-Syrakuzy 2022, s. 21.

umiejętność radzenia sobie z nadmiarem informacji, ich selekcją, przetwarzaniem i budowaniem na ich podstawie wiedzy wspierającej relacje społeczne w sieci²³.

Model edukacji wzmacniającej podmiotowość i cyfrowe obywatelstwo

Zaleca się odchodzenie od wszelkich podawczych metod przekazywania wiedzy koncentrujących się na aspektach technicznych umiejętności. W to miejsce proponuje się podejście kompetencyjne, uwzględniające postawy i związane z nimi wartości, wiedzę oraz umiejętności praktyczne. Tak rozumiana edukacja uwzględniać powinna aspekty informacyjne, cyfrowe i medialne poddawane pracy na trzech etapach:

Pierwszy etap powinien się koncentrować na rozwoju kompetencji społeczno-emocjonalnych, przede wszystkim empatii, która jest najskuteczniejszą metodą przeciwdziałania wielu formom przemocy występującej w cyberprzestrzeni. Elementem uzupełniającym powinno być poruszanie zniekształceń poznawczych i budowanie zdolności do ich rozpoznawania. Przykład: Jak radzić sobie z manipulacją i radykalizacją w sieci – psychoedukacja dzieci, młodzieży i dorosłych²⁴.

Etap drugi – strategiczny – powinien prowadzić do wzmacniania krytycznej refleksyjności wobec zjawisk informacyjnych i cyfrowych. Najbardziej zalecaną metodą jest dialog, w trakcie którego nauczycielka/nauczyciel nie pełni roli eksperta w zakresie mediów cyfrowych, ale mądrego facylitatora procesu, dbającego o bezpieczne warunki, poszanowanie różnorodności i konsekwencję w przestrzeganiu przyjętych wspólnie przez grupę zasad. Na tym aspekcie skoncentruję się w poniższym ćwiczeniu.

Trzeci etap ma charakter funkcjonalny i związany jest z uczeniem się praktycznych umiejętności, np. weryfikacji źródeł informacji, komunikowania się w danej aplikacji i obsługi narzędzi cyfrowych.

Ćwiczenia praktyczne

Przed przystąpieniem do ćwiczenia warto wskazać kilka kluczowych reguł, z których część wynika z inspiracji Neila Postmana²⁵:

1. Korzystając z mediów cyfrowych skup się na tym, co najważniejsze w przekazie.
2. Większość z treści i przekazów mediów cyfrowych nie odzwierciedla wiernie rzeczywistości. Spełniają raczej kryteria teatralności (show).

23 K. Ciesiołkiewicz, *Podmiotowość informacyjno-komunikacyjna w środowisku mediów cyfrowych jako cel edukacji*, „Forum Pedagogiczne” 2025, nr 15(1), s. 128.

24 K. Ciesiołkiewicz, *Jak radzić sobie z manipulacją i radykalizacją w sieci?*, <https://fundacja.orange.pl/strefa-wiedzy/post/jak-radzc-sobie-z-manipulacja-i-radykalizacja-w-sieci-psychoedukacja-dzieci-mlodziezy-i-doroslych> (dostęp: 1.12.2025).

25 N. Postman, S. Powers, *How to Watch TV News*, Penguin Books, London 2008, s. 154-161.

3. Chroni swoją prywatność, jak tylko możesz. Szanuj prywatność innych i pamiętaj, że wizerunek jest jedną z danych osobowych. Nie dziel się obficie w mediach cyfrowych danymi swoimi oraz innych osób, bo ślad cyfrowy pozostanie już z nimi na zawsze.
4. Nigdy nie lekceważ mocy algorytmów i komercyjnego mechanizmu działania mediów cyfrowych.
5. Dowiedz się więcej o ekonomicznych i politycznych uwarunkowaniach funkcjonowania przedsiębiorstw cyfrowych, ich właścicieli, autorów treści.
6. Zwracaj uwagę na poetykę i język treści, rozróżniając informacje od opinii i przekonań ich autorów.
7. Dokonuj selekcji źródeł informacji, weryfikuj też jakość otrzymywanej wiedzy.
8. Nie wyciągaj zbyt pochopnych wniosków pod wpływem treści płynących z mediów cyfrowych.
9. Staraj się raz na jakiś czas ograniczać skalę przyswajanych informacji oraz liczbę materiałów i opinii, z którymi czujesz obowiązek się zapoznać.
10. Staraj się zachowywać higienę cyfrową na co dzień.

Dialog w praktyce

Inspiracją do powstania poniższej „ramy metodycznej” była praca kanadyjskich pedagogów krytycznych²⁶. Dialogowi poddane mogą zostać wszelkie formy przekazów medialnych, takie jak teksty, obrazy (filmy i zdjęcia, grafiki), materiały audio, reklamy, pojedyncze przekazy lub całe serie artykułów informacyjnych, publicystycznych lub materiałów reklamowych.

Wszystkie treści w mediach cyfrowych są sformułowane w taki sposób, żeby dostarczyć nam pewną ograniczoną, zawężoną wersję rzeczywistości.

Pytania:

- ▶ Jaką wersję rzeczywistości dany materiał ukazuje?
- ▶ W jakim stopniu odzwierciedla on twoje doświadczenia i perspektywę?
- ▶ W jaki sposób możesz porównać go z własnym światem znaczeń, ważnych dla ciebie wartości?

Przekazy realizują zazwyczaj cele perswazyjne wobec odbiorców i są nastawione na konkretne rezultaty.

Pytania:

- ▶ Jaki może być zamysł twórców danego medium lub danej treści?
- ▶ Czy cele, które przyświecają danemu przekazowi, są bardziej komercyjne, czy może związane z chęcią wpływu społecznego lub politycznego?

26 L. Robertson, J. Scheidler-Benns, *Critical Media Literacy as a Transformative Pedagogy*, „Literacy Information and Computer Education Journal” 2016, nr 7, s. 2251-2252.

- ▶ W jak sposób możesz odkryć towarzyszące przekazowi cele?
- ▶ Jak na taki przekaz możesz zareagować? Co możesz z tym zrobić?

Większość przekazów i materiałów nie jest neutralnych. Zawsze reprezentują jakieś wartości i wzmacniają pewne postawy.

Pytania:

- ▶ Jakie wartości i punkty widzenia reprezentują analizowane treści?
- ▶ Jakich perspektyw zabrakło w danym materiale?
- ▶ Jak uzupełniłabyś/uzupełniłbyś dany materiał, gdyby to zależało od ciebie?

Media cyfrowe i ich treści są zaprojektowane w taki sposób, żeby oddziaływać na wybrane audytoria, docierając do nich w zróżnicowany sposób.

Pytania:

- ▶ Dla jakich grup społecznych (jakich odbiorców) skonstruowane zostały analizowane treści i skąd tak wnosisz?
- ▶ Jak inne grupy społeczne mogą postrzegać ten materiał, np. z perspektywy płci, sprawności lub niepełnosprawności, stanu zdrowia, tożsamości seksualnej, przekonań religijnych, pochodzenia, statusu materialnego, poglądów politycznych i innych?
- ▶ Jak mogłaby wyglądać odpowiedź tych grup społecznych na analizowany materiał?
- ▶ Jak wyglądałaby twoja odpowiedź?

Materiały w mediach bazują na stereotypach, pokazują je, wzmacniają, promują lub wyśmiewają. Stereotypy często bywają bardzo krzywdzące.

Pytania:

- ▶ Jakie stereotypy obecne są w analizowanym materiale, a jakich udało się uniknąć?
- ▶ W jakim stopniu cechy przypisywane danym grupom społecznym lub osobom pokrywają się z twoim doświadczeniem relacji z takimi osobami?
- ▶ Jak spowodować zmianę krzywdzącego sposobu postrzegania innych?
- ▶ W jaki sposób zmieniłbyś dane treści, żeby nie krzywdziły opisywanych grup społecznych?

Jako niezależni krytycy mediów cyfrowych możecie modyfikować treści materiałów i zastępować je przekazem pozytywnym, wzmacniającym podmiotowość osób i grup społecznych.

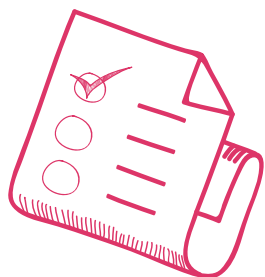
Pytania:

- ▶ W jaki sposób zmieniłbyś analizowany materiał i dlaczego?
- ▶ Co mógłbyś powiedzieć, napisać, nagrać lub wyprodukować, żeby uzyskać bardziej konstruktywny przekaz?

Media cyfrowe bazują na algorytmach, budując wiedzę o twoich preferencjach, zamykając cię w bańkach informacyjnych, kręgu twoich własnych zainteresowań, społeczności i treści potwierdzających twój punkt widzenia oraz twoje własne przekonania.

Pytania:

- ▶ W jaki sposób starasz się wychodzić poza własne bańki informacyjne i społeczne w mediach cyfrowych?
- ▶ Jak poszukujesz informacji i wiedzy w sieci?
- ▶ Czy wiesz, że niektóre platformy społecznościowe posiadają możliwość przetaczania informacji na tryb chronologiczny? Jak często go stosujesz, żeby sprawdzić różnicę między tym, co podpowiada algorytm, a naturalnym napływem informacji zgodnie z czasem ich wytworzenia?
- ▶ Jakie zniekształcenia mogą powstawać i jakie stereotypy mogą być wzmocniane w trakcie tworzenia algorytmów?

WOLNE
SĄDY